

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME
ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİNİN PANEL
VERİ ANALİZİ

DİLA KALHAN
2501170303

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FERDA YERDELEN TATOĞLU

İSTANBUL - 2021

ÖZ

KAMU HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİNİN PANEL VERİ ANALİZİ

DİLA KALHAN

Kamu harcamaları ülke ekonomisini doğrudan etkileyen faaliyetler bütünüdür. Kamu harcamaları kapsamında iktisadi büyümenin incelenmesi, yerel yönetimler ve kamuda yapılan yenilikler açısından oldukça önemli bir konudur. İktisadi büyüme kapsamında yapılan tüm etkinlikler kamu harcamaları ile doğrudan ilişkili olarak bulunmaktadır. Ülkelerin yürütmüş oldukları siyasi ve mali politikalar kamu harcamalarını doğrudan etkilemektedir. Kamu harcamalarının vatandaşların ve devletin ihtiyaçlarına yönelik yapılması ve bu alanda iktisadi büyüme için çeşitli maliye politikalarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Kamu harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisi geçmiş teorilerde ele alınmış bir konu olsa da ülkelerin yürüttükleri maliye ve siyasi politikaların daim belirleyicisi olduğundan günümüzde hala popülerliğini korumaktadır. Bu ilişki ile ilgili dört durum söz konusu olmaktadır: kamu harcamalarından iktisadi büyümeye, iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı nedensellik ve birbirleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması durumudur. Yapılan çalışmalar ülkeden ülkeye ve aynı ülkenin farklı dönemleri için sonuçların farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur.

Bu tezde kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma kapsamında kamu harcamalarının yapılma nedenleri, kamu harcama faaliyetleri ve iktisadi büyüme içinde kamu harcamalarının yeri gibi konular üzerinde durulmuş, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner kanunu kapsamında ele alınmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında söz konusu ilişki OECD ülkeleri için panel nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucuna göre iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, İktisadi Büyüme, Panel Nedensellik Analizi

ABSTRACT

**PANEL DATA ANALYSIS OF CAUSAL RELATIONSHIP
BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND ECONOMIC
GROWTH**

DILA KALHAN

Public expenditures are the whole of activities that directly affect the country's economy. The examination of economic growth within the scope of public expenditures is a very important issue in terms of local governments and innovations in the public sector. All activities within the scope of economic growth are directly related to public expenditures. Political and financial policies of countries directly affect public expenditures. It is of great importance to make public expenditures for the needs of citizens and the state and to examine various fiscal policies for economic growth in this area. Although the relationship between public expenditures and economic growth has been a subject that has been discussed in the past theories, it still maintains its popularity today as it is the permanent determinant of the fiscal and political policies of the countries. There are four cases related to this relationship: causality from public expenditures to economic growth, from economic growth to public expenditures, mutual causality and the absence of any causal relationship. Studies have shown that the results vary from country to country and for different periods of the same country.

In this thesis, the relationship between public expenditures and economic growth has been examined. Within the scope of the research, issues such as the reasons for public expenditures, public expenditure activities and the place of public expenditures in economic growth were emphasized, and the relationship between public expenditures and economic growth was discussed within the scope of Wagner's law. In the application part of the study, the relationship in question was examined with the help of panel causality tests for OECD countries. According to the results of the analysis, it was determined that there is a one-way causality relationship from economic growth to public expenditures.

Keywords: Public Expenditures, Economic Growth, Panel Causality Analysis

ÖNSÖZ

Bu çalışmada kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında söz konusu ilişki OECD ülkeleri için panel nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucuna göre iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Tez konumu belirlemem aşamasında ve çalışmam süresince bana inanan ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ferda Yerdelen Tatoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca sabrını, sevgisini ve desteğini eksik etmeyen eşim Onur Kalhan'a, maddi ve manevi her konuda beni yalnız bırakmayan sevgili anneme, babama ve kardeşime çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Dila Kalhan

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
GRAFİK LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

1.1. Kamu Harcamalarının Tanım ve Kapsamı	5
1.1.1. Dar ve Geniş Kapsamda Kamu Harcamaları Tanımı	6
1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	8
1.2.1. İdari (Organik) Sınıflandırma	8
1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma	9
1.2.2.1. Genel Kamu Hizmetleri	10
1.2.2.2. Savunma Hizmetleri	11
1.2.2.3. Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri	12
1.2.2.4. Ekonomik İşler ve Hizmetler	12
1.2.2.5. Çevre Koruma Hizmetleri	13
1.2.2.6. İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri	13
1.2.2.7. Sağlık Hizmetleri	13
1.2.2.8. Dinlenme Kültür ve Din Hizmetleri	14
1.2.2.9. Eğitim Hizmetleri	14
1.2.2.10. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	15
1.2.3. İktisadi Sınıflandırma	15
1.2.3.1. Reel Harcamalar	15
1.2.3.1.1. Cari Harcamalar	16

1.2.3.1.2. Yatırım Harcamaları.....	16
1.2.3.2. Transfer Harcamaları	17
1.2.3.2.1. Karşılıklı Yatırım Harcamaları	17
1.2.3.2.2. Karşılıksız Yatırım Harcamaları	18
1.2.3.3. Verimli ve Verimsiz Harcamalar	18
1.3. Kamu Harcamaları Artış Teorileri	18
1.3.1. Wagner Kanunu	19
1.3.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Tezi	21
1.3.3. Musgrave'nin Kamu Harcamaları Yaklaşımı	23
1.4. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	23
1.4.1. Görünürde Artış Nedenleri	24
1.4.1.1. Paranın Alım Gücünü Kaybetmesi	24
1.4.1.2. Gayri Safi Bütçe Usulünün Benimsenmesi.....	24
1.4.1.3. Kamu Hizmetlerinin Para ile Karşılanması	25
1.4.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Genişlemesi	26
1.4.2. Gerçekte Artış Nedenleri	26
1.4.2.1. Ekonomik Nedenler	26
1.4.2.2. Askeri Nedenler	27
1.4.2.3. Siyasi Nedenler	29
1.4.2.4. Sosyal Nedenler	29
1.4.2.5. Teknolojik Nedenler	30
1.5. Kamu Harcamalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri.....	30
1.5.1. Kamu Harcamalarının Çarpan ve Hızlandıran Etkisi	31
1.5.2. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi	32
1.5.3. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi	33
1.5.4. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi.....	34
1.5.5. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkisi	35
1.6. Kamu Gelirleri Çerçevesinde Kamu Harcamaları.....	37
1.6.1. Harcama-Vergi Hipotezi.....	37
1.6.2. Vergi-Harcama Hipotezi.....	40
1.6.3. Mali Senkronizasyon Hipotezi	42
1.6.4. Kurumsal Farklılık Hipotezi	43

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ

2.1. İktisadi Büyümenin Tanımı ve Kapsamı	45
2.1.1. İktisadi Büyümenin Belirleyicileri	46
2.1.1.1. İşgücü.....	47
2.1.1.2. Sermaye.....	47
2.1.1.3. Doğal Kaynaklar	48
2.1.1.4. Teknolojik Gelişme.....	48
2.1.2. İktisadi Büyümenin Ölçümü.....	49
2.1.3. İktisadi Büyümenin Çeşitleri	50
2.2. İktisadi Büyümenin Avantajları.....	50
2.3. İktisadi Büyümenin Dezavantajları	51
2.4. İktisadi Büyümeyle Kamu Harcamaları ile Açıklayan Yaklaşımlar	52
2.4.1. Klasik Büyüme Teorileri	53
2.4.1.1. Adam Smith Modeli.....	53
2.4.1.2. David Ricardo Modeli.....	54
2.4.1.3. Malthus Modeli.....	54
2.4.1.4. Schumpeter Modeli.....	55
2.4.2. Keynesyen Büyüme Teorileri.....	55
2.4.3. Wagner Kanunu	60
2.4.4. Dışsal Büyüme Teorileri.....	63
2.4.4.1. Post Keynesyen Büyüme Modeli (Harrod-Domar Büyüme Modeli).....	63
2.4.4.2. Baumol Dengesiz Büyüme Modeli	64
2.4.4.3. Rostow'un Büyüme Teorisi	64
2.4.4.4. Neo Klasik Büyüme Modeli (Solow Büyüme Modeli)	65
2.4.5. İçsel (Endojen) Büyüme Modelleri	66
2.4.5.1. Romer Modeli	66
2.4.5.2. Beşerî Sermaye Modeli.....	67
2.4.5.3. Ar-Ge Modeli.....	68
2.4.5.4. Kamu Politikası Modeli (Barro Modeli).....	68
2.5. Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkileri.....	71

2.6. Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	72
2.7. Kamu Harcamaları-İktisadi Büyüme İlişkisinin Ampirik Çerçevesi	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

3.1. Wagner Kanunu.....	90
3.2. Keynes Hipotezi.....	91
3.3. Veri Seti ve Model.....	95
3.3.1. Veri Seti	96
3.3.2. Model.....	96
3.4. Metodoloji.....	97
3.4.1. Homojenlik Testleri	97
3.4.1.1. Swamy S Testi	97
3.4.1.2. Pesaran Yamagata Delta Testi	98
3.4.2. Birimler Arası Korelasyon Testleri	98
3.4.3. Panel Birim Kök Testleri	99
3.4.3.1. Im, Pesaran ve Shin Panel Birim Kök Testi	99
3.4.3.2. Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testi	101
3.4.4. Panel Nedensellik Analizi.....	102
3.4.4.1. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi.....	102
3.5. Ampirik Bulgular.....	104
3.5.1. Özet İstatistikler.....	104
3.5.2. IPS Panel Birim Kök Analizi Sonuçları	105
3.5.3. Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları	105
3.5.4. CIPS Panel Birim Kök Analizi Sonuçları.....	106
3.5.5. Homojenlik Test Sonuçları	106
3.5.6. Panel Nedensellik Test Sonuçları	107
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	113

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Dünya Geneline Savunma Harcamaları, 2018	28
Tablo 3.1. Panel Veri Analizi İçin Veriler	96
Tablo 3.2. Özet İstatistikler	104
Tablo 3.3. IPS Birim Kök Testi Sonuçları	105
Tablo 3.4. Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları	106
Tablo 3.5. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları	106
Tablo 3.6. Homojenlik Testi Sonuçları	107
Tablo 3.7. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Analizi Sonuçları	107

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu.....	20
Şekil 1.2. Peacock ve Wiseman’ın Sıçrama Tezi	22
Şekil 1.3. Kamu Harcamaları-Çıktı İlişkisi.....	36
Şekil 3.1. Deflasyonist Açık	94
Şekil 3.2. Enflasyonist Açık.....	95

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1. Toplam Arz (AS) Eğrisi	58
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı esere, fakat farklı sayfasına referans
a.g.e.	: Araya başka referanslar girildiğinde yeniden referans
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Otoregresif Dağılmış Gecikme (Autoregressive Distributed Lag)
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
AS	: Toplam Arz (Aggregate Supply)
BM	: Birleşmiş Milletler
BUMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
COFOG	: Devletin İşlevlerinin Sınıflandırılması (The Classification of Functions of Government)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GDP	: Gross Domestic Product
GNP	: Gross National Product
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
P	: Nüfus (Population)
RD	: Araştırma ve Geliştirme
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
VAR	: Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki literatürde farklı bakış açılarıyla uzun süredir tartışılan bir konudur. Bu ilişkinin tartışılmasının en büyük sebeplerinden biri kamu harcamalarının iktisadi büyüme içerisindeki payının bir ülkenin siyasal ve ekonomik anlamda istikrarı için önemli olmasıdır. Bu oranın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hızla değişmesi de araştırmalara farklı bir boyut getirmektedir. Geçmişten günümüze kadar olduğu gibi gelecekte de hem iktisadi büyüme hem de kamu büyüklüğü (Kamu Harcamaları/GSYİH) önemli bir politika aracı olarak yerini koruyacağından bu alanda teorik ve uygulamalı çalışmaların devam edeceği tahmin edilmektedir.

Nedensellik teorisi bakış açısıyla bu ilişki literatürde iki görüşle incelenmektedir. Literatüre Wagner Kanunu olarak göze çarpan A. Wagner'in görüşü, iktisadi büyümeyle artan refah toplumsal ihtiyaçları geliştirerek değiştirdiği ve bunun da kamu harcamalarını arttırdığını öne sürmektedir. Wagner'in hipotezi, iktisadi büyüme sonucu kamu harcamalarının artış gösterdiği şeklinde iken J. M. Keynes'in görüşü, kamu harcamalarındaki artışın iktisadi büyümeye sebep olduğu yönündedir. Sonuç olarak çoğu teorik çalışmanın temelini oluşturan bu iki görüş, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunmakta ama nedenselliğin yönünün farklı olduğunu öne sürmektedir. Önceki çalışmalarda bu ilişkinin yönünün farklı ülkelerde ve aynı ülkenin çeşitli dönemlerinde farklılık göstermesi ve ülkelerce uygulanacak iktisadi politikalarda önemli bir husus olması sebebiyle araştırılmaya değer bir konu olmuştur (Singh ve Sahni, 1984, s.630).

Ülkelerin ekonomik anlamda bağımsızlıklarını kurabilmeleri için sürdürdükleri gelişme ve kalkınma politikalarının en önemli araçlarından biri olan kamu harcamaları, bazı dönemlerde yavaşlama gösterse de genel anlamda yıllara yaygın olarak artan bir seyirdedir. Artış miktarı sürdürülen maliye politikası ile ülkeden ülkeye değişebilmektedir. İktisadi büyüme sürecinde hem milli gelir hem de kamu harcamaları artmaktadır. Bu yönüyle literatürde kamu harcamalarının gelişmekte olan ülkelere pozitif etkisinin olduğu yer olsa da gelişmiş ülkelerde artan

kamu harcaması negatif bir etki yaratabilmektedir.¹ Son dönemde sanayileşmiş ülkelerde bu harcamalar milli gelirin neredeyse yarısı iken gelişmiş ülkelerde ise kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı daha fazladır. Bu bağlamda kamu harcamalarının bir kalkınma öncüsü haline gelip gelmediği literatür içerisinde tartışılan bir konudur. Sonuç olarak, temel kamu harcamalarının artmasının zaman içerisinde iktisadi büyümenin pozitif etkisini azaltabileceği hatta tersine bile çevirebileceği çalışmalarda sıkça rastlanılan bir husustur.

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi dinamikleri göz önüne alındığında çeşitli dönemlerde yaşanan makro-ekonomik problemler kamu harcamaları ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenselliğin temel sebebi olarak da kamu harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde yüksek olması gösterilmektedir. Ayrıca bu ekonomilerdeki yoksulluk seviyesinin düzelebilmesi için de kamu harcamalarını azaltmak bir politika aracı olarak görülmektedir.² Literatürdeki tüm bu ayrışmalara rağmen fikir birliği sağlanan şu görüş unutulmamalıdır: 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hem devletin ekonomik faaliyetlerdeki payı hem de özel sektöre getirdiği düzenlemeler artış göstermiştir.³

Kamu harcamaları miktarı ile ekonomiyi etkilediği gibi harcamaların finansman şekli ile de ekonomiye etkide bulunabilmektedir. Temelde kamu harcamalarının gelir kaynağı vergi olsa da bu harcamalar çeşitli ekonomilerde borçlanma ile de finanse edilebilmektedir.

Keynes, dışsal bir değişken olarak kabul ettiği kamu harcamalarındaki herhangi bir artışın ekonomik büyümeye olumlu bir katkısı olacağını öne sürmüştür. Bu bakış açısına göre; altyapı yatırımı ve hane halkı harcamaları çarpan etkisi ile toplam talebi arttırmakta ve büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana

¹ Zaidi Sattar, "Public Expenditure and Economic Performance: A Comparison of Developed and Low-Income Developing Economies", **Journal of International Development**, (5), No.1, 1993 ss.27-49.

² İbrahim Arısoy, "Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s. 63.

³ Lev Davidovich Landau, "Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980", **Economic Development and Cultural Change**, 35/1, 1986, s.35.

getirmektedirler. Dolayısıyla kamu harcamasında yaşanan bu artışlar ekonomik büyüme üzerinde de olumlu bir etki oluşturacaktır.⁴ Keynes özellikle kriz dönemlerinde işsizliği azaltmak için kamu harcamalarının arttırılmasını öne sürmektedir.

Bu çalışma ilk kısımda kamu harcamalarını kapsam olarak tanımlayıp kamu gelirleri çerçevesinde inceleyecek ve ikinci kısımda iktisadi büyüme ile olan ilişkisini derinleştirecektir.

Kamu harcamalarını tanım ve kapsamı ile inceleyen ilk bölümde literatürde yapılan sınıflandırmalar da kullanılacak kamu harcamalarının kalemleri incelenecektir. Kamu harcamalarındaki artışın sebepleri ise süregelen teori ve bakış açılarının yardımıyla argümanları ile birlikte ortaya konacaktır. Kamu gelirleri çerçevesinde de incelenecek olan kamu harcamaları; bu alanda yapılmış teorileri ve örnekleri ile beraber ele alınacaktır. Son olarak kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal etkileri literatürde sıkça rastlanan başlıkları ile ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise iktisadi büyümenin tanım ve belirleyicilerinin açıklanmasının ardından kamu harcamaları ile ilişkisini görmek adına bu alandaki teoriler ifade edilecektir. Kamu harcamaları iktisadi büyüme ilişkisinin ampirik olarak incelendiği çalışmalar da hem kullanılan yöntem hem de örneklem alanı ile birlikte ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınacaktır. Öncelikle literatür taraması yapılmış ve kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi özellikle panel verilerle inceleyen çalışmalar ele alınmaya çalışılmıştır. Wagner Kanunu ve Keynes hipotezi olmak üzere iki farklı perspektif kullanılarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Wagner kanunu kapsamında ekonomik büyüme sürecinin gelişimi ve ekonomik büyümenin kamu harcamalarındaki artış olgusuna olan etkisi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Kamu sektörü ve özel sektördeki harcamalar ve iktisadi büyüme etkenleri

⁴ Hakan Bakkal, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Rolü”, **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 10, 2016, s.127.

üzerine değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Keynes hipotezi kapsamında vatandaşların ve devletin toplam ihtiyacına göre kamu harcamalarının yapıldığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda yatırımlar ve kamu harcamaları kapsamında gelir de artış meydana getirerek talep yetersizliğini gidermeye yönelik teorilerin söz konusu olduğu rapor edilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi için OECD ülkeleri için panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Kamu harcamaları ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası Kalkınma göstergelerinden derlenmiştir. Panel nedensellik analizinin sonucuna göre iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir, dolayısıyla sonuçlar OECD ülkelerinde Wagner Kanununu destekleyici niteliktedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

1.1. Kamu Harcamalarının Tanım ve Kapsamı

Kamu sektörü sahip olduğu büyüklükle hem politik hem de kurumsal olarak önemli etkiye sahiptir. Bu sebeple ülkeler kamudaki artışı incelerken kamu harcamalarını dikkate almak öncelikli hale gelmektedir.⁵ Bu yönüyle bir çok iktisatçı tarafından farklı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. Çoğu tanım A. Smith'in öngördüğü kamu görevlerine dayanmaktadır ve temel çerçevede ülkede güvenliğin ve adaletin sağlanması için ve özel sektör tarafından yapılamayacak yatırımların kamu eliyle yapılmasını içermektedir. IMF'nin tanımıyla kamu harcamaları, dışa bağımlılığı ve piyasalardaki başarısızlıkları azaltmak, kamu malları tedarik etmek ve sosyal güvenliği sağlayabilmek amacıyla yapılmalıdır.⁶ Bu tanımdaki piyasa başarısızlığına şu örnekleri vermek mümkündür:⁷

- Savunma, çevre koruması ya da yol gibi kamu mallarının yeteri düzeyde üretilmemesi
- Kamu sağlığı ve eğitim gibi hizmetlerin yeterli üretilmemesi
- Elektrik ve su gibi doğal monopol piyasalardaki yeterli olmayan üretim ya da bu piyasalardaki ürünlerin yüksek fiyatlanması
- Emekli maaşı, işsizlik güvencesi gibi alanlarda sosyal hizmet arzının yeterli olmaması,
- Piyasanın süreçlerinden etkilenme potansiyeli yüksek sektörlerde mevcut bilginin olmaması

Geçmişten bu yana bakıldığında toplumun ihtiyaçları doğrultusunda devletler çeşitli düzenleme koyma, öncü olma, özendirme ya da sermaye yatırma aracılığı ile

⁵ IMF, "Sweden Selected Issues-The Role of Government", **IMF Country Report** No.01/169, September 2001, (Çevrimiçi) <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15383.0>>, 1 Mart 2020, s.19.

⁶ **A.e.**, s.17.

⁷ Tatyana Soubbotine ve Catherina Sheram,"Beyond Economic Growth : Meeting the Challenges of Global Development", **World Bank Publications**, 2000, s.63

ekonomide çeşitli görevler almışlardır.⁸ Günümüzde bu belirlenen görevler çerçevesinde Heitger (2001, s.6)⁹ kamu harcamalarını şu şekilde kategorilere ayırmıştır: “kamu düzeni ve güvenlik, ulusal savunma, eğitim, ulaşım ve iletişim, sağlık ve çevre korumaları, merkez bankası için yapılan harcamalar”.

Devletin görevleri çerçevesinde bakıldığında; belirlenen bu görevler harcamaları da belirlemektedir. Böylece her ülkede yaşayan insanların kamusal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla devletler kendi görev alanlarını oluşturur ve kamu harcamalarını belirler. Kamu harcamaları devletin belirlenen görevler dışında bireylerin devlete yüklediği anlama göre de değişebilmektedir (Akdoğan, 2011, s.63).¹⁰

Kamu sektörünün var oluş sebebi aslında kamuyla ilgili gereksinimlerin giderilmesidir. Kamu sektöründeki bu gereksinimlerin giderilmesi de devletlerin görev alanındadır. Bu sebeple “Kamu harcamaları kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesini sağlamak için ortaya çıkmıştır.” tanımı literatürde en çok kabul gören tanımdır.¹¹

1.1.1. Dar ve Geniş Kapsamda Kamu Harcamaları Tanımı

Literatürde yer alan dar ve geniş kapsamda kamu harcamaları tanımı “Sosyo-Ekonomik Tanım” ya da “Hukuki Tanım” olarak da geçmektedir. İktisatta klasik akımı içeren ve devletin tüzel ve hukuki kişiliğini barındırmasından dolayı dar kapsamıyla nitelendirilmekte; modern anlayışı barındırması ve sosyal hayatı; ekonomik aktiviteleri barındırması sebebiyle de geniş kapsamıyla nitelendirilmektedir.¹²

Kamu harcamaları en dar ifade şekliyle devletin bütçesinden yapılan her türlü parasal harcama olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede merkezi otoritenin toplumun gereksinimleri için topladığı vergi geliri ve kanunda yer alan diğer gelir

⁸ Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011, s.337.

⁹ Barbara Heitger, “The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries”, **Kiel Working Paper** No.1034, April 2001, (Çevrimiçi), <<http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1034.pdf>>, 1 Mart 2020, s.6.

¹⁰ Akdoğan, **a.g.e.**, s.63.

¹¹ Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s.147.

¹² Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2000, s.136.

kaynaklarından elde edilen ödenek ile finanse ettiği harcamalar olarak da düşünülebilir.¹³ Bu tanımı biraz daha genişletmek gerekirse; kamu harcamaları devletin görevlerini yerine getirebilmesi için yaptığı tüm işlerin maliyetine denir.¹⁴ Bu tanıma ek olarak kamu harcamalarına iktisadi kamu kuruluşlarının giderleri, sosyal güvenlik ödemeleri, vergi muafıkları, özel şahıs yardımları ve devlet aktifinde ortaya çıkan azalmalar da ilave edilmektedir.¹⁵

Bu zamana kadar çoğu araştırmacı tarafından kabul görülen dar kapsamlı kamu harcamalarıdır. Bunun en büyük sebebi toplumdaki ihtiyaçların sonsuzluğu kamu harcamalarında da bir belirsizlik yaratabileceğinden; kamu harcamalarının karşılanmasının belirli bir sınırdan olmasının gerekliliğidir. Merkezi yönetim kuruluşlarının olduğu yapılar dar anlamda kamu sektörü olduğunun en büyük örneği olmuştur.¹⁶

Farklı bir görüşe göre de geniş anlamıyla kamu sektörünün içerisinde sadece merkezi kuruluşlar değil yerel yönetimler ve kamu girişimleri de bulunmaktadır. Bu yönüyle kamu harcamaları hem merkezi otorite tarafından yapılan harcamaları hem de ekonomik kuruluşların ve sosyal güvenlik hizmetlerinden gelen harcamaları da içerisine alır.¹⁷ Sonuç itibariyle geniş anlamda kamu harcamaları devletin hem toplumsal gereksinimleri gidermesi hem de piyasaya müdahale sistemini kullandığı harcamaların hepsidir.¹⁸

¹³ Irem Erasa, Nagihan Özkanca Andıç, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Finansmanı Vergiler İle Mi Yoksa Borçlanma İle Mi Sağlanmaktadır? 2006-2016 Dönemine Ait Bir İnceleme”, **Uluslararası İktisat Dergisi**, Cilt/Vol.: 3 - Sayı/No.: 2. 2017, s.127.

¹⁴ Şerafettin Aksoy, **Kamu Maliyesi, Kamu Harcamaları - Kamu Gelirleri - Devlet Borçları – Bütçe - Maliye Politikası**. 4. Baskı, Filiz Kitabevi. İstanbul, 2011.

¹⁵ Aytaç Eker, **Kamu Maliyesi**, Birleşik Matbaa, İzmir, 2004, s.55.

¹⁶ A. Sönmez, “Türkiye’de 1950 Sonrası Sanayileşme Politikası Üzerine Gözlemler, Bilanço 1923 - 1998” “Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılına Toplu Bakış” **İstanbul: Uluslararası Kongresi**, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.60; İbrahim Özmen, “Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)”, **Yüksek Lisans Tezi**. Selçuk Üniversitesi, Konya., 2010, s.10.

¹⁷ Akdoğan, **a.g.e.**, s.62.

¹⁸ Özmen, **a.g.e.**, s.8.

1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının kapsamını belirlerken hangi kalemlerin bu harcamaya dahil olduğunu belirlemek önemlidir. Bu noktada literatürde birçok sınıflandırmaya başvurulmuştur. Sınıflandırmanın temel amacı benzer nitelikteki harcamaların çeşitli ölçütlerle gruplanmasını sağlamaktır.¹⁹

Kamu harcamaları ekonomik, idari, ya da fonksiyonel olarak harcamanın niteliğine ve alanlarına göre sınıflanabilir.²⁰ Kamu harcamalarının büyük çerçevede kabul gören sınıflandırması idari, fonksiyonel ve iktisadi olarak ayrılmaktadır.²¹

1.2.1. İdari (Organik) Sınıflandırma

Bu ayrım devlet tarafından belirlenen kamu hizmetlerini yapacak olan birimler arasında devlet bütçesinin pay edilmesini esas almaktadır. Bu sınıflandırma, devlete ait kuruluşların harcamalarının idari yapıya uygun olarak ayrılmasıdır. Yapılan kamu harcamalarının nereye yapıldığını ve tutarını içerir.²²

Her ülkede yer alan bir sınıflandırma modeli olmadığından uluslararası karşılaştırmaya uygun değildir.²³ Ayrıca kamu harcamasını gerçekleştiren idari birim idari tablolarına göre belirlendiğinden süreç içerisinde de bu sınıflandırma değişebilir.

Hem karşılaştırmaya uygun olmaması hem de aynı birimin harcamalarını incelemek zorlaşabildiğinden günümüzde idari sınıflandırma yerine fonksiyonel sınıflandırma kullanılır.²⁴

¹⁹ Özmen **a.g.e.**, ss.12-15.

²⁰ İsmail Türk, **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s.73.

²¹ Uluatam, **a.g.e.**, s.237.

²² Türk, **a.g.e.**, s.74.

²³ **A.e.**, ss.74-75.

²⁴ **A.e.**, ss.52-53.

1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma

Yukarıda öne sürülen gerekçelerle idari sınıflandırma yerine tercih edilen fonksiyonel sınıflandırma kamu harcamalarının özelliklerine göre yapılır. Dolayısıyla bu sınıflandırmanın ana prensibi harcamayı yapan kurum değil; yapılan hizmettir.²⁵ Kamu harcamaları tek bir elden yapılıp yürütülür; sınıflandırma da yapılan hizmetin çeşidine göre şekil alır. Bu sistem kamu kaynaklarının da daha efektif bir şekilde kullanılmasını sağlar.²⁶

Bu sınıflandırmada kamu hizmetini bir amaca göre yapmak aynı zamanda kamu hizmetinde de devamlılık sağlar. Kamu harcamaları genel, ekonomik ve sosyal hizmetler olarak gruplanır.²⁷

Genel idare görevini üstlenen kuruluşların yaptığı harcamalar genel hizmet harcamalarında yer alır. Bu harcamaların temel prensibi devlet düzenini sağlama ve yürütme görevi ile örtüşür. İçerisinde genel yönetim, savunma, yargı gibi konulara ait giderleri barındırır.²⁸

Sanayi girişimleri ve devamlılığı için yapılan kamu hizmetleri ekonomik hizmetler kategorisindedir. Bu harcamaların devlet eliyle yapılması; maliyetleri düşürdüğünden tüketiciye olumlu yansımadır. Hem ekonomik aktivitelere fayda sağlamayı hem de hammadde ve altyapı sunmayı amaç edinmektedir. Bu sınıflandırmanın içerisinde ekonomik piyasa ve finans sektörünün, tüm ticari faaliyetlerinin giderleri ile imalat, enerji, inşaat, tarım, ulaştırma, madencilik, iletişim gibi sektörlere yapılan harcamalar da bulunur.²⁹

²⁵ Aytaç Eker, Kamil Tüğen, **Kamu Maliyesine Giriş**, 6 . Bsk., Takav Matbaası, Ankara. 1995, s.82.

²⁶ Farih Deyneli, **Kamu Maliyesi**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 2010, s.15

²⁷ Nihat Edizdoğan, **Kamu Mâliyesi I (Kamu Ekonomisi, Kamu Harcamaları ve Bütçe)**. 10. Basım.Bursa: Ekin Kitapevi. 2008, s.77

²⁸ M. Hakan Özbaran, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Bes Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi”, **Sayıstay Dergisi**, 53, 2004 ,ss.127.

²⁹ G. Demirel, “Analitik Bütçe Sınıflandırması”, **Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü**. (Çevrimiçi) < <http://www.bumko.gov.tr> < 5 Mart 2020, 2007, s.63. **Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü**

Topluma fayda sağlama amacıyla eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesi ise sosyal hizmet harcamalarının içerisinde yapılır.³⁰

Fonksiyonel sınıflandırmada harcamaların sınıflandırılması Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından hazırlanmış olan COFOG (The Classification of Functions of Government) adlı raporda yayımlanmıştır.³¹ Türkiye Maliye Bakanlığı da bu raporu baz alarak oluşturduğu sınıflandırmada dört düzeyli bir kod grubu kullanır. Birinci düzeyde devlet faaliyetleri on temel fonksiyonla, ikinci düzeyde bu temel fonksiyonların alt fonksiyonlara bölünmüş hali, üçüncü düzeyde nihai hizmetler, dördüncü düzeyde ise özel olarak izlenilmesi gereken kurumsal planlama ihtiyaçlarına yönelik hizmetler yer alır.³² Alt başlıklar altında sunulacak aşağıdaki harcamalar, Türkiye Maliye Bakanlığı'nın raporundan alınmış birinci düzey sınıflanma şeklidir.³³

1.2.2.1. Genel Kamu Hizmetleri

Genel kamu hizmeti harcamalarının temel prensibi bu harcamaların bir kamu kuruluşu tarafından genel idareye yönelik yapılmasıdır (Edizdoğan,2008, s.79). Bahsedilen kurum ve kuruluşların içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Danıştay Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı bulunmaktadır.³⁴

Bu ana fonksiyon içerisinde yasama organları ve dışişleri hizmetleri, dış ekonomik yatırımlar, maliye ve hazine hizmetleri, gümrük hizmetleri gibi finansal ve mali harcamalar ile genel planlama ve istatistik harcamaları, merkezi tedarik

³⁰ Merve Eker Celebcioğlu, "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, 2011,s.9.

³¹ Türkiye Maliye Bakanlığı, "Merkezi Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması Tablosu", 2015, (Çevrimiçi), 3 Mart 2020.

³² Nurhan Yentürk, "Kamu Harcamaları Okuma ve Yazma Kılavuzu", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 2011.

³³ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

³⁴ BÜMKO, "2019 Yılı Bütçe Gerekçesi", Ekim 2018, Ankara, 2018, s.48.

harcamaları, borç yönetimi ve temel araştırmalara dair giderlere ait hususlar yer almaktadır.³⁵

Daha önce ayrı olarak takip edilen yargı harcamaları da bu ana fonksiyon içerisinde yer almaktadır. En az savunma harcamaları kadar önemli olan harcamalardan biri de yargı harcamalarıdır. Bu harcamalar doğrudan ülkedeki düzenin sağlanmasına yönelik olup bir hukuk devleti olmanın da ön koşullarındandır. Yargı organlarının işlenebilmesi ve bağımsızlık prensibinin sekteye uğranmaması için yapılan adalet ve yargı harcamaları önem taşır. Bu harcamaların kapsamına Adalet Bakanlığı, Yargıtay, Sayıştay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi Başkanlığı dahildir.³⁶

1.2.2.2. Savunma Hizmetleri

Ülkelerin güvenliğinin sağlanması için milli gelirlerin içerisinde yapılan harcamalardır. Savunma harcamalarının kapsamı için sahip olunan teknoloji ve ülkenin jeopolitik yapısı sonucu belirlenen düşman profiline göre şekil alır. Ülkelerin dış politikaları, ekonomik yapısı gibi faktörler de savunma harcamalarının belirlenmesinde önemlidir. Savunma harcamaları Millî Savunma Bakanlığı bütçesinde önemli bir paya sahiptir.³⁷

Askeri savunma harcamalarının içerisine hava, kara, deniz savunma güçlerinin yönetim giderleri, sivil savunma giderleri, sivil kuruluşların ve halkın katılımını içeren tatbikatlara yönelik harcamalar, askeri yardımlar ve uluslararası barış koruma güçlerine yapılan katkılar gibi hizmetler dahil edilmiştir. Ancak askeri hastane ve askeri okul giderleri bu harcamalar altında yer almaz.³⁸

³⁵ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

³⁶ Murat Mere, "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Bir Uygulama", **Yüksek Lisans Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2006, s.57.

³⁷ Kasım Güner, "Türkiye 'de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelisimi", **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2002, s.86.

³⁸ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

1.2.2.3. Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri

Bu başlık altında yapılan harcamalarda polis güçleri (liman-sahil ve sınır güçleri dahil), trafik polisi hizmetleri, kurumsal güvenlik hizmetleri, polis laboratuvarlarına ait harcamalar gibi hizmetler yer almaktadır. Tıpkı savunma harcamalarında askeri okulların kapsam dışı tutulması gibi burada polis kolejleri bu harcamalara dahil edilmez. Ayrıca sivil savunma ve ceza evi idareleri de bu harcamalar arasında bulunmamaktadır (Türkiye Maliye Bakanlığı, 2015).³⁹

1.2.2.4. Ekonomik İşler ve Hizmetler

Hizmetlerin kapsam alanı genel ekonomik hizmetler (dış ticaret harcamaları dahil), bankacılık sektörünün denetimine dair hizmetler, genel ticari tanıtım faaliyetleri, patent ve ticari markaların yönetimine dair harcamalar, tarım, ulaştırma, enerji, inşaat, madencilik gibi işlere dair harcamalardan oluşmaktadır.⁴⁰ Ancak Maliye Bakanlığı tarafından yapılan sınıflandırmada belirli bir sanayi dalına ait ekonomik, ticari ve iş gücü ilişkileri, çok amaçlı geliştirmeye dayalı projeler, deniz ve okyanus balıkçılığı kontrolü ve katı minareli yakıt taşıma hizmetleri bu başlık altında yer almamaktadır (Türkiye Maliye Bakanlığı, 2015).⁴¹

Ülkelerde altyapı yatırımları ülke ekonomisinin de düzenli bir şekilde işleyebilmesi için devlet tarafından yapılır. Üretimi doğrudan etkilemese de altyapı yatırımları üretim faktörlerini daha verimli hale getirdiğinden dolayı olarak üretime fayda sağlamaktadır. Bu yatırımların içerisinde karayolları, demiryolları, hava yolları gibi ulaşım harcamaları ve liman, telekomünikasyon, enerji gibi sektörlerle ait giderler yer alır. Altyapı harcamaları birden fazla sektöre dokunduğundan ekonomi yatırımları için temel taşı oluşturur ya da var olan yatırımların etkinliğini artırır.⁴²

³⁹ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

⁴⁰ Yentürk **a.g.e.**, s.36.

⁴¹ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

⁴² Nazım Öztürk, **Kamu Maliyesi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Bursa, 2013, s.106.

1.2.2.5. Çevre Koruma Hizmetleri

Çevre koruma hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için bu başlık altında yapılan harcamalar şunlardır:⁴³ Atık faaliyetleri (toplama-işleme-elimine etme), kanalizasyon ve atık su işleri, koruma faaliyetleri (toprak, su, yeryüzü, doğal ortam, doğal örtü, atmosfer, hava ve iklim) gibi hizmetlere ilişkin harcamalar.

1.2.2.6. İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri

İskân ve toplum refahı hizmetlerinin çalışma prensibine uygun olarak bu harcamaların kapsam alanı iskân geliştirme işleri, gecekondulaşmanın azaltılması, konut inşaatına ait arsanın su tedariki, su ihtiyacının saptanıp, idare edilmesi, sokak ve cadde aydınlatılması gibi faaliyet alanlarıdır. Her ne kadar gecekondulaşma, sokak ve cadde aydınlatması ve konut inşaatına dair işler yapsa da inşaat standartlarının düzenlenmesi, geliştirilmesi ve sulama işlemleri bu harcamaların konusu değildir.⁴⁴

1.2.2.7. Sağlık Hizmetleri

Yapılan tüm sağlık yatırımları devlet gözünde bireylere hem istihdam sağlamak hem de çalışan verimliliğini arttırmaktadır. Ayrıca artan üretim ile sosyal ve kültürel değişim bu harcamaların genel sonucudur. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine bağlı olarak da sağlık hizmetlerine ayrılan bütçe artmaktadır.⁴⁵

Hastane, klinik, ameliyathane, halk sağlığı ve ayakta tedavi faaliyetleri, devlet eliyle yürütülen sağlık operasyonları gibi hizmetlere ilişkin harcamalar sağlık hizmetlerine dahil edilir. Ancak terapi ekipmanı kiralınması, tıbbi analiz laboratuvarları, röntgen tesisleri, diş klinikleri sağlık harcamaları altında izlenmemektedir.⁴⁶

⁴³ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

⁴⁴ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

⁴⁵ Sefer Gümüş, “Beseri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”, **İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı**. 2005, ss.31-32.

⁴⁶ Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

Geçtiğimiz yıllarda yaşanan ve pandemi niteliğindeki büyük salgınlarda da toplum sağlığını korumanın devlet tarafından öncü görevlerden biri olduğu gözlemlenmiştir (Öztürk, 2013, s.107).⁴⁷ Yapılan ampirik çalışmalarda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık problemi nedeniyle yitirdiği emek gücünün çok fazla olduğu bilinmektedir. Bu sebeple sağlık harcamalarını önemli bir görev olarak gören devletler toplum sağlığını korumanın yanısıra gelişmişlik seviyesini de korumaktadır.⁴⁸

1.2.2.8. Dinlenme Kültür ve Din Hizmetleri

Bu ana fonksiyon içerisinde spor tesislerine ve takımlarına ait harcamalar, sporculara yapılan destekler, kütüphane, müze, tiyatro gibi kültürel aktivitelerin yürütüldüğü tesislerdeki harcamalar, din işlerinin idaresi ve bu işlerin yürütüldüğü tesislerin bakımı için yapılan harcamalar yer almaktadır. Ulusal sınırlar dışında yürütülen kültürel aktiviteler, hayvanat ve botanik bahçeleri, hükümet baskı ofislerine dair hizmetler bu başlığın kapsam alanına girmemektedir.⁴⁹

1.2.2.9. Eğitim Hizmetleri

Bireylere sürekli olarak gelir artışı sağlayabilme potansiyeline sahip olan eğitim ya kişilerin kendi olanaklarıyla ya da devlet bütçesinden yapılmaktadır.⁵⁰ Eğitimin devlet eliyle yapılmadığı durumlarda bu sektör özel girişme kalacaktır. Ancak böyle bir durumda toplumdaki her birey bu hizmetten yararlanamayabilir. Ülkelilerin kalkınması ve gelecekteki refahı eğitim kalitesi ve eğitilmiş bireylerin artmasıyla olacağından devletler eğitime mümkün olduğunda çok kaynak ayırmaya çalışır.⁵¹

⁴⁷ Öztürk, a.g.e., s.107.

⁴⁸ Muhsin Kar, Sami Taban, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 58, Sayı 3, 2003, s.154.

⁴⁹ Türkiye Maliye Bakanlığı, a.g.e.

⁵⁰ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık, 2004, ss.249-254.

⁵¹ Öztürk, a.g.e., s.108.

Türkiye Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen sınıflandırmada bu başlık altında her seviye okulun işletme ve idaresine ilişkin harcamalar, örgün ve yaygın eğitim tesislerinin yapımına ilişkin giderler, eğitim kurumlarının düzenlenme, denetlenme ve lisanslamasına dair giderler birer kalem olarak yer almaktadır. Ancak yardımcı eğitim giderleri, okul sağlığı hizmetleri kapsama alınmamaktadır (Türkiye Maliye Bakanlığı, 2015).⁵²

1.2.2.10. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Devletin sosyal güvenliğini sağlamak ve sosyal koruma prensibinin yerine getirebilmesi için zaruri görülen bu hizmetler arasında sosyal yardım programlarına ilişkin harcamalar, yaşlılık, malullük veya hastalık durumunda yapılan yardımlar vardır. Nakdi yapılan yardımlar ile emeklilik yaşına ulaşmış engelli bireylere yapılan ayni yardımlar ve aile planlaması faaliyetlerine ilişkin harcamalar bu başlığın konusunda yer almamaktadır.

1.2.3. İktisadi Sınıflandırma

Bu sınıflandırma yapılan kamu harcamalarının sosyal ve ekonomik düzen içerisinde yarattığı değişiklikler göz önüne alınarak yapılmıştır. Benzer ekonomik etki ve özelliklere sahip harcamalar bir arada gruplandırılır. Bu sınıflandırma da harcamalar reel ve transfer olmak üzere iki grupta incelenir. Ayrıca reel harcamalar da cari ve yatırım harcamaları olarak iki grupta incelenir (Türk, 2005, s.57).⁵³

1.2.3.1. Reel Harcamalar

Bu harcamaların hem milli gelir üzerinde hem de üretim ve fiyat oluşumunda doğrudan etkisi vardır. Ülkenin mal ve hizmet kapasitesi için alımlar (personel harcamaları dışındaki cari harcamalar) hem merkezi hem de yerel yönetimlerce yapılır.

⁵² Türkiye Maliye Bakanlığı, **a.g.e.**

⁵³ Türk, **a.g.e.**, s.57.

Dolayısıyla reel harcamalar kamu maliyesine ilişkin literatürde üretken, faktör, efektif ya da gerçek harcamalar olarak da nitelendirilir.⁵⁴

1.2.3.1.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalar kullanıldıkça tükenen ve sağladığı fayda süreklilik sağlamayan, neredeyse her yıl tekrarlanan mal ve hizmetler için kamu tüketimine yönelik harcamaları kapsar. Kısaca tüketim mallarının kamu tarafından tedarik edilmesidir. Ayrıca yapılması zorunlu hizmetlerin giderleri de bu kategoride yer alır. Mal ve hizmet alımına yönelik olduğundan ekonomide arz-talep dengesini sağlaması da doğal bir sonuçtur. Ayrıca cari harcamalardaki artış yatırım harcamalarında da yatırımın tüketim hacminden kaynaklanması sebebiyle artış yaratabilir.⁵⁵

Personel ve diğer cari harcamalar olmak üzere iki grupta ele alınır. Personel harcamaları tazminat, sosyal yardımlar, ek çalışma kalemleri, kamu idaresinde çalışanların maaşları, ödenekler gibi harcamaları içerir. Diğer cari harcamalarda devletin temel görevlerinin gerçekleşmesi için yapılmış kalemler bulunur. Bu kalemler bütçe denkliği amacıyla hizmet alımları, demirbaş ve tüketim mallarını içerir.⁵⁶

1.2.3.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamalarını tanımlanırken iki yönüyle ele alınır. İlk olarak; üretimde verimlilik yaratan ve kıt kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlayan harcamalar olarak değerlendirmektir. Ayrıca yatırım harcamaları piyasada sermaye stoku olarak da adlandırılan mal ve hizmet üretimi yapan tesislerin korunarak çoğaltılması için kullanılan faktörler anlamına da gelmektedir.⁵⁷

⁵⁴ Akdoğan, **a.g.e.**, s.88.

⁵⁵ Türk, **a.g.e.**, s.61.

⁵⁶ Binhan Elif Yılmaz, Nazan Susam, “Türkiye’de Kamu harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”,**16. Maliye Sempozyumu**, Antalya, 2001, s. 412.

⁵⁷ İsmail Tuncer, Cihan Yüksel, **Kamu Harcamalarının Ekonomik Analizi. Kamu Ekonomisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011 s. 219.

Bu iki yönlü harcama kalemi kısa vadede talep üzerinde bir artış sağlarken uzun vadede kapasite artışı yaratır. GSYİH üzerinde pozitif etkisi olan bu harcamalar sermaye stoku artışıda yaratır. Bu sebeple yatırım harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde etkisi büyüktür.⁵⁸

1.2.3.2. Transfer Harcamaları

Transfer harcamalarının reel harcamaların aksine sonucunda bir mal ya da hizmet elde edilen bir sistemi yoktur. Ekonomik, sosyal ve mali sebeplerden dolayı devletin satın alma gücünün başkalarına karşılıksız bir şekilde aktarılmasıdır. Bu ödemeler kişilere ya da firmalara yapılır. Kişilere yapılan ödemelere örnek olarak sigorta ödemeleri, öğrenci bursları örnek gösterilebilir. Vergi ödemeleri ve sübvansiyonlar ise firmalara yapılan transfer harcamalarına örnektir.⁵⁹

A.C. Pigou tarafından literatür içerisinde yer alan transfer harcamaları kamu güvenliğinin tekrar sağlanması şeklinde de tanımlanır. Doğrudan milli gelir üzerinde bir etkisi olmasa bile; satın alma gücünün el değiştirmesine olanak sağlamaktadır. Transfer harcamaları karşılıklı ve karşılıksız olarak iki grupta incelenir.

1.2.3.2.1. Karşılıklı Yatırım Harcamaları

Bu tür harcamaların genel amacı sermaye oluşumuna olanak sağlamaktır. Sermaye oluşumu için yapılırsa da mevcut sermayenin transfer edilmesini hedefler. Bu yönüyle her ne kadar reel harcamalara benzese de satın alınan malın daha önceden üretilmiş olması yönüyle reel harcamalardan ayrılmaktadır. Bu harcamaların altında sosyal devlet anlayışı gereği toplum için devlet tarafından yapım ya da ekonomik birimlere iktisadi amaçları gereği çeşitli harcamalar yapılabilir.⁶⁰

⁵⁸ Süleyman Ulutürk, **Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü**, Ankara: Akçağ Basım Yayım Dağıtım, 1998, ss.115-116.

⁵⁹ Emine Orhaner, **Kamu Maliyesi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007, s.93.

⁶⁰ M. Kamil Mutluer, Erdoğan Öner, Ahmet Kesik, **Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2013,s.119

1.2.3.2.2. Karşılıksız Yatırım Harcamaları

Bu tip harcamalar kişilere, işletmelere ya da farklı ülkelere yapılabilir. Kişilere yapılan harcamalar maddi ya da ayni olabilir. Sosyal güvenlik kurumu tarafından yapılan yardımlar bu kategoride yer alır. İşletmelere olan harcamaların en başında sübvansiyonlar gelir. Bu şekilde hem sübvansiyon edilen malın üretimi artar hem de tüketime etkisi olur. Ülke içerisindeki gelir eşitsizliğini dengelemek adına yapılan teşvikler kalkındırma amaçlıdır. Ülkeler arasında yapılan transfer harcamaları ise uluslararası siyasi ilişkiyi koruma amaçlı yapılmaktadır.⁶¹

1.2.3.3. Verimli ve Verimsiz Harcamalar

Devlet eliyle yapılan bir kamu harcamasının verimli ya da verimsiz olarak ayrımı literatürde iki görüşle açıklanır. İlk yaklaşıma göre; yapılan kamu harcaması GSYİH’de net bir artış yaratıyorsa verimli, yaratmıyorsa verimsiz kabul edilir. Bu sebeple iktisadi yardımlar ve üretim kapasitesi artırıcı harcamalar verimli iken askeri harcamalar verimsiz kabul edilir. İkinci yaklaşıma göre ise bu ayrım yapılan kamu harcamasının sosyal yarar sağlayıp sağlamamasına göre olur. İlk yaklaşımda verimsiz olarak görülen askeri harcamalar bu görüşte verimli olarak görülürken; faiz ve borç ödemeleri verimsiz harcamalar olarak nitelendirilir.⁶²

1.3. Kamu Harcamaları Artış Teorileri

19.yy’ın sonları ve 20.yy’ın başlarında yaşanan gelişmeler neticesinde ülkelerin kamu harcamaları genel olarak artmıştır. Bu artış gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla yaşanmıştır. Çeşitli teori ve yaklaşımlar kamu harcamalarını bazı dönemlerindeki artışı açıklayabilse de bütünüyle açıklanamamıştır. Bu bölümde yer alan üç teori literatürde de oldukça kabul görmüş ve kamu harcamasındaki artışı açıklamaya yöneliktir.⁶³

⁶¹ A.e., ss.117-118.

⁶² Mahmut Kalenderoğlu, **Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma**. Agon Bilgi Akademisi, 14. Baskı, Ankara, 2013,ss.84-85.

⁶³ Abdülkadir Kökocak, **Kamu Ekonomisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

1.3.1. Wagner Kanunu

Adolph Wagner'e göre kamu harcamasındaki artış sanayileşme sürecindeki sosyal ve ekonomik gelişme ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla nedensellik teorisi ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru işlemektedir. Wagner'in teorisi sanayileşmenin hızlanması ve kişi başına düşen reel gelirin artış göstermesi sonucu kamunun sadece mutlak olarak değil nispi olarak da büyüme çalıştığını öngörür. Bu süreç boyunca kamu faaliyetleri sadece büyümekle kalmayıp, niteliksel olarak da gelişir. Sonuç olarak devletler var olan kamu hizmetlerinin derinliğini ve kalitesini arttırırken, sanayileşme sonucu ortaya çıkan geliştirici hizmetleri de yapabilmek için ek harcama yapmaya ihtiyaç duyar. Wagner sanayileşmeyle birlikte kamu harcamasındaki artışı "Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu" olarak ele almıştır.⁶⁴

Wagner'e göre devletin görevleri üç sınıfa ayırır. Bu faaliyetlerden ilki iç ve dış güvenlidir. Ancak savunma sanayiindeki teknolojik gelişim devletin bu faaliyetini çok maliyetli hale getirmektedir. Bu maliyetin artması nüfusu yüksek ülkelerde diğer hizmetlerin kalitesini ve/veya çeşitliliğini de düşürebilmektedir. Bu durumda kamu sektörünün verimliliği ile özel sektörün verimliliği arasında gözle görülür bir fark yaşanır. Kamu sektörünün verimliliğini tekrar artırmak isteyen devlet kamu harcamalarını artırmak zorunda kalmaktadır.⁶⁵

Devletin ikinci faaliyeti gelişmiş teknoloji ve sermaye gereksinimi olan yatırımlarında üretici rolüyle yer almasıdır. Piyasaya doğrudan girmesinin sebebi özel sektörün kaynakları verimsiz kullanmasının önüne geçmektir. Devletin üçüncü asli görevi ise eğitim, sağlık, telekomünikasyon ağı gibi sabit bir sermaye gereksinimi olan sektörlerde özel sektörün monopol olmasını önlemek adına zorunlu olarak kendisinin faaliyet göstermesidir. Wagner'e göre bu sektörlerde monopol piyasanın varlığı

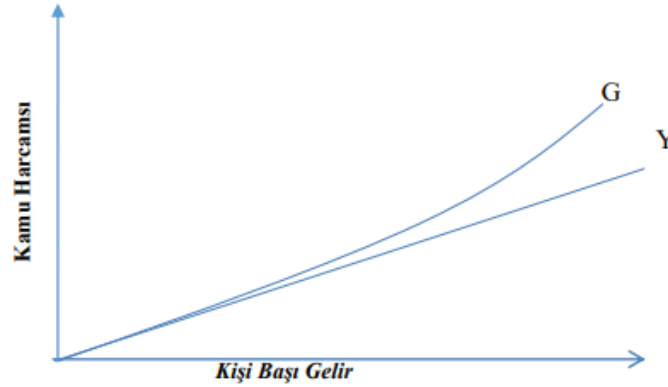
⁶⁴ A.J. Mann, "Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico, 1925-1976", **National Tax Journal**, 1980, s.89; Canan Sancar, "Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Wagner Yasası ve Keynesyen Görüş Çerçevesinde Teorik Bir Yaklaşım: Türkiye Örneği (2000-2011)", **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol. 1, No. 2, 2012, s.4.

⁶⁵ Şevki Özbilen, **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.

ekonomi için faydalı olmayacağından devlet bu görevlerde zorunlu olarak bulunmalıdır.⁶⁶

Kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranındaki gelişmenin temeli Wagner'in teorisine göre ekonomik ve sosyal nedenlere dayanır. Sanayileşme sonucu ekonomik birimlerin ve piyasaların karmaşıklığını gidermek için ihtiyaç duyulan sözleşmeler ve yasal düzenlemeler kamuya düzenleyici bir rol de tanımlamaktadır. Bu yeni rol aynı zamanda kamu harcamalarındaki artışa da sebep olmaktadır. Kamunun bu rolü üstlenmesindeki diğer sebep de sanayileşme sonucu ortaya çıkan kentleşme sorunudur. Devletin bu bölgelerde yer alan kamu hizmetlerinin artan nüfus yoğunluğu ile sekteye uğramaması gerektiğinden eğitim, kültür, sağlık gibi alanlarda kamu harcamasının artışı aynı zamanda gelir esnekliği ile de ilişki içerisindedir. Bir ülkede milli gelirin yükselmesi bu alanlardaki harcamaların artışına sebebiyet vereceğinden, Wagner Teorisi bu alandaki harcamaların gelir esnekliğinin yüksek olduğunu öne sürer. Sonuç olarak kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı yükselir.⁶⁷

Şekil 1.1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu

Kaynak: Hüseyin Kutbay, Cemaleddin Gerede, “**Sıçrama Tezinin Türkiye’de Geçerliliği: Darbeler Bakımından Bir Analiz**”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi , 8 (2) , 2019, s.1980’den faydalanılarak hazırlanmıştır.

⁶⁶ Mann, **a.g.e.**, s.89; T. Koray Akman, **Kamu Maliyesine Giriş**, İlyaz İzmir Yayınevi Matbaası, İzmir, 2011.

⁶⁷ Sinan Sönmez, **Kamu Ekonomisi Teorisi, Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı**, Teori Yayınları, Ankara, 1987.

Reel gelirin kamu harcamasına göre daha fazla artacağı Şekil 1.1. üzerinde gösterilmektedir. Wagner kişi başına düşen gelir arttığında, devlet tarafından tedarik edilen mal ve hizmete daha fazla talep olacağını savunur.⁶⁸

Kamu harcamasındaki artış kişi başına düşen gelir artışından daha fazla olacağından “Wagner Kanunu” $(\Delta G/G) / (\Delta Y/Y) > 1$ ile açıklanır.⁶⁹

1.3.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Tezi

Peacock ve Wiseman’ın sıçrama tezi olarak adlandırdığı analiz talep yönlü bir teoridir. Kamudaki genişleme mal ve hizmetlerin üretilmesi için maddi ve finansal kaynağa olan ihtiyaçla ilişkilendirilir ve sadece talep artışı ile tanımlanır.⁷⁰

Tarihte çoğu zaman tekerrür ettiği üzere, savaş ve buhran gibi dönemlerde kamunun yaptığı harcamalar ani ve yüksek bir artış gösterir. Bu analiz kapsamında bu artışa “sıçrama/yer değiştirme” (displacement thesis) denir. Bu tez İngiltere’de I. ve II. Dünya savaşını da kapsayan dönemde kamu harcamalarındaki sıçrayışı ele alır.⁷¹

Sıçrama tezindeki analizde kamunun yaptığı harcamalar siyasi bağlamda da incelenir. Şöyle ki; savaş ve buhran gibi durumların dışında kalan dönemlerde kamu harcamasında artış yaratacak her türlü uygulama ülkeden ülkeye farklı tepkiler yaratabilir. Savaş ve buhran dışı dönemlerde ortaya çıkan kamu harcaması artışı halktan ya da özel sektörden toplanılan vergilere yansıtılırsa o dönemin siyasi idaresinin seçmene hesap verebiliyor olmasıdır. Bu noktada ortaya çıkan “dayanılabilir/tolere edilebilir/katlanılabilir vergi yükü” kavramı devletin harcamalarda yaptığı ani sıçrayışta sınır çizgisidir.⁷²

⁶⁸ Nelisiwe Rejoice Mthethwa, “Government Expenditure Growth in South Africa, 1960 – 1993”, **University of Natal**, 1998, s.10.

⁶⁹ J. Singh, **Wagner's Law of Increasing State Activity, Peacock-Wiseman Hypothesis**, Theory of Public Finance, 2015.

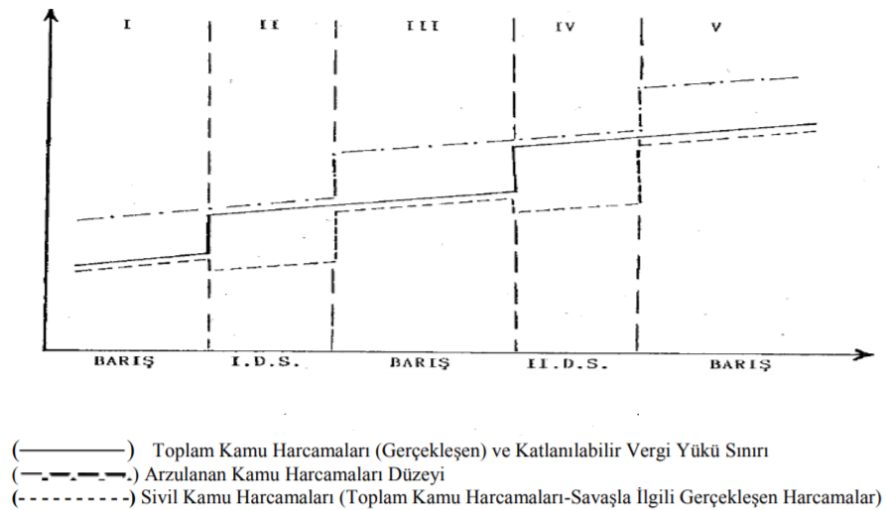
⁷⁰ Özbilen, **a.g.e.**

⁷¹ Harvey Rosen, **Public Finance**, Chicago, IRWIN, 1995, s.143.

⁷² Sönmez, **a.g.e.**

Şekil 1.2’de ele alınan sıçrama tezinde; I,III ve V. dönemlerde sıra dışı bir durum olmadığında kamu harcamasının dayanılabilir vergi yükünden daha fazla olması beklenmektedir. Kamu harcaması vergi gelirlerinin tam karşılığı olarak yapılmadığından belirtilen dönemlerde hedeflenen kamu harcaması ve dayanılabilir vergi yükü arasındaki fark hep olacaktır. Kesiksiz düz çizgi ile gösterilen sınırlar dayanılabilecek vergi yükünü göstermektedir; dolayısıyla vergi mükellefleri en fazla kamu harcaması kadar vergiyi tolere edebilir. II. ve IV. dönemler gibi olağanüstü olayların yaşandığı dönemlerde kamu harcamaları, devletin gereksinim duyduğu vergi geliri ve mükelleflerin dayanabilecekleri vergi yükü de doğal olarak artacaktır. Vergi mükellefleri bu olağanüstü dönemlerin sonunda yüksek vergi ve kamu harcamasına alışacağından, bu harcamalarda ve vergi düzeyinde tekrar normal seviyeye gelinmeyecektir. Dolayısıyla bu analizde; artan kamu harcaması bir sıçrayış olarak nitelendirilmektedir (Peacock ve Wiseman, 1967, s.34). Başka bir ifadeyle sıra dışı olayların yaşandığı dönemlerden sonra kamu harcamalarının normal düzeye gelmemesi ve vergi mükelleflerinin bu yeni düzeye alıştırılması “Ratchet Etkisi” olarak ifade edilir ve Peacock-Wiseman’ın sıçramalı artış tezini destekler.⁷³

Şekil 1.2. Peacock ve Wiseman’ın Sıçrama Tezi

Kaynak: Esin Yalçın Akbulut, “**Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri**”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 1993, s.248’den faydalanılarak hazırlanmıştır.

⁷³ M. Daasgupta, “Government Expenditure and Economic Growth in India: 1970-71 to 2007-08”, **Doktora Tezi**, M.S. University of Baroda India, 2013, s.42.

1.3.3. Musgrave'nin Kamu Harcamaları Yaklaşımı

Musgrave kamu harcamalarını ülkelerin kalkınma sürecini esas alarak analiz etmiş ve tıpkı Peacock ve Wiseman'ın tezi gibi talep yönüne odaklanmıştır. Musgrave kamu harcamalarının belirleyicileri, etkenleri ve sosyal faktörlerini ayırt ederek ele almıştır. Musgrave'e göre ülkelerin kalkınma dönemlerinde sermaye yatırımları yapması kamu harcamalarını arttırırken, bu sürecin sonucunda kamu harcaması düşüş yaşamaktadır.⁷⁴ Bu yaklaşımda sermaye yatırımlarının sosyal hayata uyumu da devletin bir görevi olarak görülmektedir. Musgrave kamu harcaması ve sermaye birikimi ile ilgili olan ilişkisellik yaklaşımını kanıtlayamasa da sosyal uyum ve sermaye birikimi gibi devlet için birbirinden farklı iki kavramı birlikte kullanmasıyla literatürde önem taşımaktadır. Musgrave bu yaklaşımda kamu harcamasının yönlendirilme ve belirlenme kısmı için siyasal ve ekonomik yapının birbiriyle uyum ve etkileşim içinde hareket etmesini öne sürmektedir.⁷⁵

Ayrıca bu yaklaşımda nüfus da belirleyici olarak görülmektedir. Genç nüfuslu ülkeler altyapı ve eğitim alanına gereksinim duyarken; yaşlı nüfusa sahip ülkeler sosyal faaliyetleri kapsayan kamu harcamalarını ön planda tutmaktadır.

Musgrave kamu harcamalarına da tıpkı kamu gelirleri gibi yaklaşarak; bu harcamaların kaynakların dağılımı ve fiyat istikrarı açısından bir politika aracı olarak kullanılmasını öne sürmektedir.

1.4. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

II.Dünya Savaşı sonrası çoğu ülkenin ekonomilerinde uyguladıkları Keynesyen politikaları kamu harcamalarını da arttırmıştır. Bu politika çerçevesinde artan kamu harcaması devletin özel sektöre göre daha erken gelişmesine katkı sağlamaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Mustafa Durmuş, **Kamu Ekonomisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

⁷⁵ Sönmez, **a.g.e.**

⁷⁶ Orhaner, **a.g.e.**

Kamu harcamasının artışı literatürde görünürdeki ve gerçekteki nedenleri ile birlikte incelenmektedir.

1.4.1. Görünürde Artış Nedenleri

Niteliksel olarak bir artış olmadığı halde kamu harcamalarındaki artış nedeni bu kategoride sınıflandırılır. Diğer bir ifadeyle; topluma sunulan hizmetlerde köklü bir değişim olmamasına rağmen kamu harcamasının artmasıdır. Önceki çalışmalarda bu nedenler paranın alım gücünü kaybetmesi, bütçe tarzındaki değişiklikler, para ekonomisinin benimsenmesi ve sınır ve nüfustaki genişleme olarak ele alınmaktadır.⁷⁷

1.4.1.1. Paranın Alım Gücünü Kaybetmesi

Fiyat seviyesinin artması ekonomide paranın alım gücünün azalmasına neden olmaktadır. Enflasyondaki artışla birlikte düşünüldüğünde paranın alım gücünün azalması her ülkenin ekonomisinde farklı oranlarda olmaktadır. Örneğin bir ülkede enflasyonun yüksek seyrettiği dönemde yapılan kamu harcamaları enflasyonun düşük olduğu döneme göre daha fazla görünebilir. Bu durum harcamada hizmet olarak bir değişiklik yaratmaz ancak paranın alım gücündeki azalma ile kamu harcamaları artmış gibi görünür. Bu durumda dikkat edilmesi gereken kamu harcamalarının nominal değeri değil; enflasyondan arındırılmış reel halidir.⁷⁸

1.4.1.2. Gayri Safi Bütçe Usulünün Benimsenmesi

Safi bütçe usulüne göre kamu kuruluşları alınan kamu gelirlerinden kamu harcamalarını çıkardıktan sonra kalan tutarı merkeze transfer etmektedir ve bu transfer edilen “safi tutar” olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple bu bütçeleme sisteminde kamu harcamaları ve kamu gelirleri ayrı ayrı takip edilememektedir (Edizdoğan ve diğ., 2012). Bu yöntem kamu gelirlerinin verimli bir şekilde kullanılmaması, her türlü

⁷⁷ Akdoğan, a.g.e.

⁷⁸ Mutluer, Öner, Kesik a.g.e.

usulsüzlüğe açık olması, kamu harcamalarındaki kontrolsüzlük gibi nedenlerle tercih edilmemektedir.⁷⁹

Gayri safi bütçe usulünde ise kamu gelirlerinin tahsil edilmesi için sarf edilen harcama gider bütçesinde yer almaktadır. Ayrıca bu usulde kuruluşlar kendileri için belirlenen tutardan fazla harcama yapamaz. Yıl içerisinde elde edilen gider de mahsup işlemi yapılmaksızın devlet bütçesine aktarılır.⁸⁰ İki sistemi birbirinden ayırt etmek için bir üniversite bütçesi üzerinden örnek vermek gerekirse; A Üniversitesinin yıllık 50.000 ₺ ile bir yemekhane yaptırmış olduğunu düşünelim. Bu yemekhane 20.000 ₺ ile kiraya verildiğinde safi usule göre A Üniversitesi 30.000 ₺ harcamış gibi görünecek ama gayri safi usulde 50.000 ₺ gider, 20.000 ₺ gelir olarak görünecektir. Dolayısıyla bu sistemle ülkelerin harcaması daha çok görünecektir. Bir ülke bir dönemde safi başka bir dönemde gayri safi yöntem ile bütçeleme yaptıysa kamu harcamasındaki artış bu şekilde açıklanabilir.

1.4.1.3. Kamu Hizmetlerinin Para ile Karşılanması

Kamu hizmetleri devletlerin para ekonomisini kullanmadığı dönemde zorlama ve gönüllülük ile yapılmaktaydı. Bir örnekle açıklamak gerekirse; yol yapımı o köy ya da kasabada yaşayanların sorumluluğu sayılmaktaydı (Edizdoğan ve diğ., 2012).⁸¹ Dolayısıyla yapılan bu iş için devlet para harcamadığından bütçede de herhangi bir kamu harcaması kalemi bulunmamaktaydı.

Bu hizmetlerin para ile yapılmaya başlandığı dönemle birlikte bütçelerin kamu harcaması kısmı da artış göstermiştir. Devletlerin para ekonomisini kullandığı ve kullanmadığı dönemler arasındaki kamu harcaması artışı bu görünür sebepten de kaynaklanmış olabileceği gerçeği unutulmamalıdır.

⁷⁹ Akdoğan, **a.g.e.**

⁸⁰ **A.e.**

⁸¹ Nihat Edizdoğan, Özhan Çetinkaya, Erhan Gümüş, **Kamu Maliyesi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2012.

1.4.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Genişlemesi

Her savaş sonu ülkelerin sınır ve nüfuslarındaki değişim kamu hizmetlerinde bir artış yaratmazken; bu hizmetlerin gerçekleşmesi için yapılan kamu harcamalarında artışa sebep olabilmektedir. Bu sebebi anlatacak tarihteki en iyi örnek Hatay'ın 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil edilmesidir. Bundan önce Hatay kamu hizmetini kendi bütçesinden yaparken, 1939 yılına ait Türkiye Cumhuriyeti bütçesinde kamu harcaması artışı yaşanmıştır.⁸² Bu sebeptir ki ülkelerin yaşadığı özel olaylar dikkate alınarak da kamu harcaması artışı ile ilgili kararlar verilmelidir.

Kamu harcamasındaki artışın görünür sebeplerinden biri de nüfusun artmasıdır. Nüfus artışları bazı kamu hizmetlerinde de artışa sebep olacağından yapılan harcamaları da artırmaktadır. Bu sebeple Nüfus artışı ile paralel artan kamu harcaması görünür bir artıştır.⁸³

1.4.2. Gerçekte Artış Nedenleri

Görünür nedenlerin aksine kamu hizmetindeki miktarsal ve niteliksel artış kamu harcamasının reel olarak arttığının göstergesidir. Dolayısıyla bu artış ekonomik, askeri, siyasal ve/veya teknoloji kaynaklıdır.

1.4.2.1. Ekonomik Nedenler

Ekonomik büyüme en basit tabiriyle bir ülkenin milli gelirinin de artması demektir. Ekonomik büyüme beraberinde yapılacak hizmetlerin genişlemesi ya da derinleşmesi anlamına da geleceğinden devletler ekonomilerindeki büyüme ile daha fazla harcama yapmak zorunda kalır. Hastane, okul, baraj yapımı ve elektrik, doğalgaz ya da altyapı yatırımları için kalite ve miktar olarak büyüme sağlanması için kamu harcaması da artış gösterecektir.⁸⁴

⁸² A.e.

⁸³ Edizdoğan, Çetinkaya, Gümüş, a.g.e.

⁸⁴ A.e.

Dünyada 1929 yılında yaşanan buhranda ekonomik düzende görünmez el politikası (invisible hand) ile bir denge yaratamamış ve devletin müdahale etmesini savunan Keynesyen model benimsenmiştir. Bu dönemden önce her arz kendi talebini yaratır ve devlet ekonomiye müdahil olmazdı. J.M. Keynes tarafından 1939 yılında yayınlanan Genel Teori kitabı ile ekonomide benimsenen pek çok şey değişikliğe uğramıştır. Keynes görüşünü benimseyen ekonomistler tam istihdam yaratıldığında bile enflasyon ve deflasyon olmasının bir büyümeyi amaç edinmiştir. Ekonomide sağlanan tasarruf kadar talep olabilmesi için kamuda tasarruftan daha fazla bir yatırım olması gerektiğini savunmaktaydılar.⁸⁵

Günümüzde devletlerin ekonomik büyümeden beklentisi sürekliliktir. Kısa ve uzun vadeli yapılan planlar da beklenen iktisadi büyüme oranına göre yapılmaktadır. Devletler artık ekonomik süreçte yönetici, yönlendirici ya da teşvik edici olarak rol oynamakta ve bu sürecin iyi işlemesi için ortaya çıkardığı kuruluş ve örgütlenme ile ekonomiyi bir bütün olarak ele almaktadır.⁸⁶

Gelişmekte olan ülkelerin yetersiz tasarrufları sanayileşmenin getirdiği bilgi ve deneyim eksikliği ile birleşince finansal piyasalarının gelişmemesine neden olmuştur. Böylece gelişmekte olan ülkeler sadece özel sektör yatırımlarıyla gelişemeyeceğinden devletin sabit sermaye yatırımlarının finansmanını sağlaması gerekmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları reel olarak artış gösterecektir.⁸⁷

1.4.2.2. Askeri Nedenler

Askeri harcamalar pek çok ülkenin harcamalarındaki artışın temel kaynağıdır. Savaş dönemlerinde savunma harcamaları ülkelerin kamu harcamalarında büyük bir dilim almaktadır. Savaş sonrası kamu harcamalarının finansmanı için devletler genellikle borçlanmaktadırlar. Bu uygulama çoğu ekonomiste göre savaşın yükünü gelecek nesillere taşımaktır. Gelecek nesilleri bu yükten kurtarmak için Askeri

⁸⁵ A.e.

⁸⁶ Edizdoğan, Çetinkaya, Gümüş, a.g.e.

⁸⁷ Orhaner, a.g.e.

nedenlerle yapılan harcamaların milli geliri arttırması gerekmektedir. Yerli askeri teknoloji kullanılması bu iyileşme için ön koşul olarak görülür.⁸⁸

Tablo 1.1. üzerinde SIPRI tarafından yayınlanan “Yearbook 2019”; dünya genelindeki askeri harcamaları ve değişimler gösterilmiştir.⁸⁹

Tablo 1.1. Dünya Geneline Savunma Harcamaları, 2018

Bölge	Harcama (\$ Milyar)	Değişim (%)
Afrika	-40,6	-8,4
Kuzey Afrika	-22,2	-5,5
Sahra-Altı Afrika	18,4	-11
Amerika	735	
Orta Amerika ve Karayipler	8,6	8,8
Güney Amerika	670	4,4
Kuzey Amerika	55,6	3,1
Asya ve Okyanusya	507	3,3
Orta ve Güney Asya	85,9	4,2
Doğu Asya	350	4,1
Okyanusya	29,1	-2,9
Güneydoğu Asya	41,9	-0,8
Avrupa	364	1,4
Orta Avrupa	28,3	12
Doğu Avrupa	69,5	-1,7
Batı Avrupa	266	1,4
Orta Doğu	..	..
Dünya	1822	2,6

() = belirsiz tahmin; .. = veri yok.

Harcama miktarı 2017'deki ABD Doları cinsindendir.

Tüm değişiklikler 2017-18 dönemi içindir.

Kaynak: SIPRI, “**SIPRI Yearbook 2019**”, (Çevrimiçi) <<https://www.sipri.org/>> 10 Nisan 2020'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Dünya genelinde savunma harcamaları 2018'de %2,6 artarak harcamaları 1,8 trilyon \$ olmuştur. Bu tutarın dünya gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) %2,1'ini oluşturdu ve kişi başına 239\$ olduğu tahmin ediliyor. 2018'de toplam harcamalardaki artış, özellikle ABD ve Çin'in askeri harcamalarındaki önemli artışlardan etkilenmiştir.

⁸⁸ Aksoy, a.g.e.

⁸⁹ SIPRI, “**SIPRI Yearbook 2019**”, (Çevrimiçi) <<https://www.sipri.org/>> 10 Nisan 2020, s.6.

Rapora göre 2018'de en fazla savunma harcaması yapan beş ülkenin harcaması (ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa) küresel askeri harcamaların %60'ını oluşturmaktadır.

Avrupa'da ise Batı Avrupa'daki harcamaların artması nedeniyle harcamaların %1,4 oranında büyüdüğü görülmektedir. Tablo 1.1. üzerinde Afrika'daki askeri harcamaların %8,4 azaldığı görülmektedir. SIPRI, birbirini izleyen dört yıl için Ortadoğu'daki toplam harcama tahminini sağlayamadığından, ancak verileri bulunan 11 Orta Doğu ülkesinin toplam askeri harcaması %1,9 oranında azaldığını rapor etmiştir. ABD, askeri harcamalarını yedi yıl içinde ilk kez artırarak 2018'de 649 milyar \$'a ulaşmıştır. Bu harcamalar, dünya askeri harcamalarının %36'sını oluşturmaktadır ve harcaması kendisinden sonra en yüksek harcama yapan Çin'den 2,6 kat daha fazladır. ABD'deki bu inanılmaz artışın sebebi raporda iki sebeple açıklanmaktadır: Askeri personelin maaşlarında %2,4'lük artış ve büyük ve maliyetli konvansiyonel nükleer silah edinme programlarının uygulanması.

1.4.2.3. Siyasi Nedenler

Siyasi partilerin seçmenleri için seçime yakın dönemlerde yaptıkları kamu hizmetleri için ortaya konulan harcamalar siyasi neden olarak gösterilmektedir. Kamu harcamalarındaki reel artışların sebepleri aranırken seçim dönemleri de dikkate alınmalıdır.⁹⁰

1.4.2.4. Sosyal Nedenler

Hükümetlerin devlet anlayışındaki farklılıklar kamu hizmetlerinde de değişikliğe neden olmakta bu da harcama kalemlerini etkilemektedir. Dünyanın yaşadığı 1929 ekonomik buhrana kadar devletin asıl görevi iç ve dış dinamiklere karşı güvenliği sağlamakken; Keynesyen ekonomisinin hüküm sürmesi ile sosyal devlet anlayışı benimsenmiş ve devletin sorumlulukları güvenlikten ziyade eğitim, sağlık,

⁹⁰ Mutluer, Öner, Kesik, **a.g.e.**

altyapı gibi alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Değişen bu trend kamu harcamalarında da artışa sebebiyet vermektedir.⁹¹

1.4.2.5. Teknolojik Nedenler

Teknolojideki gelişmeyle birlikte kamu da yaptığı hizmetlere bu gelişmeyi yansıtabilmek için yaptığı harcamaları arttırmıştır. Örneğin otomobil motorlarındaki gelişme otoyol gereksinimi yaratmış ve devletler yatırımlarına bu harcamayı da eklemiştir. Otomobil endüstrisinin yanısıra telekomünikasyondaki hızla yaşanan teknolojik gelişmeler devletlerin uydu teknolojisine ve internet altyapısına yatırım yapmalarına sebebiyet vermektedir. Bu teknolojik gelişmeler sonucunda da kamu harcamaları artış göstermektedir.⁹²

1.5. Kamu Harcamalarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Kamu harcamaları ekonomi üzerinde etkisini gösterirken ülkenin makroekonomik dinamiklerini ve sosyal faaliyetlerini de etkilediğinden kamuoyu tarafından oldukça yakından takip edilen bir konudur.⁹³ Kamu harcamalarının yapılma amacı ülkenin gelir dağılımı, refah seviyesi, istihdam, üretim, tüketim gibi temel göstergelerinde etkili olurken, halka yansıma şeklinden dolayı da çeşitli sosyal etkilere sebep olmaktadır.⁹⁴

Akademik ve siyasi alanlarda yapılan çalışmalarda etkileri sıkça tartışılan bu konu aşağıdaki başlıklarla ele alınacaktır.

⁹¹ Akman, **a.g.e.**

⁹² Kökocak, **a.g.e.**

⁹³ Özbaran, **a.g.e.**, s.113.

⁹⁴ Gülbahar Üçler, “Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)”, **Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s.22.

1.5.1. Kamu Harcamalarının Çarpan ve Hızlandırıcı Etkisi

Ekonomi için yapılan her yeni yatırım milli gelir üzerinde bir artış meydana getirmektedir ve bu artış yapılan ek yatırımın belli oranda bir katsayı ile çarpımı kadar olacaktır. Gelirden bağımsız olan yapılan yatırımlardaki (otonom yatırımlar) artış ile GSMH’de olacak bir artış literatürde çarpan kavramı olarak adlandırılır.⁹⁵

Bu çarpan etkisini ‘k’ matematiksel olarak ifade eden aşağıdaki denklemlerde; milli gelir ‘Y’, yatırımlar ‘I’, tüketim harcamaları ‘C’ ve marjinal tüketim eğilimi ‘c’ ile gösterilmektedir. ‘k’ olarak ifade edilen çarpan katsayısı bir yatırım harcamasının milli gelir seviyesini kaç katı kadar arttıracığı anlamını taşır. Bireylerin gelirlerinden tüketime arttırdığı pay ise marjinal tüketim eğilimidir. Marjinal tüketim eğilim yükseldikçe yatırım harcamasının GSMH üzerindeki etkisi de artar. Yatırım harcaması için öne sürülen bu ifadeler kamu harcaması için de geçerliliğinin korumaktadır.⁹⁶

$$Y = C + I \quad (1)$$

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta I \quad (2)$$

$$\Delta C = c \cdot \Delta Y \quad (3)$$

$$\Delta I = \Delta Y - \Delta C \quad (4)$$

$$\Delta I = \Delta Y - c \cdot \Delta Y \quad (5)$$

$$\Delta I = (1 - c) \cdot \Delta Y \quad (6)$$

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c} \cdot \Delta I \quad (7)$$

$$k = \frac{1}{1-c} \quad (8)$$

Tüketim mallarına olan talepte iki dönem arasında oluşmuş bir artışın yatırım harcamalarını belirli bir katsayı ile arttırmasına ise hızlandırıcı etkisi denmektedir. “k”

⁹⁵ Aksoy, **a.g.e.**, s.133.

⁹⁶ Hakan Öğretir, **Maliye Konu Anlatımı**, Alemdar Ofset, İstanbul, 2019, s.434.

nın bu kez hızlandıran katsayısı olarak karşımıza çıktığı matematiksel ifadelerde C_{t-1} t döneminden bir önceki dönemdeki tüketim malı talebini, I_{t-1} ise t dönemindeki yatırımı ifade eder.⁹⁷

$$I_t = k \cdot (C_t - C_{(t-1)}) \quad (1)$$

$$k = I_t / (C_t - C_{(t-1)}) \quad (2)$$

Tüketim talebi ile yatırım artışı arasındaki ilişkiye denk düşen hızlandırma mekanizması; kamu harcamalarının tüketim talebi üzerinde artış yaratmasından dolayı yatırım düzeyi artışları ile hızlandıran etkisi üzerinden ilişki içerisinde dir.⁹⁸

1.5.2. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Devlet görevleri neticesinde halka bazı mal ve hizmetleri ücretsiz olarak sağlayıp gelir dağılımındaki dengesizliği gidererek refah seviyesini korumak üzere çeşitli harcamalar yapmaktadır.⁹⁹ Devletler bu görevlerini yerine getirirken kimi zaman üretime katılmakta kimi zaman da sosyal devlet anlayışı ile elde edilen geliri piyasa müdahaleleri ile ve atadığı kurumlarla yeniden dağıtmaktadır. Özellikle bu tür kurumaların yetersiz olduğu ve gelir eşitsizliklerinin yüksek olduğu ülkeler kriz gibi olağanüstü durumları atlatmakta zorlanmaktadırlar.¹⁰⁰

IMF'in bir grup için hazırlattığı bir raporda; devletin yaptığı bu harcamalardan maddi durumu iyi olmayan kesim yararlanıyor ise kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisinden; maddi durumu iyi olan kesim yararlanıyor ise kamu harcamalarının gelir dağılımındaki olumsuz etkisinden bahsedilir. Bu sebeple yapılan harcamaların hedef kitlesi çok önemlidir.¹⁰¹

⁹⁷ Metin Erdem, Doğan Şenyüz, İsmail Tatlıoğlu, **Kamu Maliyesi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım 10. Baskı Bursa, 2012, s.65.

⁹⁸ Aksoy, **a.g.e.**, s.138.

⁹⁹ W.I. Gillespie, **Effect of Public Expenditures on the Distribution of Income. Essay in Fiscal Federalism**, (Eds.), Musgrave R.A., Brooking Instituon, 1965, s.131.

¹⁰⁰ Dani Rodrik, **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleşmeli**. (Çev: Sultan Gül). İstanbul. Ayhan Matbaası, 2000, ss.76-77.

¹⁰¹ Ke-young Chu, Hamid Davoodi, and Sanjeev Gupta, "Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries", **IMF Working Paper**, 1999, s.15.

Önder (1974) tarafından ifade edilen iki koşul eğitim ve sağlık gibi alanlarda yapılan harcamaların planlanan sonucu sağlamasında büyük önem taşımaktadır. Bu iki koşul birlikte sağlandığında planlanan etkiye kavuşulur. Bu koşullar faktör piyasalarında monopol olmaması ve harcamaların finansmanıdır. Bu alandaki harcamalar eğer bireyler üzerinde maddi anlamda ağırlaştırıcı etki yapan vergiler ile finanse ediliyorsa gelir dağılımında bozucu etkiye yol açabilir.¹⁰² Bu konuda bir başka önemli nokta ise hangi harcamanın gelir dağılımındaki adaletsizliği kaldıracağının bilinmesidir.¹⁰³

Uygulanan tarım politikaları çerçevesinde ise; devlet yaptığı sübvansiyonlar ile belirli malların fiyatını daha düşük tutabilir ve belirli bir grup üreticinin gelir seviyesinde artışa sebep olabilir.¹⁰⁴ Dikkat edilesi gereken husus; yapılan bu teşviklerin belirli ürünlere olması dolayısıyla tarımla uğraşan kesim içerisinde de zamanla gelir eşitsizliği yaratabilmesidir.¹⁰⁵

1.5.3. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorularından biri haline gelen enflasyon sadece ülkelerin iç dinamiklerinden değil, uluslararası ekonomik faktörlerden de etkilenebilmektedir. Para arzı, üretim seviyesi, faiz, asgari ücret, kur, ithalat ve ihracat gibi pek çok şey enflasyon üzerinde etkiye sahip olduğundan devlet tarafından yürütülen enflasyon politikaları büyük önem taşır.

Kamu harcamasında yaşanan artışın sürekliliği devletlerin de talep ettikleri mal ve hizmette artış yaratmaktadır. Bu şekilde talep seviyesi artan ekonomilerde toplam arz eğer bir gelişme göstermezse fiyat seviyesi sürekli artar ve bu durum enflasyonu meydana getirir.¹⁰⁶

¹⁰² İzzettin Önder, **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967**, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayınları, 1974, s.23.

¹⁰³ Ahmet Ulusoy, **Maliye Politikası**, Eflatun Matbaası, 5. Baskı, Trabzon, 2007, s.314.

¹⁰⁴ Gillespie, **a.g.e.**, s.152.

¹⁰⁵ Devlet Planlama Teskilatı, “Dokuzuncu Bes Yıllık Kalkınma Planı”, Ankara, **DPT Raporu**, 2006,s.83.

¹⁰⁶ Eker, **a.g.e.**, s.98.

Kimi araştırmacılar kamu harcamalarındaki salt artış oranlarının GSMH'deki artış oranına göre daha yüksek olduğu durumlarda enflasyonist baskı yaratacağını öne sürer. Ancak sadece kamu harcamasındaki artış bu etkiyi yaratmayabilir.¹⁰⁷ Bu etkiyi incelerken kamu harcamalarının kaynaklarını da bilmek gerekebilir. Kamu harcaması ve enflasyon arasındaki ilişki para arzı gibi ekonomik fonksiyonlar arasında da yaşanabilmektedir. Örneğin; emisyon yöntemi ile finanse etmeyi tercih eden ülkeler yeterli vergiyi alamadığından; emisyon başlayınca kamu geliri ve harcamalarının enflasyona olan uyumsuzluğu sebebiyle enflasyonu hızlandırmaktadır. Fiyattaki artışın kamu harcamasına direkt yansımaları ancak kamu gelirine hemen yansımamasından doğan bu uyumsuzluk enflasyon dönemlerinde bütçe açığı yaratmaktadır.¹⁰⁸

İç ve dış borçlanmayı finansman aracı olarak kullanan ülkeler ise kamu harcamalarında yaşanan artış enflasyonda da arttırıcı etki yaratmaktadır. Yurt içi borçlanma ile finanse edilen kamu harcaması özel sektörün dış borçlanmaya yönelmesine sebebiyet verecek ve dış kaynak girişi ile para arzı artacaktır. Bu durum uzun vadede ödemeler dengesinde bozulmalar yaşatacaktır. Eğer kamu dış borçlanma yoluna giderse; yurt içinde fon girişi sebebiyle yine para arzı artacak ve enflasyon seviyesi yükselecektir.¹⁰⁹

1.5.4. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi

Kamu harcamalarındaki artışla yükselişe geçen talep dolaylı yoldan istihdama da katkı sağlar. Ekonominin üretim kapasitesini etkileyen kamu harcamaları kullanılan üretim faktörünü de arttıracığından özellikle emek-yoğun teknolojiyi içeren alanlarda istihdam genişleme gösterecektir. Az gelişmiş ülkelerdeki tasarruf eksikliğinin sebep olduğu yatırım yetersizliği bu ülkelerin tam istihdama erişememesine sebep

¹⁰⁷ E. Özselçuk, "Enflasyonun Kaynakları ve Kısa Dönem Enflasyon Modeli", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğler, 1, 1992, s.2.

¹⁰⁸ Özmen, a.g.e., ss.68-69.

¹⁰⁹ Orhan Çoban, Nihat Doğanalp, Doğan Uysal, "Türkiye'de Kamu İç Borçlanmasının Makro Ekonomik Etkileri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2008 , ss.246-250.

olmaktadır. Bu tip ekonomiler uyguladıkları vergi muafiyetleri ile özel kesimin yatırım yapabilmesini sağlarlar.¹¹⁰

Yatırım harcamaları ve cari harcamalar devletin en fazla bütçe ayırdığı kalemlerdendir. Cari harcamaların içerisinde yer alan sosyal ödemeler, maaş gibi kalemlerdeki artış hem tüketimi arttırmakta hem de bu tüketimi artan sektörlerin üretiminde ve istihdamında artışa sebep olmaktadır. Ayrıca yatırım harcamasındaki artış ise doğrudan istihdam üzerinde olumlu bir etki yaratır. Devletler sürdürdüğü sübvansiyon programları ile hangi üretim alanında gelişmek isterse onu gerçekleştirebilir ve bu sayede de istihdamı arttırabilir.¹¹¹ Ayrıca istihdam oluşturulmak istenen ekonomilerde yapılan yatırım harcamaları da teknoloji yerine emek yoğun sektörler olmalıdır.¹¹²

Türkiye özelinde Kaya vd. (2015)'nin yapmış olduğu bir çalışma 1990-2013 dönemlerinde Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarından istihdama doğru değil de cari harcamalara doğru bir nedensellik saptamıştır. Özel sektör harcamalarının istihdama olan olumlu etkisi de yine bu araştırmanın önemli çıktılarından.¹¹³ Ayrıca Sancar vd. tarafından yapılan başka bir çalışmada ise yapılan Türkiye'de sanayi harcamalarının hizmet harcamalarına göre istihdamı daha olumlu etkilediği görülmektedir.¹¹⁴

1.5.5. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkisi

Üretim faaliyeti üretim faktörleri aracılığı ile toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin karşılanmasıdır. Devlet yaptığı harcamalarla üretim faktörlerine kendi de sahip olabilmekte ya da piyasadan mal ve hizmet de alabilmektedir.

¹¹⁰ Aksoy, **a.g.e.**, s.133.

¹¹¹ Türk, **a.g.e.**, s.117.

¹¹² Öğretir, **a.g.e.**, s.131.

¹¹³ Dilek Göze Kaya, Ayşe Durgun Kaygisiz, Nihat Altuntepe, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Toplam İstihdama Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", AKÜ İİBF Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2015, ss.83-96.

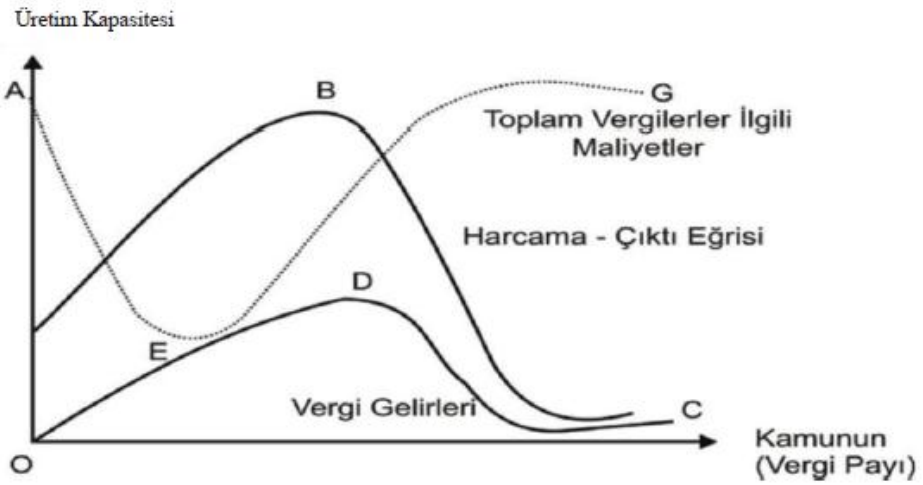
¹¹⁴ Cenap Sancar, Canan Sancar, Melike Polat, "Kamu Yatırım Harcamaları İstihdam Düzeyini Etkiler Mi? (Tr 8 Ve Tr 9 Düzey 1 Bölgeleri İçin Bir Uygulama)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 43, 2016, ss.2122- 2133.

Kamu harcamalarının üretim üzerindeki etkisi araştırılırken temelde üç nokta üzerinde durulur:¹¹⁵

- Kamu harcamalarını tasarruf ve yatırımlara olan doğrudan etkisi,
- Kamu harcamalarının teşvik edici ya da önleyici müdahaleleri,
- Kamu harcamalarının ekonomik kaynakları farklı kuruluşlar arasında kullandırması.

Temel kamu harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olmakla birlikte; büyüme üzerindeki olumlu etkinin azalması ya da negatife dönmesi de yine görülen bir sonuçtur. Bu ilişki Şekil 1.4 üzerindeki üretim kapasitesi ve kamunun vergi payı grafiğinde görselleştirilmiştir.¹¹⁶

Şekil 1.3. Kamu Harcamaları-Çıktı İlişkisi

Kaynak: Barbara Heitger, “The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries”. Kiel Working Paper No.1034, April,2001, (Çevrimiçi), <<http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1034.pdf>>, 1 Mart 2020, s.3’den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekonomi üzerinde kamunun payı olmadan kamu mallarının tedarik edilememesinden dolayı üretim düzeyi de düşüktür. Ekonomide vergi oranların artması, kamunun hizmetler aracılığıyla ekonomik faaliyetlere etki etmesini sağlayacaktır. Bu durumda yukarıdaki şekle göre B noktasına doğru bir yönelim olur.

¹¹⁵ Eker, a.g.e., s.96.

¹¹⁶ Heitger, a.g.e., ss.3-5.

Bu yönelimden sonra kamu harcamalarındaki ve kamu gelirlerindeki artış kamunun bazı malları da üretmeye başladığını ifade etmektedir. Kamu malları üretilmeye devam edildikçe üretim sürecinde yaşanan zirve şekilde B noktası ile gösterilmiştir. Bu noktadan sonra kamu harcamasındaki ek artışlar ekonominin üretim düzeyinde düşüşe sebep olur. Sonuç olarak kamu harcamalarının azalan getirisi ve kamu gelirindeki (vergi oranındaki) artış yatırımı azaltır ve üretim düzeyi düşüşe geçer.¹¹⁷

1.6. Kamu Gelirleri Çerçevesinde Kamu Harcamaları

Bu kısımda kamu harcamaları kamu gelirleri çerçevesinde ve aralarındaki ilişki de göz önüne alınarak hipotezler üzerinden incelenecektir.

1.6.1. Harcama-Vergi Hipotezi

Harcama-vergi hipotezi (*spend-tax hypothesis*); kamu harcamalarındaki değişikliğin kamu gelirinde de bir değişiklik yaratacağı öngörüsüyle Barro ile Peacock-Wiseman tarafından kurulmuştur. Araştırma bu ilişkinin tek yönlü ve pozitif olduğunu öne sürmektedir.

Peacock-Wiseman'ın hipotezinde kamu harcamasındaki artış veya azalış kamu geliriyle doğru orantılı bir etki yaratmaktadır. Devletin kamu harcamasına göre vergi politikasını belirlemesini öngörür. Sıçrama tezi olarak ifade ettikleri yaklaşım ekonomilerdeki olağanüstü durumlardan kaynaklanan dalgalanmalar ile kamu gelirlerinin etkilenebileceğini öngörür. Bu ilişki bu çalışmanın “1.3.2. Peacock-Wiseman Sıçrama” adlı başlığında derinlemesine ele alınmıştır. Sonuç olarak vergi gelirlerinin olağanüstü durumlarda artan kamu harcamalarını normal kabul edilerek belirlendiği yönünde bir hipotezdir.

Barro da “Ricardocu Denklik” teoremi kapsamında bu hipoteze destek vermektedir. Bu teorem kamu harcamalarının kısa vadede borçlanma ile finanse edildiğini ancak uzun vadede mükelleflere yansıtılan bir vergi yükü gerçeğinden

¹¹⁷ Nisfet Uzun, “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 2002, s.158.

bahsetmektedir.¹¹⁸ Çalışmasındaki dayanak ise vergi oranındaki artış ile kamu harcamasındaki artışın doğrusallığıdır. Barro kamu gelirindeki artışı da kamu harcamasındaki dışa bağımlılıkla açıklamaktadır.¹¹⁹

Barro aynı zamanda bu teoremle aşağıdaki varsayımları öne sürmektedir:¹²⁰

- Kamu harcaması sabit bir harcama olup, iktisadi bir değeri bulunmamaktadır.
- Sermaye piyasaları düzenli bir işleyiş içindedir.
- Tüketici davranışları rasyoneldir.
- Bireylerin kararları sonsuzdur.
- Vergilerin hepsi götürü usulünü esas alır: İlk dönemdeki kamusal borç sonraki dönemde alınan vergi ile ödenir.
- Ertelenen vergilerin yeniden dağılımı mümkün değildir.
- Ekonomik birimlerin aldığı tasarruf ve tüketime yönelik kararlar gelirlerin sürekliliğini esas alır.
- Vergiler yapıcı etkiye sahiptir.
- Açık finansman mali araç olarak kullanılırsa maliye politikası olumsuz etkilenmez.

Literatüre bakıldığında harcama-vergi hipotezini sınamak için farklı ülkeler ya da aynı ülkenin farklı dönemleri için yapılan çeşitli ampirik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan farklı ülkeler için yapılan çalışmalardan örnekler özet bulgular ile aşağıda ifade edilmektedir.

ABD ekonomisi için 1954-1982 yılları arasında kamu gelirleri ve harcamalarında nedenselliği inceleyen Von Furstenberg vd araştırmada yatırım, transfer, bağış savunma ve savunma dışı tüketim harcamalarında üçer aylık verileri toplayarak; bu değişkenlerin GSMH'ye oranı ile çalışmıştır. VAR (Vektör Oto

¹¹⁸ Robert Barro, "On the Determination of The Public Debt", **Journal of political Economy**, 87(5), 1979 ss.940-971.

¹¹⁹ M.B. Ali, A. Amin, "Evaluation of Revenue and Expenditure Hypotheses: Evidence from Pakistan (1972-2015) Using EViews Software", **Journal of Computing and Management Studies**, 1(2), 2018, s.5.

¹²⁰ B. Douglas Bernheim, "Ricardian Equivalence: An Evaluation of Theory and Evidence", NBER Macroeconomics Annual, 2, 1987, s.4.

regresyon) ile analiz edilen model göre; ABD ekonomisinin elde ettiği vergi geliri ve harcamaları arasında bir nedensellik vardır ve bu harcama-vergi hipotezinin ABD ekonomisi için varlığını doğrulamaktadır.¹²¹

Hindistan ekonomisi için yapılan benzer bir çalışma 1960-1995 verileri ile Granger nedensellik ve Geweke'nin Ayırıştırma modeli üzerinden kurgulanmıştır. Test sonuçlarına göre gelir ve harcama Hindistan ekonomisinin bu dönemlerinde farklılık göstermektedir. Bağımlı değişkenin vergi geliri olduğu modelde gelir ve harcama arasındaki nedensellik çift yönlüdür. Bağımlı değişkenin kamu harcamaları olduğu modelde ise gelir ve harcama arasında nedensellik bulunmamaktadır. Dhanasekaran'ın 2001'de yaptığı bu çalışma harcamadan gelire doğru bir nedensellik tespit etmiş ve harcama-vergi hipotezi kanıtlamıştır. Ancak farklılıklar göz önüne alındığında nedensellik bulguların duyarlı olduğu belirtilmektedir.¹²²

Türkiye ekonomisi için yapılan benzer bir çalışmada ise toplamda beş değişken kullanılmıştır. Bunlar; vergi geliri, kamu harcamaları, dolaylı ve dolaysız vergiler ile GSMH arasındaki nedensellik testi için 1984-2003 arasındaki aylık veriler ve eşanlı denklem sistemi için 1986-2003 arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik testinin yanı sıra; 2AEKK (İki aşamalı en küçük kareler yöntemi), Engle-Granger nedensellik testi, Johansen eş bütünleme testi ve Hsiao nedensellik analizi kullanılan araştırmada Türkiye ekonomisi için harcama-vergi hipotezini doğrulayan bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda yapılan Granger ve Hsiao nedensellik analizleri birbirini doğrulamaktadır. Harcamadan gelire doğru pozitif ve tek yönlü bir eş bütünleşme söz konusudur.¹²³

Türkiye özelinde kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki nedenselliğin harcama-vergi hipotezini doğruladığı sonucuna varan bir başka çalışma da Çavuşoğlu tarafından yapılmıştır. 1987-2003 yılları arasındaki üçer aylık verilerle yapılan bu

¹²¹ George von Furtenberg "Tax and Spend, or Spend and Tax?", **The Review Of Economics And Statistics**, 68(2), 1986, ss.179-188.

¹²² K. Dhanasekaran, "Government Tax Revenue, Expenditure and Causality: The Experience of India", **Indian Economic Review**, 36(2), 2001 ss. 359-379.

¹²³ Harun Terzi, Sabiha Oltulular, "Harcama-Vergi Geliri Hipotezi: Türkiye Örneği", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(2), 2006, ss.1-18.

analizde gelirler ve harcamalar arasında uzun dönemli ve tek yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.¹²⁴

1.6.2. Vergi-Harcama Hipotezi

Friedman, Buchanan ve Wagner tarafından öne sürülen vergi-harcama hipotezi (*tax-spend hypothesis*); üçü tarafından da kamu gelirlerindeki değişikliğin kamu harcamalarında bir değişiklik yarattığı üzerine kurulmuş olsa da vergi geliri ve kamu harcaması arasındaki ilişkinin belirleyenleri konusunda farklı görüşlere sahiptir.

Friedman'ın¹²⁵ öne sürdüğü hipotezde kamu gelirindeki değişikliğin kamu harcamalarında doğru orantılı ve olumlu bir etki yarattığını savunur. Bu bağlamda ülkedeki bütçe açığının da vergideki indirimle giderileceğini öne sürer. Friedman'a göre aksi durumda ise devlet gelirlerinin artması harcama kalemlerini baskılayarak artışa sebep olacaktır. Sonuç olarak bütçe açığının azaltılması kamu harcamalarının da azaltılması politikasıyla beraber yürütülmekte ve vergi artışı yerine vergi indirimi ile sağlanmaktadır.

Friedman'ın¹²⁶ yine bütçe açıkları ile ilgili bir önerisi de para basılarak yada halktan borçlanma yoluyla giderilmesidir. Ayrıca iki politikanın bir arada kullanıldığı bir finansman modeli de kullanılabilir. Ancak halktan alınan borçla finanse edilmesi durumu kamu borcunda artış da yaratmaktadır. Uzun vadede ise bu artış vergi gelirlerinin artmasına yada faiz oranlarının yükselmesine sebebiyet vermektedir.

Bu hipotez altında Friedman'ın bir görüşü de vergi gelirlerine sınırlama gelmesidir. Kamu harcamalarına bireyler (seçmenler) yerine onların oy çokluğu ile başa getirdikleri yöneticiler karar vermekte; dolayısıyla vergi gelirleri de yine devlet eliyle belirlenmektedir. Kamu harcamasının ya da kalemlerinin artması seçmenden

¹²⁴ A. Tarkan Çavuşoğlu, "Türkiye'de Kamu Gelirleri ve Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (20), 2008.

¹²⁵ Milton Friedman, "The Limitations of Tax Limitation", **Policy Review**, 1978, s.11.

¹²⁶ Friedman, **a.g.e.**, ss.12-13.

toplanan vergiyi de artıracığından bu ilişkide gelirin zorunlu olarak sınırlandırılmasını savunmuştur.¹²⁷

Vergi-harcama hipotezindeki ilişkide Friedman'dan farklı bir belirteç görüşü sunanlar Buchanan ve Wagner'dir. Ortak olarak öne sürdükleri çalışmada kamu gelirindeki değişimin kamu harcamalarına doğru ancak negatif bir etki yarattığını belirtmektedirler. Bu bağlamda kamu geliri ve kamu harcaması arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğunu ifade etmektedirler.¹²⁸ Friedman'ın bütçe açığı görüşüne de karşı çıkarak vergi artışının bütçe açığını kapatacağını savunurlar. Argümanları ise hane halkının vergi indiriminden sonra kamuya ait mal ve hizmetlerin fiyatlarında düşüş algısının artmasıdır. Bu düşünce (fiyat azalışı) bireylerin talebini artıracığından kamu harcamaları da artış yaşayacaktır.¹²⁹

Buchanan ve Wagner bu hipotezde daha çok ilişkinin nasıl finanse edileceğini araştırmıştır. Araştırmaları sonucunda bütçe açığını azaltmak için kamu harcamalarını finanse etmenin üç yöntemine de karar kılmışlardır. Bunlar doğrudan vergilendirme sistemi, kamunun borçlanması ve para basmaktır.¹³⁰ Dolaylı vergilerde bireylerin değişimi doğrudan hissetmemesinden dolayı kamu mal ve hizmetlerine olan taleplerinin optimal kararlardan geçmediği düşüncesiyle bu iki araştırmacı doğrudan vergiyi izlenecek yollar arasına dahil etmiştir.¹³¹ Kamu harcamalarının bireylerin talebe olan karar süreçlerinde etki gösterebilecek doğrudan vergilendirme ile finanse edilmesi literatürde mali aldanma (yanılsama ya da illüzyon) olarak ifade edilen bir durumu karşımıza çıkarmaktadır. Bu kavram kişilerin doğrudan vergi sisteminde daha az ödeme yapacağını ifade etmektedir.¹³² Özetle arttırılan vergilerin mali aldanma yolu

¹²⁷ Friedman, **a.g.e.**, s.12.

¹²⁸ Mitahi Mutascu, 2016 "Government Revenues and Expenditures in The East European Economies: A Bootstrap Panel Granger Causality Approach" **Eastern European Economics**, 54(6), 2016, s.491.

¹²⁹ James M. Buchanan, Richard E. Wagner, **Democracy In Deficit: The Political Legacy Of Lord Keynes**, 2000, Liberty Fund Inc.; Volume 8. Baskı, s.40.

¹³⁰ Buchanan, Wagner, **a.g.e.**, s.17.

¹³¹ **A.e.**, ss.17-18.

¹³² Bradley T. Ewing, "Government Expenditures and Revenues: Evidence from Asymmetric Modeling", **Southern Economic Journal**, 73(1), 2006 ,s.192.

ile kamu harcamasının azalmasına ya da artışın durdurulmasına olanak sağlayacağı savunulmaktadır.¹³³

1.6.3. Mali Senkronizasyon Hipotezi

Musgrave tarafından çıkarılan daha sonraları Meltzer ve Richard tarafından da kabul göre mali senkronizasyon hipotezi (*fiscal synchronization*) kamu gelirine ve kamu harcamalarına dair kararların eş zamanlı alınmasının gerekliliğini esas almaktadır. Hipotez bu iki kavram arasında çift yönlü bir nedenselliği öne sürmektedir.¹³⁴

Bu teoride kamu geliri kamu harcamalarına sebep de olabilir; kamu harcamalarının bir sonucu olarak da açıklanabilir.¹³⁵ Bu hipotez seçmenlere sunulan vaatlerin (kamu hizmetlerinin) sonucunda elde edilen marjinal fayda ile bu hizmetlerin yaratacağı marjinal maliyet arasında bireylerin rasyonel davranarak kendilerine en uygun olanını seçtiklerini varsaymaktadır.¹³⁶ Bireylerin kamu hizmetlerine yönelik tercihlerinde karar rolü olan kurumlar devlerin faaliyetlerinin marjinal maliyet ve fayda prensibi ile değerlendirerek bu iki mali kavrama dair aynı anda karar vermektedirler. Dolayısıyla bu teori kamu gelir ve kamu harcamalarının birbiri ile etkileşimli çalıştığını savunmakta ve ilgili kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerinin uyumlu olması gerektiğini söylemektedir.¹³⁷ Aynı prensiple yaklaşıldığında bütçe açığına yönelik yürütülen politikalarda hem kamu harcaması hem de kamu gelirine müdahale etmek bütçe açığının kontrolü ya da azalması için önemlidir.¹³⁸

Li'nin Çin ekonomisi için 1950-1997 dönemlerine yönelik yaptığı bir araştırma literatürde bu hipotez için yürütülmüş ampirik çalışmalardan biridir. Kamu geliri ve

¹³³ Coşkun Can Aktan, **Temiz Toplum ve Temiz Siyaset**, İstanbul: T Yayınları, 1994 s.39.

¹³⁴ İhsan Günaydın, “Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 5(2), 2004, s.169.

¹³⁵ Pareshe Narayan, “The Government Revenue and Government Expenditure Nexus: Empirical Evidence from Nine Asian Countries”, **Journal of Asian Economics**, 15(6), 2005, s.1206.

¹³⁶ Terzi, Oltulular, **a.g.e.**, s.5.

¹³⁷ S. Obeng, “A Causality Test of the Revenue-Expenditure Nexus in Ghana”, **ADRRI Journal of Arts and Social Sciences**, 11(1), 2015, s.4.

¹³⁸ Rahmi Yamak, Zehra Abdioğlu, “Ampirik Bağlamda Toplam ve Alt Kalemler Bazında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 30(1), 2012, ss.175.

kamu harcaması arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme ile vektör otoregresyon ile inceleyen Li, Çin ekonomisi için bu nedenselliği çift yönlü bulmuştur.¹³⁹ Çin ekonomisi için mali senkronizasyon hipotezinin varlığı ertesi yıl Chang ve Ho¹⁴⁰ tarafından 1977-1999 verileri ile yapılan analizle de kanıtlanmıştır.

Türkiye ekonomisi için 1950-2007 dönemi için yapılan bir çalışmada ise nedensellik ilişkisi yapısal kırılmalara göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin 2001 mali krizinde yaşadığı yapısal kırılmasının etkisi ortadan kaldırılmıştır. Bu çalışmaya göre mali senkronizasyon hipotezi seçilen dönemlerde Türkiye ekonomisi için de varlığını çıkan çift yönlü nedensellik ile açıklamaktadır.¹⁴¹

1.6.4. Kurumsal Farklılık Hipotezi

Wildaysky (1988)¹⁴² ve Baghestani ile McNown (1994)¹⁴³; kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında ne tek ne de çift yönlü bir ilişki bulunmadığını öne sürerek kurumsal farklılık hipotezini (*institutional separation hypothesis*) öngörmektedirler. Bu bağlamda her iki mali kavram konusunda yetkili kurumların birbirlerinden bağımsız kararlar aldıklarını da savunmaktadır.

Bu hipotezde kamu harcamaları ve vergi geliri birbirinden bağımsız hareket edeceğinden bütçe açığının dengesi de tesadüfi olmaktadır. Bütçe açığını azaltmak isteyen ekonomiler kurumsal farklılık hipotezine göre çok zor maliye politikaları öne sürmektedir.

Baghestani ile McNown tarafından ABD ekonomisinin 1955-1989 dönemini kapsayan ve bu nedenselliği ölçen bir çalışma yapmışlardır. Bu iki mali değişkenin

¹³⁹ X. Li, "Government Revenue, Government Expenditure, and Temporal Causality: Evidence from China", **Applied Economics**, 33(4), 2001, ss.485-497.

¹⁴⁰ T. Chang, Y. Ho, "A Note on Testing "Tax-and-Spend, Spend-and-Tax or Fiscal Synchronization": The Case of China", **Journal of Economic Development**, 27(1), 2002, ss.151-160.

¹⁴¹ Murat Aslan, Murat Taşdemir, "Is Fiscal Synchronization Hypothesis Relevant for Turkey? Evidence From Cointegration and Causality Tests with Endogenous Structural Breaks", **Journal of Money, Investment and Banking**, 12, 2009 ss.14-25.

¹⁴² Aaron Wildaysky, **The new politics of the budgetary process**. Scott, Glenview: Illinois, 1988.

¹⁴³ H. Banghestani, Rebecca Mcknown, "Do Revenues or Expenditures Respond to Budgetary Disequilibria?", **Southern Economic Journal**, 61(2), 1994, ss.311-322.

yanı sıra GSMH de kontrol değişken olarak eklenmiştir. Uzun vadede aralarında bir ilişki olsa da kamu geliri ile harcamaları arasında bir nedensellik saptanamamış dolayısı ile ABD ekonomisi için kurumsal farklılık hipotezinin varlığı bulgusuna varılmıştır. Ayrıca kamu geliri ve kamu harcamalarına ilişkin yürütülecek maliye politikası kapsamında vergi oranının halkın yüklenebileceği kadar olması gerektiğini de savunmuşlardır.¹⁴⁴ Benzer şekilde Ewing¹⁴⁵ ABD ekonomisinde bütçe sürecinin asimetric etkilerini incelemek için 1958-2003 dönemlerine ait verileri kullanmıştır. Çalışmanın bulguları neticesinde kamu geliri ve kamu harcamalarının kısa vadeli nedensellik ilişkisinin yönü saptanamamış; ancak uzun vadeli bütçe dengesindeki ilişki bütçe açığı arttığında sonuç vermiştir. Sonuç olarak Ewing tarafından yapılan araştırma da ABD ekonomisinde kurumsal farklılık hipotezinin geçerliliğini ortaya çıkarmıştır.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında kurumsal farklılık hipotezinin dinamikleri için iki açıklama bulunmaktadır. Bunlardan biri vergi oranının halka göre belirlenmesini savunan bir araştırmacının öne sürdüğü “Aynı sistem içerisinde paroşiyal (dar görüşlü) partilerin çoğunlukta olması Maliye Bakanlığı’nın üzerine düşen faaliyetleri yerine getirememesine ve kamu harcamalarını koordine edememesine neden olmaktadır” açıklamasıdır.¹⁴⁶ Diğer bir açıklama ise, Ghartey tarafından öne sürülmektedir: Federal bir sistem içerisinde kamunun elde ettiği gelirin ve ödenen harcamaların ayrı kurumlarca yürütülmesi gelir ve harcama arasında bir bağlantı olamamasına sebebiyet vermektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Banghestani, Mcknown, **a.g.e.**, ss.311-322.

¹⁴⁵ Ewing, **a.g.e.**, ss.190-200.

¹⁴⁶ Andrew Phiri, “Asymmetries in the Revenue–Expenditure Nexus: New Evidence from South Africa”, **Munich Personal RePEc Archive**, 2016, s.9.

¹⁴⁷ Edward E. Ghartey, “Cointegration and Causal Relationship between Taxes and Spending in Kenya, Nigeria and South Africa”, **International Economic Journal**, 24(2), 2010 s.271.

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ

Geçtiğimiz yıllarda, kamu harcamalarının ekonomik büyümedeki rolü geniş çapta araştırılmıştır. Bu bağlamda kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonomik literatürde popüler bir konu haline gelmiştir. Kamu harcamalarını büyümeyi destekleyen bir faktör olarak birleştiren endojen büyüme modelleri olmasına rağmen, ampirik literatürdeki bulgular çelişkili sonuçlar vermektedir. Çalışmanın bu kısmı da bu ilişkiyi araştıran teorilerin tanıtılmasından önce iktisadi büyümenin kapsam ve bileşenlerine de yer verecek içerikle hazırlanmıştır.

2.1. İktisadi Büyümenin Tanımı ve Kapsamı

İktisadi büyüme ülkeler için üretim kapasitesinin artmasına paralel olarak ülkenin refah seviyesini etkileyici bir etkiye sahiptir. Bu etkisi sebebiyle de tüm ülkeler için oldukça önemlidir. Mal ve hizmet sektöründeki üretim artışı sonucu ortaya çıkan bir refah olarak tanımlanan iktisadi büyüme ekonomik etkenlerin oluşması için de temel bir makroekonomik indikatördür.¹⁴⁸

Bu makroekonomik göstergeyi akademik literatüre göre tanımlamak gerekirse “üretim faktörlerinin kişi başına artan bir seviyede milli gelirden yarattığı değişiklik” ifadesi kullanılabilir. Buradaki faktörler emek ve sermaye faktörü gibi üretimde kullanılan faktörlerdir.¹⁴⁹ Mal ve hizmet kapasitesindeki genişleme olarak da ifade edilen iktisadi büyüme üretim imkanları eğrisini veya toplam arz eğrisini de sağa kaydırmaktadır. Bu eğrileri sağa kaydırıcı faktörler ise aslında iktisadi büyümenin kuramlarını ve kapsamını oluşturmaktadır.¹⁵⁰ Üretim imkânı eğrisinin sağa doğru

¹⁴⁸ Murat Çetinkaya , Ahmet Turan Çetinkaya, Emre Aksoy , “Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17, 2017, s.211.

¹⁴⁹ Yalçın Acar, **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**. Bursa: Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, 2002, s.11.

¹⁵⁰ Kaan Masatçı, “İktisadi Büyümede Beseri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, 2004, s.6.

kayması ülkenin kaynaklarını en optimal şekilde kullanarak üretim kapasitesini arttırdığı anlamına gelmektedir. Ancak bu kaymanın yaşanması halinde oluşan ekonomik büyümede nüfus artışı da oldukça önemlidir. Bu yüzden ülkeler kıt kaynaklarını kullanarak oluşturacakları potansiyel üretim faktörlerini etkin ve tam kullanıp üretime yansıtılmalı ve kişi başına eşit düşecek şekilde de koşullar sağlanmalıdır.¹⁵¹

İktisadi büyümenin kimi zaman iktisadi kalkınma ile karıştırılıp onun yerine de kullanıldığı durumlar olabilmektedir. Dolayısıyla iktisadi büyümenin tanım kapsamını belirlerken iktisadi kalkınma ile farklılıklarını açıklamak gerekmektedir. İktisadi kalkınmanın kapsamında tüm üretim faktörlerinin verimliliğindeki artış, milli gelirin artması ve sanayinin gelişerek ihracattaki payının arttırması bulunmaktadır. Ancak iktisadi büyümenin kapsamında sadece üretim ve milli gelirdeki artış yer almaktadır. Daha geniş kapsamlı bir kavram olan iktisadi kalkınma toplumdaki çeşitli dinamiklere bağlı değişimi de içerdiğinden daha dar kapsamlı olan iktisadi büyümeye göre bir adım öndedir.¹⁵²

2.1.1. İktisadi Büyümenin Belirleyicileri

İktisadi büyümenin tanımında üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması ifadesi kullanılmıştı. Bunun nedenleri de iktisadi büyümenin belirleyicilerini oluşturmaktadır. Bunlar belirleyici olmak dışında büyümeyi kalıcı kılan mal ve hizmetlerde iç ve dış talepte de artış sağlayan faktörlerdir.¹⁵³

Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel anlamda farklılık gösterdiği düşünülünce iktisadi büyümeyi etkileyen faktörlerin de her ülke için farklı olabileceği söylenebilir. Ancak iktisatçılar tarafından oluşturulmuş dört belirleyici faktör tüm ülkeler için genellenebilecek ortak bir yapıdadır. Bu dört belirleyici faktör:¹⁵⁴

¹⁵¹ John Sloman, **İktisat Makro**, (çev. Ahmet Çakmak). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2004, s.9.

¹⁵² Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004, s.2.

¹⁵³ Mağfi Eğilmez, Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası Teori Ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitapevi. İstanbul, 2004, s.125.

¹⁵⁴ Mehmet Tomanbay, Turgut Gümüş, **Genel Ekonomi**. Gazi Kitabevi. Ankara, 2004, ss.400-407.

- İşgücü,
- Sermaye,
- Doğal kaynaklar,
- Teknolojik gelişmedir.

Bu belirleyici faktörlerden doğal kaynaklar sabit ve tükenebilir olduğundan diğer üç kaynak üretim artışında asıl kaynaklar olarak nitelendirilir.¹⁵⁵

2.1.1.1. İşgücü

Üretim süresince kullanılan kas veya fikir gücündeki çaba emek (işgücü) faktörü olarak tanımlanmakta ve emek faktörü nüfus ile doğru orantılı olsa da aktif nüfusun belirli nedenler dolayısıyla elimine edilerek toplam nüfusa filtrelenmesi ile elde edilmektedir. İktisadi büyüme işgücü miktarı, kalitesi ve verimliliğine göre belirlendiğinden işgücü iktisadi büyüme açısından oldukça belirleyicidir.¹⁵⁶

GSMH'deki artış işgücünden olumlu yönde etkilenmektedir. Ancak her ülkede işgücünün yetkinliği ve kalitesi birbirinden farklıdır. Teoriler iktisadi büyümeye işgücünün tamamının homojen olduğunu varsayarak baktığından, kurulan bu ilişkinin her ülke için ortak olamayacağı düşünülmektedir.¹⁵⁷

2.1.1.2. Sermaye

Bir ülkenin sermaye birikimi sahip olduğu üretim enstrümanlarından meydana gelir ve iktisadi büyümenin artışının da sermaye birikiminin nicel ve nitel olarak artması vardır.¹⁵⁸ Eğer bu sermaye birikimi fiziki varlıklar olarak kabul edilirse net yatırımın da sermaye birikiminde bir faktör olduğu söylenebilir. Kısaca net yatırım önce sermaye birikiminde bir artış yaratacak daha sonra da üretimi arttıran faktörler

¹⁵⁵ Adem Üzümcü, “İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)”, **Doktora Tezi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2002 , s.6.

¹⁵⁶ Han,Kaya, **a.g.e.**, s.269.

¹⁵⁷ Halit Fikir, “Türkiye’ de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.53.

¹⁵⁸ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus, **Economics**. 13. Basım, Singapore: McGraw Hill Book Company, 1989, s.855.

arasına girecektir. Ayrıca fiziki ve beşerî sermaye olarak sermaye birikimi iktisadi büyümenin bir belirleyicisi olarak kabul edilir.¹⁵⁹

İktisatçıların sermaye birikiminin iktisadi büyümedeki rolü üzerine bazı görüş ayrılıkları vardır. Lipsey, Blomstrom ve Zejan sermaye birikiminin iktisadi büyümede uyarıcı rolü olduğunu savunurken King ve Levine gibi bazı araştırmacılar da temel belirleyici rolünden bahseder.¹⁶⁰

2.1.1.3. Doğal Kaynaklar

Ülkelerin sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikler de iktisadi büyümelerini etkileyen başka bir faktördür. Ancak diğer iki belirleyici faktörde görülen durum burada da geçerlidir. Başka bir ifade ile; ülkelerin doğal kaynak anlamında yeterli ya da zengin olması iktisadi büyümelerinin de çok iyi olacağı anlamına gelmemektedir. Bu kaynaklardan elde edilen verimi ve ekonomiye katkısı burada dikkat edilmesi gereken hususlardır.¹⁶¹

Kıt kaynak olması ve zamanla artmaması özelliği ile de ülkelerin bu zenginliği bünyelerine yansıtarak iktisadi büyüme elde etmesi önemlidir. Her ne kadar miktarı sabit olan bir faktör olarak görülse de bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanan ülkelerin iktisadi büyümelerinde artış yaşanmaktadır.¹⁶²

2.1.1.4. Teknolojik Gelişme

İktisadi büyümeyi etkileyen bir diğer faktör de ülkelerin girdilerini üretim sürecine girip bir çıktıya dönüşmesini sağlayan metodun sağlayıcısı olan teknolojidir.¹⁶³ Ülkelerin geçirdiği teknolojik gelişmeler içerisinde mevcut ürün yönetimlerini ileriye taşıyıcı hamleler, yeni ürünlerin ortaya çıkması veya teknik

¹⁵⁹ Sloman, **a.g.e.**, s.25.

¹⁶⁰ Magnus Blomstrom, Robert E. Lipsey, Mario Zejan, “Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?“, **Quarterly Journal of Economics**, 111, 1996 , ss.275-276.

¹⁶¹ Tomanbay, Gümüş, **a.g.e.**, s.407.

¹⁶² Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2013, s.17.

¹⁶³ Charles Jones, **İktisadi Büyümeye Giriş**, (Çev.:Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer) 2. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003 , s.73.

düzenlemelerin yapılması gibi başlıklar yer almaktadır.¹⁶⁴ Bu başlıkları sınıflandırmak gerekirse karşımıza üç temel ayrım çıkmaktadır: Tarafsız sınıflandırma, işgücünden tasarruf eden sınıflandırma, sermayeden tasarruf eden sınıflandırma.

Üç temel sınıflandırmanın ilki olan tarafsız sınıflandırma ülkenin üretimdeki girdilerin miktarını değiştirmeden elde edilen çıktı miktarını arttırmayı öne sürer. İkinci olarak; birçok modern makine ve teçhizatın üretimde kullanılan işgücünden tasarruf sağlamasını öne süren sınıflandırma ise işgücünden tasarruf eden sınıflandırmadır. Son olarak; sermayesi yeterli olmayan ülkeleri yaptığı gibi maliyet düşürme prensibiyle emek yoğun üretim yerine teknoloji kullanımı ile iktisadi büyümeyi sağlayan sermayeden tasarruf eden sınıflandırmadır.¹⁶⁵

2.1.2. İktisadi Büyümenin Ölçümü

İktisadi büyümenin tanımı kadar ölçümü de oldukça önemlidir. Bu kavramı ölçebilmek için reel gayri safi yurt içi hasıla ve kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıladaki artış kullanılır. Kullanılan ölçüm şekilleri aşağıdaki gibidir:¹⁶⁶

- **Yıllık Ölçüm:** “g” nin büyüme oranı olarak gösterildiği formülde bir yıldaki artış oranı hesaplanır. “gt” bir yıldaki büyüme oranın, Y_t son dönemdeki reel GSYİH’yi ve $Y_{(t-1)}$ ise başlangıç yılının reel GSYİH’sini göstermektedir.

$$gt = \Delta Y / Y = (Y_t - Y_{(t-1)}) / Y_{(t-1)} \times 100 \quad (11)$$

- **Ortalama Ölçüm:** İktisadi büyüme oranının belirli bir dönemde yaşadığı ortalama artış ise, aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır. Bu formülde Y_0 başlangıç alınan dönemin reel GSYİH’sini, Y_n son dönemin reel GSYİH’sini, n ise ilk ve son dönem arasındaki farktır.

$$g = \left(\frac{Y_n}{Y_0} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (12)$$

¹⁶⁴ Üzümcü, a.g.e., s.8.

¹⁶⁵ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**. 3.Baskı, Derya Kitabevi. Trabzon, 2006 , s.31.

¹⁶⁶ Erdal M. Ünsal, **Makro İktisat** Murat Yayınları, İstanbul, 2017, ss.14-15.

2.1.3. İktisadi Büyümenin Çeşitleri

BM'nin 1996'da hazırladığı İnsani Kalkınma Raporu'nda iktisadi büyümenin aşağıdaki çeşitlerinden bahsedilmiştir:¹⁶⁷

- **Acımasız Büyüme:** İktisadi büyüme sonucu gelirin eşit dağılmaması senaryosudur.
- **Geleceksiz Büyüme:** İktisadi büyümenin yenilenemeyen doğal kaynak tüketimi ile gerçekleşmesi durumudur.
- **İşsiz Büyüme:** İktisadi büyüme için istihdamın artmaması sebebiyle işsizlik oranının yükseldiği bir durum için adlandırılır.
- **Köksüz Büyüme:** Toplumsal değerlerin göz ardı edilerek iktisadi büyümenin yapılmasıdır.
- **Sessiz Büyüme:** Demokratik sosyal yaşamın kötüleşmesi ile beraber sürdürülen iktisadi büyüme çeşididir.

2.2. İktisadi Büyümenin Avantajları

Çalışmanın bu kısmında iktisadi büyümenin getirdiği faydalar tüketim, kamu yatırımları ve işsizlik kapsamında özetlenmiştir.

Daha yüksek GSYİH, ekonominin daha fazla mal ve hizmet ürettiğini ve dolayısıyla tüketicilerin daha fazla mal ve hizmetten yararlanabileceğini ima eder. Eğer insan refahı tüketim ile bağlantılıysa, büyüme topluma fayda sağlayacaktır. Daha yüksek tüketim seviyeleri, mutlak yoksulluk oranını azaltmaya yardımcı olacaktır. Bu durum gelişmiş ülkeler için değil, gelişmekte olan ekonomiler için ekonomik büyüme ve artan gelirler sonucu ülkeyi yoksulluktan arındırmada büyük rol oynamaktadır.

İktisadi büyüme sonucu hükümet daha fazla vergi toplayabilecektir; çünkü gelir artışı insanların iyileşmesi ve daha fazla harcama yapması daha fazla gelir vergisi ve KDV ödemesi anlamına gelmektedir. Hükümet bu artan gelirleri devlet borçlanma

¹⁶⁷ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küresellesme ve Kalkınma**, 16.Baskı. Çantay Kitabevi, 2018.

düzeyini azaltmak ve / veya kamu hizmetleri ve ülke altyapısına yatırım için daha fazla harcama yapmak için kullanabilir. Kamu hizmetlerine yapılan bu yatırım, ekonominin uzun vadeli performansını artırmaya yardımcı olabilir. Örneğin, daha iyi altyapı daha düşük ticaret maliyeti sağlar. Bu nedenle, büyüme erdemli bir yüksek yatırım döngüsüne neden olabilir, bu da daha fazla büyümeye yol açar ve daha fazla yatırım yapılmasını sağlar.

Daha fazla ekonomik büyüme ile firmalar daha fazla üreteceği için emek talebinde de artışa neden olacaktır. Bu nedenle işsizlik azalacaktır. Bunun devletin daha düşük sosyal yardım harcamaları ve daha az sosyal sorunlar gibi çeşitli avantajları vardır. Ekonomi durgunluk içinde ise, ekonomik büyüme oranının artırılması işsizliğin azaltılmasında önemli bir adım olacaktır.

2.3. İktisadi Büyümenin Dezavantajları

Enflasyon, cari hesap açığı, çevresel maliyetler, gelir eşitsizliği ve sosyal maliyetler çalışmanın bu kısmında iktisadi büyümenin dezavantajları kapsamında açıklanacaktır.

İlk olarak, ekonomik büyümenin sürdürülemez olması ve uzun dönemli trend oranı, enflasyonundan yüksek olması muhtemeldir. Ayrıca, üretimdeki bu geçici patlamanın devam etmesi olası değildir ve bunu ekonomik bir gerileme veya durgunluk izleyebilir. Bu nedenle, ekonomik büyüme oranını sürdürülebilir oranın üzerine çıkarmak çok zararlı olabilir.

Ekonomik büyümedeki artış ödemeler dengesi sorununa yol açabilir. İngiltere'de olduğu gibi artan tüketici harcamaları büyümeye neden oluyorsa, ithalatta bir artış olacaktır. İthalatın ihracattan daha hızlı artması ise bir açık yaratacaktır. Ancak, üretim kapasitesini artırarak ve uzun dönem trend oranını artırarak büyüme artarsa enflasyon gerçekleşmeyecek ve büyüme sürdürülebilir olacaktır. Sürdürülebilir büyümede uzun dönemli bir artış trendinin istenmeyen etkileri olabilir. Bazı durumlarda ekonomik büyüme yaşam standartlarına istenmeyen maliyetler getirebilmektedir.

Daha yüksek verim, yaşam standartlarını düşürebilecek kirliliğe de neden olabilmektedir. Örneğin; solunum problemlerinde artış, trafik sıkışıklığında zaman kaybı Çin'in ekonomik büyüme döneminde kirliliğin ve tıkanıklığın artmasına neden oldu. Ayrıca büyüme, gelecek nesillere maliyet getirebilecek yenilenemeyen kaynakların tüketilmesine de yol açacaktır. Örneğin; Çin'in ekonomik büyümesi sonucu kişi başına CO2 emisyonunda artışa neden oldu. Bununla birlikte, daha yüksek ekonomik büyüme hükümetleri ve tüketicileri harcanabilir gelirlerinin daha fazlasını çevreyi korumak için harcamaya teşvik edebilir. En fakir ülkeler genellikle kötü kirliliğe sahiptir, çünkü azaltmayı göze alamazlar.

Ekonomik büyüme genellikle eşitsizliğin artmasına neden olur. Çünkü büyüme, sahip olunan varlıklar ve yüksek ücretli işler sebebiyle en çok zenginlere fayda sağlar. Ancak; eşit derecede ekonomik büyüme görece yoksulluğu ve eşitsizliği azaltabilir. Örneğin; 1900'den 1970'e kadar olan ekonomik büyüme sayesinde ABD ve Avrupa'daki eşitsizlik seviyeleri azalmıştır.

Toplum ekonomik büyümeye ve tüketimi en üst düzeye çıkarmaya yönelikse, yaşam kalitesinde düşüş yaşanabilmektedir. Çalışılan saatlerini en üst düzeye çıkarmak buna bir örnektir. İnsanların daha uzun saatler çalışmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi artırabiliriz, ancak boş zamanlarını gözden kaçırmış oluruz.

2.4. İktisadi Büyümeyi Kamu Harcamaları ile Açıklayan Yaklaşımlar

Kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki, bu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini belirlemek için hem ekonomistler hem de politikacılar tarafından yıllar boyunca yaygın bir ilgi görmüştür. Çalışmanın bu bölümünde klasik büyüme teorileri ile başlayan dönem dahil olmak üzere bu ilişki çeşitli teoriler dayanakları ile ifade edilecektir.

2.4.1. Klasik Büyüme Teorileri

Klasik Büyüme modellerinin içerisinde genel anlamıyla Adam Smith, Ricardo ve Malthus'un yaklaşımları yer almaktadır. Klasik İktisatçılar hükümet politikalarının çoğunun (vergilendirme, tekeller, savurgan harcamalar vb.) uzun vadede insan refahı üzerinde hiçbir etkisi olmayacağını savunmuştur.¹⁶⁸

Adam Smith 18 yy. sonlarında ortaya koyduğu teoriler ile ülkelerin iktisadi anlamda büyümelerinin sürekliliği için çeşitli yollar aramıştır. Daha sonra diğer klasik iktisatçılarla da yaptığı çalışmalarında bunu desteklemiştir. Genel anlamda klasik yaklaşımdaki büyüme temel teknoloji ve sanayileşme üzerine kuruludur.¹⁶⁹

2.4.1.1. Adam Smith Modeli

Adam Smith (1776)¹⁷⁰, 'Ulusların Zenginliği' adlı kitabında hükümet için sınırlı bir rol önermiştir. Bu rol rekabet ve kâr güdüsünün insanları kendi çıkarlarını gözetmeye nasıl yönlendirebileceğini göstermek için hükümeti ekonomiye karışmaktan caydırmaya yöneliktir. Adam Smith bu özel çıkarların kamu yararına hizmet edeceğine inanıyordu. Ona göre, bu bireylerin kâr güdüsü onları halkın talep ettiği malları tedarik etmeye yönlendirecekti. Ekonominin “görünmez bir el (invisible hand)” tarafından yönetildiğini savundu. Bu görünmez el herhangi bir devlet müdahalesine gerek kalmadan halkın talep ettiği malları mümkün olan en iyi şekilde tedarik edecektir. Adam Smith'e göre bir hükümet özel sektöre müdahale etmemeli, kontrol etmemeli veya düzenlememelidir. Adam Smith'in fikirleri sanayileşmiş ülkelerde büyük kabul gördü. Smith'in fikirlerinin hızla yaygınlaşması, bu ülkelerde ekonomide sınırlı devlet düzenlemeleri şeklinde kendini gösterdi.

¹⁶⁸ Acar, a.g.e., s.23.

¹⁶⁹ Ünsal, a.g.e., ss.39-40.

¹⁷⁰ Adam Smith, **The Wealth of Nations**, Book 1. London, Methuen and Co., 1776 .

2.4.1.2. David Ricardo Modeli

Ricardo'nun bölüşüm modeli üretimi sermaye ve emek ile temellendirir (Tezel, 2000, ss.155-156). Ayrıca iktisadi büyümeyi incelemekten önce de üretim faktörünün alacağı pay üzerine incelemelerini sunmuştur. Gelir paylaşımına önem veren Ricardo üretimi bu hususta 3 gelir grubu arasında bölmüştür. Üretimde etkili olan bu faktörler: Mütşebbis, sermayedar veya toprak sahibi, emek sahibi.¹⁷¹

Ricardo modelinin kapsam alanında ise devletin ekonomiye müdahalesi yerine tam istihdam ve tam rekabet şartı öne sürölmektedir. Verimli toprakları kullananların rant elde edip verimsiz toprakların gelir sahibi olamadığı bir ekonominin kamu yatırımlarını da azaltacağını öne sürerek işgücü verimliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca tarımı ölkeler için kıt kaynak olarak gören Ricardo verimsiz tarım arazisinin olduğu bölgelerde daha çok harcama yapılması gerektiğinin öne sürer. Bunun altındaki sebep ise bu kıt kaynağın hem nüfusta hem de gelirden bir dengesizlik yaratıp iktisadi büyümeyi etkileyeceğı görüşüdür.¹⁷²

İşgücü verimliliğı için emek piyasasında ücretin belirlenmesini de önemli bir konu haline getiren Ricardo tam istihdam için işgücü fiyatının asgari geçimi sağlayacak şekilde olmasını ve devletin emek piyasasına yapması gereken harcamadan kısmaması gerektiğini savunur. Asgari ücretin altına düşen bir ekonomide işgücünün kullanılamaz hale geleceğini ve tam istihdamın sağlanamayacağını savunmuştur.

2.4.1.3. Malthus Modeli

Malthus modelinde iktisadi büyüme nüfus artışı ile ilişkilendirilirken üretimi arttırmanın yolları üzerine de durulmuştur. Malthus yapılan kamu harcamalarının bir iktisadi büyüme yaratabilmesi için nüfusun da az olması gerektiğine inanır.¹⁷³

¹⁷¹ A. Özsağır, "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiğı", KMu İİBF Dergisi, 10(14), 2008 , s.27.

¹⁷² Serkan Künü, "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013 , s.40.

¹⁷³ Y. Sezai Tezel, **İktisadi Büyüme**. Ankara: İmaj Yayınevi, 2000 , ss.152-166.

Malthus'un öne sürdüğü şekliyle; gelir düzeyi düşük olan ve tarımla uğraşan ekonomilerde beşeri sermaye stoğu ve teknolojik gelişme de olmadığında nüfustaki artış GSYİH'de olumsuz etki yapmaktadır. Ancak tarıma bu kadar yönelmeyen ve doğal kaynak yatırımı olan gelişmiş ekonomilerde nüfus artış hızı olsa bile kamunun beşerî sermaye yatırımı ve bilgi birikimi ile iktisadi büyüme olumlu etkilenecektir.

2.4.1.4. Schumpeter Modeli

Avusturya iktisat ekolünün yetiştirdiği Schumpeter firmaların piyasadaki rekabetten doğan yıkıcı etkisinin azalması için devlet eliyle çeşitli yeniliklerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu harcamaların da teknoloji gelişmelere ve ekonomide yapısal değişiklik yaratacak yatırımlara yönelik olması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁷⁴

Schumpeter tarafından 1914 yılında yayımlanan İktisadi Gelişme Kuramı'nda iktisadi büyüme yapısal ve kültürel değişimlerle ilişkilendirilmektedir. Bu değişimler arasında yeni ürün ve üretim yöntemleri, dağıtım şekilleri yer almaktadır.¹⁷⁵

Ekonomik gelişmelerden ilk bahseden iktisatçı olarak kabul görmüş Schumpeter, piyasa ekonominin tek başına iktisadi büyümeyi sağlayacağını öne sürüp devlet yatırımlarına gerek olmadığını öne sürmüştür.¹⁷⁶

2.4.2. Keynesyen Büyüme Teorileri

2008'deki mali krizden sonra Keynesyen ekonomi teorisi, kamu harcamalarının etrafında yatan sorunları çözmede odak noktası haline geldi. O zamandan beri, kamu harcamalarının rolü ve hedefi üzerindeki etkisi şiddetli olmuştur. Durgunluk meydana geldiğinde Keynesyen ekonomi politikasının amacı, maliye politikasını kullanarak piyasadaki toplam talebi artırarak durgunluğun önüne geçmektir. Bu teoriye göre, bir

¹⁷⁴ Huriye Gonca Diler, "Kamu Harcamaları -Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama", **Doktora Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2011, s.46.

¹⁷⁵ Tezel, **a.g.e.**, ss.18-19.

¹⁷⁶ Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi, 2004, s.98.

durgunluğu ele almanın en iyi yolu, durgunluk sırasında toplam talebi artırmaktır. Bunu başarmak için hükümetler kamu harcamalarını artırmalı ve vergileri azaltmalıdır. Buna bağlı olarak, toplam talebin uyarılması başarılı olursa, yüksek talep firmaların üretimini artırmaları için teşvik yaratacak ve bu teşvik firmaları beklentileri karşılamak için daha fazla işçi istihdam etmeye zorlayacaktır. Sonuçta bu, hane halkı gelirinde artışa neden olacaktır. Dolayısıyla, toplam talebi teşvik ederek hükümet ekonomideki toplam istihdam, üretim ve fiyat seviyelerini etkileyebilir.¹⁷⁷ Geleneksel Keynesyen yaklaşım teorisi, pozitif kamu harcamalarının “gelir çarpan etkisi” adı verilen etki yoluyla iktisadi büyümeyi artırması gerektiğini savunmaktadır. Kamu harcamaları, istihdamı artıracak toplam talep artırıcı etkiler yaratarak ekonomiyi canlandıracaktır. Sermaye stokundaki olumlu değişiklikler nedeniyle, karlar artacak ve artan karlar kısa vadede daha yüksek bir yatırım noktasına yol açacaktır.

İktisadi büyümenin en önemli kaynaklarından biri özel yatırımlardır. Kamu harcamalarının özel yatırımlar üzerindeki etkisi, iktisadi büyüme üzerindeki artırıcı etkileri nedeniyle önemlidir. Kalabalıklaşma etkisi, hükümet talebi ile yapılan vergiler veya borçlanma yoluyla artırıldığında ortaya çıkan ekonomik etki olarak tanımlanabilir. Bu çabanın piyasadaki ekonomik faaliyeti artırmada başarısız olması durumunda, özel sektör yatırımlarının kamu harcamaları ile karşılandığı düşünülmektedir. Kalabalıklaşma etkisi, Monetaristleri Keynesyen teorilerinden ayırmamıza yardımcı olan ekonomideki sorunlardan biridir. Keynes, faiz oranına bağımlı olması nedeniyle para politikasının ekonomiyi depresyondan çıkarmak için yetersiz olacağını savundu. Keynes ve takipçilerine göre, bir ekonomi depresyon durumuna girdiğinde, faiz oranı zaten sıfıra yakın olurdu. Öte yandan, artan kamu harcamaları sadece toplam talebi doğrudan arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda kamu harcamaları nedeniyle gelirleri artan işçi ve üreticilerin talebini de artıracaktır. Aynı şekilde, vergi indirimi uygulanırsa, hane halklarının harcanabilir gelirleri de artacak ve bu da talebin artmasına neden olacaktır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ B. Snowdon, H.R. Vane, **Modern Macroeconomics: Its Origins, Evolution and Current State**, Cheltenham: Edward Elgar, 2005, s.68.

¹⁷⁸ Charles Nelson, **Keynesian Fiscal Policy and the Multipliers**, **Macroeconomics: An Introduction**, Department of Economics, University of Washington, 2006 , s.2.

Keynesyen teorilerde kamu harcamalar belirli alanlardaki özel yatırımları artırmanın bir aracı olarak görülür. Örneğin, Aschauer¹⁷⁹, kamu yatırım harcamaları ve kamu tüketim harcamaları aynı miktarda artırılırsa, kamu yatırım harcamalarının artmasının özel çıktı üzerindeki çarpan etkisinin kamu etkisinden çok daha yüksek olması gerektiğine inanmaktadır. Özellikle, kamu yatırımı özel sermayenin getirisi oranında bir artışı teşvik etmekte, dolayısıyla özel yatırımları da artırmaktadır. Keynesyen iktisat teorisi 1970'lerde yaşanan gelişmeleri, özellikle de yüksek enflasyonun ve işsizliğin varlığını açıklayamadı, Lucas bu teorilerinin eksikliklerini gidermek için Keynesyen teoride birtakım değişiklikler yaptı. Yeni Keynesyen modeller de Lucas (1972)'in¹⁸⁰ rasyonel beklenti teorisini benimseyerek oluştu. Bununla birlikte, ulusal beklentilerin yeni modellerine entegrasyonu sonucu Keynesyende kamu harcamalarının ekonomik istikrar ve refah içindeki rolünü gerçekten değiştirmedir.¹⁸¹ Bu bölümün devamında, Keynesyen ekonomi teorisinin kamu harcamalarının toplam talep ve çıktı üzerindeki etkisine yaklaşımı incelenecektir.

Toplam arz eğrisi (AS) denkleminde, 'Y*' potansiyel çıktı seviyesine karşılık gelirken, 'ε' ücret ve işsizlik arasındaki tepki seviyesini temsil eder. Buna göre, eğer ücret ve işsizlik arasındaki tepki seviyesi 'ε' sıfırsa, o zaman piyasadaki fiyat seviyesi $P_t = 0 = PP$ olmalıdır ve bu piyasadaki aşırı Keynesyen yaklaşım yatay AS eğrisi durumunu yaratır. Ancak dikey AS eğrisi (klasik), piyasada elde edilen çıktı $\varepsilon \rightarrow \infty$ nedeniyle potansiyel çıktı seviyesine (Y*) eşit olduğunda ortaya çıkar. Dolayısıyla, toplam arz eğrisinin toplam talep değişikliklerinin çıktı ve enflasyon üzerindeki etkisini belirlediği söylenebilir. Başka bir deyişle, AS eğrisinin dikey olduğu bir durumda, sadece enflasyon artacaktır. Öte yandan AS eğrisinin yatay olduğunu varsayarsak, yalnızca çıktı artar. Ayrıca, çıktı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki varsa hem çıktı hem de enflasyon artacaktır.¹⁸²

¹⁷⁹ David A. Aschauer, "Government Spending and the Falling Rate of Profit", *Economic Perspectives*, 12, 1987, ss.12-15.

¹⁸⁰ Robert Lucas, "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4, 1972 , ss.103-124.

¹⁸¹ Paul Krugman, *The Role of Geography in Development*. In B. Pleskovic and J.E. Stiglitz (Çev.), *Annual World Bank conference on development economics*, ss.89-107. Washington DC: The World Bank, 1998.

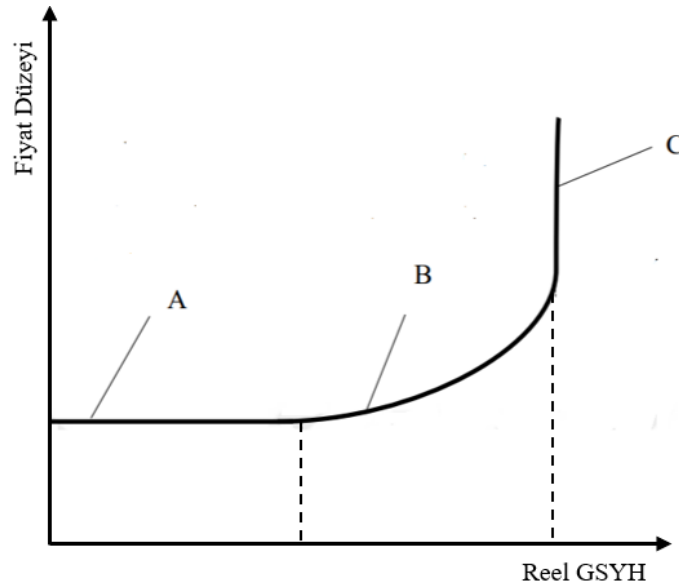
¹⁸² David Romer, **Advanced Macroeconomics**. 3.Baskı, McGraw-Hill, New York, 2006, ss.197-203.

$$P_{t+1} = P_t[1 + \lambda(Y = Y^*)] \quad (13)$$

$$\lambda = \varepsilon / Y^* \quad (14)$$

Toplam arz eğrisi, fiyat seviyeleri ile ekonomideki reel iç üretim arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu değişkenler arasındaki ilişki, o zamanki çıktı ve girdi fiyatlarının zamanına ve seviyesine bağlı olarak değişir. Grafik 2.1’de üç farklı potansiyel AS eğrisi sunulmaktadır: birincisi çok kısa dönemli AS eğrisi (eğri A), ikincisi kısa dönemli AS eğrisi (eğri B) ve üçüncüsü uzun dönemli AS eğrisi (eğri C). Eğri A, hem girdi hem de çıktı fiyatlarının sabit olduğu aşırı Keynesyen görüşü yansıtır. Bu durumda toplam talepteki artış ekonomide enflasyon artışına neden olmayacaktır. Anında AS eğrisi yatay olarak kabul edilir ve piyasalarda fiyat katılığı olduğu varsayılır.¹⁸³ Toplam talepteki artış, firmaların üretimlerini artırmaları için teşvik edici olacaktır ve beklentileri karşılamak için firmalar daha fazla işçi istihdam edecektir. Bu nedenle, kısa vadeli AS eğrisindeki talep artışlarının hem üretimi hem de istihdamı artıracağını söyleyebiliriz.

Grafik 2.1. Toplam Arz (AS) Eğrisi

Kaynak: N. Gregory Mankiw, “**Macroeconomics**”, 8. Baskı, Worth Publishers Inc, 2012’den Türkçe’ye çevrilerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

¹⁸³ A.e., ss.197-203.

Kısa dönem Keynesyen toplam arz eğrisi (eğri B), yapışkan fiyat seviyesinin geçerli olduğu kusurlu bir piyasa döneminden sonra başlar. Bu kusurların bu modellerde mevcut olması nedeniyle, ekonomi potansiyel çıktı seviyesine ulaşamamakta, böylece asla klasik görüşe ulaşamamaktadır. Bu başarısızlığın bir sonucu olarak, B eğrisi dikey değil (klasik) yukarı doğru eğimlidir.¹⁸⁴ Bu nedenle, bu modelde, toplam talepteki artış, çıktının sadece doğal yolundan çıkmasına neden olur. Uzun dönem toplam eğrisi, diğer ikisinin aksine, dikeydir ve fiyat seviyelerinden bağımsız olarak ekonomi tam istihdam çıktı seviyesindedir. Friedman¹⁸⁵ ünlü 'doğal oran hipotezinde' (natural rate hypothesis) uzun vadede gerçek çıktı ve işsizliğin nominal değişkenlerden (örneğin para arzı) etkilenemeyeceğini savunur. Bu nedenle fiyatlar ve ücretler uzun vadede esnektir ve toplam talep değişikliklerinin üretim veya işsizlik üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Yeni Keynesyen modelde, parasal şoklar kısa vadede nötr olarak kabul edilir, ancak para uzun vadede değiştiği için parasal şoklar uzun vadede değişir. Yeni Keynesliler yeni klasik mikro temellerin önemini kabul etseler de amaçları hala fiyat ve ücret yapışkanlığının açıklanabileceği uyumlu bir toplam arz teorisi oluşturmaktır.¹⁸⁶

Özetle, anında kısa vadeli toplam arz eğrisi, kısa vadeli toplam arz eğrisi ve uzun vadeli toplam arz eğrisi, bazı durumlarda bir ekonomiden ne bekleyebileceğimizi öngörmede önemlidir. Bu üç eğri, ekonomide bu belirli durumlarda ücretlerin ve fiyatların esnekliğini belirlemek için uygun durumlara sahip olabilir. Kısa dönem arz eğrisine göre, kamu harcamaları ile çıktı ve istihdam arasında pozitif bir ilişki vardır. Yani, kamu harcamaları artarsa, üretim ve istihdam da artar. Fiyat seviyelerinin bu eğride sabit olduğu varsayılmaktadır. Aksine, yeni klasiklerin uzun dönem eğrisi, istihdamın uzun vadede kamu harcamalarındaki artışlardan etkilenmeyeceği tam istihdamlı bir ekonomiyi ifade eder.

¹⁸⁴ N. Gregory Mankiw, **Macroeconomics**, 8. Baskı, Worth Publishers Inc, 2012, ss.290-291.

¹⁸⁵ Friedman, **a.g.e.**

¹⁸⁶ Snowdon, Vane, **a.g.e.**, s.361.

2.4.3. Wagner Kanunu

Alman iktisatçı Adolph Wagner 1883'teki çalışmalarıyla, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye ilişkin gelecekteki tartışmaların ana hatlarını oluşturdu. Adolph Wagner ekonomik büyüme ile birlikte hükümetin katılımı ve kamu harcamalarında bir artış olacağını iddia etti. Ona göre sanayileşme bu artışın kaynağıydı. Sanayileşme ekonomik büyümede artışa neden olurken, ekonomik büyümenin kendisi devlet tarafından sağlanması gereken temel kamu hizmetlerinde artışlara neden olmaktadır. Bu durumda hükümet, otorite figürü olarak yükümlülüğünü yerine getirmek ve vatandaşlarına gerekli hizmetleri sağlamak için kamu harcamalarına daha fazla para ayırmalıdır. Başka bir deyişle Wagner, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına uzanan bir nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürmektedir. Wagner'in konuyla ilgili düşünceleri hızla ekonomistler arasında popülerlik kazanmıştır.¹⁸⁷

Smith'in aksine, Adolph Wagner kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya koyan ilk ekonomisttir. Keşfettiği bu korelasyon literatürde Wagner Yasası (1883) olarak adlandırılmaktadır. Wagner, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki pozitif bağlantıyı, ekonomik kalkınma sırasında düzenleyici politikalar ve koruyucu işlevlere yönelik artan taleplere bağlamıştır. Bu tür talep için eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere talep örnek olarak verilebilir. Ona göre, ekonomik kalkınma sırasında hükümetin daha da müdahalesine ihtiyaç duyulacaktır, çünkü doğal tekellerin finansmanı ve iyi işleyen pazarın sürdürülmesi ancak hükümetin müdahalesiyle sağlanabilmektedir.¹⁸⁸

Görüşü Keynes'in görüşünün ise tam tersi yöndedir: Wagner Kanununda kamu harcamaları içsel bir faktör olarak görülürken ve nedensellik yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına kabul edilirken, Keynes'e göre kamu harcamaları ekonomik büyümenin bir nedeni olarak belirlenmiş ve buna bağlı olarak nedensellik yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru kabul edilmiştir.

¹⁸⁷ R. E. Wagner, W.E. Weber, "Wagner's law, fiscal institutions, and the growth of government", **National Tax Journal**, 30(1), 1977, ss.59-67.

¹⁸⁸ A.e., ss.59-67.

Wagner Kanunu, kamu harcamalarının ulusal çıktıdan daha hızlı arttığını belirtmektedir. Diğer bir deyişle, “sanayileşen ülkelerde kişi başına düşen gelir arttıkça, kamu sektörleri görece önem kazanacaktır”. Bu kanunun ampirik olarak araştırılmış en az altı versiyonu vardır ve farklı ekonomilerde bu fonksiyonlar araştırılmıştır. Bu formüllerin altı hali de aşağıda çalışmayı yapan kişilerle birlikte belirtilmiştir.¹⁸⁹

Wagner Kanunu'nun bir testi, farklı gelir düzeylerindeki ülkelerin bir kesiti yerine, bir ülkedeki kamu harcamalarının zamanlama davranışına mümkün olduğunca uzun bir süre odaklanmasının gerekliliği belirtilir. Zaman serisi analizindeki son gelişmeler, kamu harcamaları ile GSMH arasındaki uzun vadeli ilişkinin eş bütünlüşme analizi, hata düzeltme mekanizması ve nedensellik testi açısından araştırılmasına izin vermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Wagner Kanunu'nun en az altı versiyonu vardır. Ancak, altı versiyondan hangisinin Kanunun en uygun ve inandırıcı testi olduğuna karar vermek için objektif bir kriter yoktur. Dolayısıyla, 1950'den 1990'a kadar Wagner Kanunu'nun altı versiyonu da dikkate alınıp test edilmiştir.¹⁹⁰

Peacock ve Wiseman (1967)¹⁹¹ esnekliği tahmin etmek için aşağıdaki çift log denklemini kullanmışlardır. Onlara göre, reel kamu harcamalarındaki (RGE) büyüme, reel GSYİH'daki (RGDP) büyümeye bağlıdır:

$$\ln RGE_t = a_1 + b_1 \ln(RGDP_t) + u_{1t} \quad (15)$$

Gupta (1967)¹⁹², nüfus artışını hesaba katarak Wagner kanununun geçerliliğini test etmek için farklı bir model kullandı. Kişi başına düşen reel kamu harcamalarındaki (RGE/P) büyümenin, kişi başına düşen reel GSYİH'deki (RGDP/P) artışa bağlı olduğunu doğrulamıştır. P nüfusu simgelemektedir (P=Population):

¹⁸⁹ Magnus Henrekson, **An Economic Analysis of Swedish Government Expenditure**. Avebury., 1992 .

¹⁹⁰ Henrekson, **a.g.e.**

¹⁹¹ A. Peacock, J. Wiseman, **The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom**. London, Alan and Unwin, 1967.

¹⁹² S. P. Gupta, “Expenditure and economic growth: a time series analysis”, **Public Finance**, vol. 22, no. 4, 1967, ss. 111–120.

$$\ln\left(\frac{RGE_t}{P_t}\right) = a_2 + b_2 \ln\left(\frac{RGDP_t}{P_t}\right) + u_{2t} \quad (16)$$

Goffman (1968)¹⁹³, reel kamu harcamalarının (RGE) kişi başına reel GSYİH'deki (RGDP/P) büyümeye bağlı olduğunu vurgulayan, yasanın mutlak versiyonu olarak bilinen başka bir matematiksel form kullanmıştır.

$$\ln(RGE_t) = a_3 + b_3 \ln\left(\frac{RGDP_t}{P_t}\right) + u_{3t} \quad (17)$$

Pryol (1969)¹⁹⁴, bağımlı bir değişken olarak toplam kamu harcamaları yerine kamu tüketim harcamalarını (GCE) kullanarak benzer açıklamalar yapmıştır. Ancak bu matematiksel versiyon nüfustaki artışın etkisini hesaba katmamıştır:

$$\ln(GCE_t) = a_4 + b_4 \ln(GDP_t) + u_{4t} \quad (18)$$

R. A. Musgrave ve P. B. Musgrave (1989)¹⁹⁵, nominal kamu harcamalarının nominal GSYİH (NGE/NGDP) içindeki payındaki büyümenin kişi başına reel GSYİH'ye (RGDP/P) bağlı olduğunu açıklamıştır:

$$\ln\left(\frac{NGE_t}{NGDP_t}\right) = a_5 + b_5 \ln\left(\frac{RGDP_t}{P_t}\right) + u_{5t} \quad (19)$$

Mann (1980)¹⁹⁶ yasayı göreceli olarak yorumlamıştır. Kişi başına reel GSYİH yerine reel GSYİH'yi bağımsız değişken olarak kullanmıştır. Ona göre, nominal GSYİH'deki nominal kamu harcamaları (NGE / NGDP) aşağıdaki gibi reel GSYİH'ye bağlıdır:

$$\ln\left(\frac{NGE_t}{NGDP_t}\right) = a_6 + \ln(RGDP_t) + u_{6t} \quad (20)$$

¹⁹³ C. W. J. Goffman, "On the empirical testing of wagner's law: a technical note", **Public Finance**, vol. 23, no. 3, 1968, ss. 359–364.

¹⁹⁴ F. L. Pryol, **Public Expenditure in Communist and Capitalist Nations**, George Allen and Unwin, London, UK, 1969.

¹⁹⁵ Richard Musgrave, Buchanan Musgrave, **Public Finance: In Theory and Practice**, Mc-Graw-Hill International, New York, NY, USA, 1989.

¹⁹⁶ Mann, **a.g.e.**

2.4.4. Dışsal Büyüme Teorileri

Dışsal büyüme teorileri çerçevesinde Post-Keynesyen modeller, dengesiz büyüme modeli, Rostow'un modeli ve Solow'un modeli incelenecektir.

2.4.4.1. Post Keynesyen Büyüme Modeli (Harrod-Domar Büyüme Modeli)

Post-Keynesyen çalışmalar arasında en büyük ortak zemin, onların gerçekçilik, belirsizlik, sosyal ve kurumsal faktörlere verdiği önemdir. Ancak rasyonel beklentiler Post Keynesyenler tarafından reddedilir. Bunun kaynağı Keynes'in çalışmasında bulunabilir. Keynes, ister kişisel ister ekonomik olsun, insan kararlarına ilişkin açıklamaların matematiksel olarak açıklanamayacağını, çünkü bu tür bir hesaplamanın temelini mevcut olmadığını savunmaktadır.¹⁹⁷

Post-Keynesyen teorilerdeki çıktı seviyesi, toplam özel tüketim talebi, toplam yatırım, kamu harcamaları ve net ihracat gibi faktörler tarafından belirlenmektedir.¹⁹⁸ Post-Keynesyen teorilerde, yatırım faktörü tasarruflardan bağımsız olarak kabul edilir. Bu bağımsız yatırım ve etkin talep, geliri belirleyen faktörler olarak tanımlanabilir.¹⁹⁹ Gelir dağılımı, Keynesyenler'in ekonomik büyümeye ulaşmasında vurgulanan bir diğer faktördür. Örneğin, ücret artışlarının Post-Keynesyen ekonomistler tarafından ekonomi üzerinde büyüme artırıcı etkiye sahip (kapasite kullanımının artırılması yoluyla) olduğu kabul edilmektedir. Onlara göre, bu ücret artışları "hızlandırıcı etkisi" nedeniyle daha yüksek bir yatırım ve kar seviyesine bile yol açabilir. Dolayısıyla Post Keynesyenler'e göre gelir eşitsizliğinin ekonomik istikrarsızlığa neden olabileceği söylenebilir.²⁰⁰

¹⁹⁷ John Maynard Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, London: Macmillan, 1936 , s.162.

¹⁹⁸ Engelbert **Stockhammer**, Özlem **Onaran**, Stefan Ederer "Functional income distribution and aggregate demand in the Euro area", **Cambridge Journal of Economics**, 33(1), 2009 , ss.142-143.

¹⁹⁹ Luigi L. Pasinetti, "Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth", *The Review of Economic Studies*, 29(4), 1962 , ss.267-279.

²⁰⁰ Engelbert **Stockhammer**, Özlem **Onaran**, "Rethinking wage policy in the face of the Euro crisis. Implications of the wage-led demand regime", **International Review of Applied Economics**. 26(2), 2012, ss.191-203

2.4.4.2. Baumol Dengesiz Büyüme Modeli

Baumol (1967)'a²⁰¹ göre devletin kamu malını tedarik etmek için ortadan kaldırdığı dışsallık değişen teknoloji ile birlikte verimin her yerde sağlanamamasına yol açmaktadır. Eğitim ve güvenlik gibi kamu hizmetleri emek yoğun mallar olarak gösterilmekte ve bunların birim maliyeti oldukça yüksek kalmaktadır. Bu sebeple de devletlerin teknolojiyi yansıtamayacağını düşünmektedir.

Kamunun faaliyetlerini emek yoğun olarak gören Baumol aynı zamanda maliyet düşürücü teknolojiyi devletin kullanabilmesini imkânlar dahilinde görememektedir. Bu sebeple de kamunun üretim verimliliğinin daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Başka bir ifade ile kamu faaliyetlerindeki birim başına maliyet özel sektöre göre daha yüksektir ve bu durum kamu bütçesinin ve kamu harcamalarının artışı anlamına gelmektedir.²⁰²

Baumol ekonomik faaliyetleri teknolojik gelişim faaliyetleri ve ara sıra verim oluşturan faaliyetler olarak ayırmakta ve dengesiz büyümenin ekonomiyi şekillendirdiğini düşünmektedir. Teknoloji gelişim faaliyetlerini iktisadi büyüme için önemli gören Baumol, devletlerin bu harcamayı yapamadığından büyümelerinin olumsuz etkilendiğini düşünmektedir.²⁰³

2.4.4.3. Rostow'un Büyüme Teorisi

W.W. Rostow'un büyüme teorisini "The Stages of Economic Growth" adlı çalışmasında beş aşamalı nitelendirmiştir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınamamasındaki sebepler bu modelin zeminini oluşturmaktadır. Rostow bu modelde gelişmiş ülkeleri de değerlendirmiş ve bazı süreçler belirleyerek bunu geliştirmekte olan ülkelere uyarlamıştır. Bu aşamalar:²⁰⁴

²⁰¹ William J. Baumol, "Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis", **The American Economic Review**, Vol. 57, No. 3, 1967 , ss. 415-426.

²⁰² Baumol, **a.g.e.**, ss.420-424.

²⁰³ **A.e.**, ss.420-424.

²⁰⁴ Walt Whitman Rostow, **İktisadi Gelişimin Merhaleleri**. (Çev: Erol Güngör), İstanbul :Milli Eğitim Basımevi, 1970 , s.4.

- Geleneksel toplum aşaması
- Kalkışa geçiş aşaması
- Kalkış aşaması
- Olgunluk aşaması
- Kitle tüketimi aşaması

Kamu harcamaları-iktisadi büyüme ilişkisi göz önüne alınarak bakıldığında iktisadi olgunluk aşaması tasarrufun yatırıma dönüştüğü seviyedir. Bu aşamada kamunun yaptığı yatırımlar kitle üretim aşamasında süreklilik kazanır. Bu son aşamaya geçiş ise, Rostow’a göre tüketim malı yerine sermaye malı üretilmesiyle mümkündür.²⁰⁵

2.4.4.4. Neo Klasik Büyüme Modeli (Solow Büyüme Modeli)

Neoklasik büyüme modelleri, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Önde gelen neoklasik iktisatçı Solow (1956)²⁰⁶ dışsal büyüme modelinde teknolojik ilerleme olmadan azalan getirilerin kişi başına gelir artışını engelleyeceğini savunmaktadır. Böylece, uzun vadede teknolojik ilerleme ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu da ima etmektedir. Solow’un dışsal büyüme modelinde, istikrarlı durumdaki iktisadi büyümenin, nüfus artışı ve teknolojik gelişme gibi faktörler tarafından dışsal olarak belirlendiği varsayılmaktadır. Modele göre, sadece ekonominin istikrarlı duruma geçiş döneminde, kamu harcamalarının büyüme üzerinde etkisi olabilir. Bu da genişletici maliye politikasının uzun vadede ekonomik büyümeyi canlandırmadaki etkisizliğini göstermektedir.²⁰⁷

²⁰⁵ İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri**. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2008 , ss.79-82.

²⁰⁶ Robert Solow “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, 70(1), 1956, ss.65-94.

²⁰⁷ Muhsin Kar, Hüseyin Ağır, “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi”, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, Derbent-İzmit, 2003, ss.181-190

Solow'un (1956)²⁰⁸ neoklasik büyüme modelinde, teknolojik ilerleme oranı uzun vadeli büyüme oranını teşvik edebilir. Her ne kadar distorsiyonlu vergilendirme ve üretken hükümet harcamaları gibi devlet araçları insani veya fiziksel sermayeye yatırım yapmak için teşvikler sunsa da bunun etkisi ekonominin uzun vadeli büyüme hızında değil, sadece denge faktörlerinde görülür.

Cass (1965)²⁰⁹ ve Koopmans (1965)²¹⁰, Solow'un Nobel Ödüllü sahibi neoklasik büyüme modelini güncellemişlerdir. Bununla birlikte, bu güncellenmiş versiyon aynı zamanda kamu iktisat politikalarına çok az yer bırakmıştır. Uzun vadede büyümenin dışsal olduğu varsayıldığından hükümet politikaları uzun vadede etkisiz kalmıştır. Hem geleneksel hem de güncellenmiş Solow modeli, kamu sermayesinin ekonomik etkilerini dikkate alamamıştır.

2.4.5. İçsel (Endojen) Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modellerinde, hükümetler sermayeye geri dönüşü azaltmadıkları sürece büyümeye devam edebilirler. Bu modele göre, bu sürekli büyüme yaparak (örneğin Ar-Ge veya beşerî sermaye birikimi) öğrenerek elde edilir (Romer, 1990).²¹¹ Bu nedenle, kamu harcamalarının aynı zamanda devletin eğitim ve sağlık yatırımları yoluyla insan sermayesinin stokunu ve kalitesini de artırabileceği ve bu yatırımların uzun vadede üretimi artırdığı söylenebilir.

2.4.5.1. Romer Modeli

'Yeni' veya 'içsel' büyüme teorisi Romer (1986)²¹² tarafından hazırlanan makaleyle başladı. Bu model, ekonomik kalkınmada dışsallıkların rolüne değinerek ekonomik büyümeyi açıklamaktadır.

²⁰⁸ Solow, **a.g.e.**

²⁰⁹ David Cass, "Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation", *Review of Economic Studies*, 32, 1965, ss.233- 240.

²¹⁰ Tjalling Koopmans, **On the Concept of Optimal Economic Growth, The Econometric Approach to Development Planning**, Chicago: Rand McNally, 1965.

²¹¹ Paul Romer, "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98, 1990, ss.71-102.

²¹² Romer, **a.g.e.**

Neoklasik büyüme modeli, uzun vadeli büyümenin motoru olarak dışsal teknolojik ilerlemeye dayanır. Romer (1990), piyasa teşviklerine cevap veren özel acentelerin kısıtlı eylemlerinden kaynaklanan teknik ilerleme ile açık bir büyüme modelini ilk formüle edenlerdendir. Yatay ürün farklılaşmasına yol açan teknolojik değişimin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini gösteren en önemli çalışmadır. Romer (1990) modelinde 3 sektör vardır. Bunlar nihai-iyi sektör, orta-iyi sektör ve Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) sektörleridir. Bu modelde, iki üretim faktörü beşerî sermaye ve ara malıdır. Ar-Ge, beşerî sermayenin bir kısmını ve ön bilgileri kullanarak yeni bilgi / patent üretir. Bu patentler sabit maliyetle üreticilere satılmaktadır. Patent satın alan bir tekeldir. Ancak, ara mal pazarı tekeli rekabetçidir. Ara ürünler ham fiziksel malzeme ile üretilir. Son adımda AR-GE'de kullanılmayan beşerî sermaye yardımı ile ara malı toplayarak nihai mal (GSYİH) üretilir.

2.4.5.2. Beşerî Sermaye Modeli

1980'lerde endojen büyüme modellerinin artan popülaritesinden sonra birçok ekonomist, endojen büyüme modellerinde insan sermayesi Ar-Ge'sinin önemini vurgulamaya başladı. Lucas (1988)²¹³ hükümetlerin eğitimdeki kamu yatırımları yoluyla beşerî sermaye seviyesini artırarak uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini savunmuştur.

Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) temel çalışmalarının yönlendirdiği endojen büyüme teorisi, insan sermayesinin uzun vadeli büyümenin ana motoru olarak önemini vurguladığından, sadece mevcut stoğu değil, aynı zamanda beşerî sermayenin birikimini de etkileyen her türlü vergilendirme ile bir ekonominin büyüme hızının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Lucas'ın (1988) bu modeli, kamu dışsallıklarına (Barro 1990) veya özel sermaye dışsallıklarına (Romer 1986) ihtiyaç olmadan birikmiş bir girdiye sahip olunabileceğini savunmaktadır. Bu amaçla, üretim işlevinde düz “fiziksel beden

²¹³ Robert Lucas , “On the Mechanics of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics** 22(1). 1988 , ss. 3–42.

sayısı” yerine beşerî sermaye getirmektedir. Dışsal modellerinin aksine, buradaki insan sermayesi kamu yatırımı yoluyla değişebilir. Bu nedenle, üretim fonksiyonunun tüm girdilerini toplayarak geniş sermaye ölçüsünün insani ve fiziksel sermayeyi içerdiği bir hale getirilebilir. Lucas’a göre büyümeyi üretmek için gerekli olan şey beşerî sermayeye yatırım yapma teşvikidir. Başka bir ifade ile beşerî sermayenin sürekli geri dönüşü olan beşerî sermayenin bir üretim fonksiyonu olduğu varsayılmalı ve böylece marjinal ürün sabit hale getirilmelidir.

2.4.5.3. Ar-Ge Modeli

Romer (1990)²¹⁴ ve Grossman ve Helpman (1991)²¹⁵, bilgi sermayesinin (fikir stoku) yaratılmasının en önemli büyüme kaynağı olduğunu savunarak, Ar-Ge ekonomik büyüme modelini geliştirmiştir. Ar-Ge faaliyetleri verimli bir bilgi birikimi ortamı sağlayarak iktisadi büyüme sağlamaktadır. Çünkü bu gelişme hem üreticiler hem de araştırmacılar tarafından bir karşılık vermeden sahip olunan bir şeydir ve dışsallığı ortadan kaldırmaktadır. Bu faaliyetler hem sektördeki istihdam ve beşerî sermayeyi etkilemekte hem de sürdürülebilir bir büyüme meydana getirmektedir.

İçsel büyümeyi öngören bu model çerçevesinde gelişmekte olan ülkeler Ar-Ge, eğitim, finansal kalkınma, dış ticaretin liberalleşmesi ve verimli kamu harcamaları sayesinde iktisadi büyümede olumlu sonuç alabilmektedirler.²¹⁶

2.4.5.4. Kamu Politikası Modeli (Barro Modeli)

Neoklasiklerin endojen büyüme teorileri ile ortaya çıkması, kamu harcamalarının uzun vadeli ekonomik büyüme sağlamadaki rolü için önemli bir temel oluşturmaktadır. Buna göre, hükümetin kamu sermayesinin üretim sürecine sağlanması, mevcut sermaye stokuna katkıda bulunarak doğrudan büyümeye yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak, özel olarak tedarik edilen üretim faktörlerinin marjinal

²¹⁴ Romer, **a.g.e.**

²¹⁵ Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, “Quality Ladders in the Theory of Growth”, **Review of Economic Studies** 58, 1991, ss.43–61.

²¹⁶ Kar, Taban, **a.g.e.**

verimliliğini artırarak büyümeyi dolaylı olarak uyarır (Barro,1990).²¹⁷ Verimli kamu harcamaları kavramı hala tam olarak tanımlanmamış olsa da (çelişkili görüşler nedeniyle), temel hizmetlere yapılan hükümet yatırımlarının büyümeyi teşvik ettiği konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Karayolu, ulaşım ve iletişim yatırımları, büyümeyi artıran yatırımlar olarak düşünülebilir.

İçsel büyüme teorilerinde optimum kamu harcamaları kavramı, bu teorilerin iktisatçılar arasında hızla popülerlik kazanmasının nedenlerinden biridir. Buna göre, ekonomik bir verimlilik elde etmeden önce bile, hükümetin özel sektör tarafından sağlanamayan ek kaynakların seferber edilmesi yoluyla büyümeyi teşvik etmesi mümkündür. Ancak, ekonomi bu üretim olasılığı sınırına ulaştığında, artan kamu harcamaları özel yatırımlar üzerinde kalabalık bir etkiye neden olabilir. Barro (1990), elde edilebilecek büyüme oranının kamu harcamalarının üretimdeki payına bağlı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki cari harcama miktarına dayanmaktadır. Kamu harcamaları büyüme maksimize edici payın altındaysa büyümeyi teşvik edecektir. Ancak, kamu harcamaları en uygun noktayı aşarsa, daha yüksek kamu harcamaları ekonomik büyümeyi yavaşlatacaktır.

Barro (1990)'nın ²¹⁸ çalışmalarına göre, endojen modellerde, kamu politikasının yardımıyla hükümetler dışsal faktörlere güvenmeden bile uzun vadeli iktisadi büyümeyi artırabilir (örneğin; teknoloji, nüfus). Bu yeni modellerin temel özelliği, faktörlere sürekli veya artan getiriler eklemesidir. Barro (1990), kamu harcamalarının özel sermaye marjinal verimliliğini (altyapı vb.) artırma yeteneğini kabul ederek, hükümet harcamaları ve uzun vadeli iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Başka bir deyişle, hükümet harcamalarının gerçek çıktı büyüme oranını artırabildiği bir senaryoda, yapılan kamu harcamalarının miktarı, farklı ülkeler arasındaki farklı uzun vadeli büyüme oranlarının kaynağını belirlemede önemli bir belirleyici olabilir.

²¹⁷ Robert J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", **Journal of Political Economy**, 98(2), 1990 , ss.103–125.

²¹⁸ Barro, **a.g.e.**

İktisadi büyüme ile hükümet harcamaları arasındaki ilişkinin araştırıldığı modelde Barro, hem özel hem de kamu sermayesi faktörleri için sabit getiriler varsayımı kullanmıştır. Barro, kamu harcamalarındaki artışın iki farklı etkisini keşfeder. İlk olarak, kamu harcamalarındaki artış özel yatırımlar üzerinde kalabalık bir etki yaratarak ekonominin büyüme oranını düşürmektedir. Daha sonra, kamu harcamalarının çıktıya oranındaki artış, özel sermayenin daha verimli olmasını ve iktisadi büyümenin artmasını sağlar. Barro (1990) ayrıca hükümetlerin büyüme oranlarını en üst düzeye çıkarmasına olanak tanıyan optimal bir kamu harcama payı önermektedir. Ona göre, cari harcama seviyesi ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Mevcut harcama düzeyi, payı en üst düzeye çıkaran büyüme noktasının altındaysa, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki olumlu olacaktır. Aksine, harcama seviyesi büyüme maksimize edici payın üzerindeyse, aynı değişkenler arasındaki ilişkinin yönü negatif olacaktır. Sonuçta, sadece mevcut harcama seviyesinin büyümeyi en üst düzeye çıkaran miktarın altında olduğu bir durumda, kamu harcama seviyesinin artırılması ekonomide büyümeyi artıracak etkiler yaratacaktır. Barro'ya göre, kamu harcamalarının marjinal verimliliği bir olduğunda en uygun hükümet büyüklüğü elde edilmektedir. Bu doğal verimlilik noktasında, marjinal maliyetler ve marjinal faydalar birbirine eşittir. Barro'nun ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye ilişkin son derece etkili olan modeli şöyle özetlenebilir:

- Götürü vergilerden finanse edilen üretken kamu harcamaları, ekonomi üzerinde uzun vadeli büyüme uyarıcı etki yaratır.
- Devlet, üretken hükümet harcamalarını sabit faizli vergiden finanse etmeye karar verirse, uzun vadeli iktisadi büyüme ve vergi oranı arasında tersine çevrilmiş bir U şekli üretilir.
- Hükümetin büyüme maksimizasyonu sağlayabilmesi için faiz oranlı verginin kamu harcamaları esneklik oranı olan çıktıya eşit olması gerekmektedir.

2.5. Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkileri

Kamu harcaması ve iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen teoriler ve çeşitli araştırmalar çerçevesinde kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki olumlu etkilerinden söz etmek mümkündür. Ülkelerin aşağıdaki detaylara önem vererek kamu harcaması yapmaları iktisadi büyüme için olumlu etki yaratabilmektedir:²¹⁹

- Kamunun yaptığı yatırımlar verimli alanlara yönlendirmek üzerine olursa iktisadi kalkınma hem de iktisadi büyüme optimizasyonunu elde edilebilir.
- Klasik ve Neo-Klasik iktisatçıların da söylediği gibi kamunun altyapını karşılayacak şekilde harcama yapması iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Bu görüşteki iktisatçıların da ortak yaklaşımı kamunun özel sektörünü gelişmesini sağlayacak şekilde altyapı harcaması yapması ve böylece etkin sermaye arzını arttırmasıdır. Bu zincirin sağlanması iktisadi büyümeyi sağlayacaktır.
- Gelişmekte olan ülkelerin özel ve kamu yatırımları birbirini tamamlar niteliktedir. Ancak bu iki yatırımın birbirini doğru şekilde tamamlaması ve kamunun girişimciliği arttırıcı politika benimsemesi sonucu iktisadi büyüme ve özel yatırım gelişebilmektedir. Ayrıca kamunun kamu malları kullanarak yaptığı yatırımlar özel sektörün yapacağı yatırım üzerinde de iyileştirici etki sağladığından iktisadi büyüme olumlu yönde etkilenmektedir.
- Eğer bir ekonomide her arz kendi talebini yaratmıyor ise, kamunu talep oluşturucu politikalarla yaptığı müdahaleler iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir.

²¹⁹ IMF, a.g.e.; Uzun, a.g.e.

- Kamunun teknoloji geliştirici hamleleri özellikle üretime yönelik ise ve sonucunda nitelikli bir talep oluşuyor ise, gelecekteki maliyetler düşecek ve iktisadi büyümenin sürekliliği sağlanacaktır.
- Kamu tarafından yapılan transfer harcamalar özellikle sosyal düzenin sağlanması ya da devamlılığı için önemli bir husus olduğundan iş gücü verimliliği de bundan etkilenerek iktisadi büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır.

2.6. Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Kamu harcaması ve iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen teoriler ve çeşitli araştırmalar çerçevesinde kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinden de bahsedilmektedir. Bu olumsuz etkinin sebebi ise, aşağıdaki etmeler çerçevesinde açıklanmaktadır:²²⁰

- Kamunun piyasada olan bazı başarısızlıkları çözme amacıyla yaptığı bazı yatırımlar bu başarısızlığı çarpıklığa dönüştürebilmektedir. Bu çarpıklık sonucu da rant kollama kavramı ortaya çıkmakta ve büyüme üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir. Aynı zamanda kamunun bu başarısızlıklar için yaptığı harcamalar eğer özel sektör için ikame niteliğinde ise, bu özel sektörde dışlanma etkisi yaratabilmektedir. Sonucunda ise, iktisadi büyüme olumsuz etkilenmektedir.
- Kamunun piyasadaki olumsuzluklar sebebiyle müdahalesi, kamuyu bilgi ve teknolojiye adapte olmakta sıkıntıya düşüreceğinden koşullar değiştiğinde iktisadi büyüme gerileyecektir.
- Kaynağın özel sektörden kamuya yer değiştirmesi kamu harcamalarının verimliliğini de düşürebilmektedir. Verimliliğin azalmadığı durumda da

²²⁰ Ulutürk, a.g.e.; Uzay, a.g.e.

kamu bu harcamaları finanse edebilmek için borçlanma ya da yüksek vergilendirmeye başvurmasına neden olmakta ve bu durum büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

- Kamunun büyümesi piyasa koşulları ile birlikte getirilerin azalmasına sebep olmaktadır. Kamu harcamasının alanı eğitim ve altyapı gibi alanlara yönelik ise ve özel sektör bunu verimli bir şekilde sürdürüyorsa iktisadi büyüme pozitif yöndedir. Ancak bu genişlemeyi kamu devam ettirirse bir süre sonra yapılan harcamalar verimsizleşmeye başlayacak ve iktisadi büyüme negatif yönde olacaktır.

2.7. Kamu Harcamaları-İktisadi Büyüme İlişkisinin Ampirik Çerçevesi

Literatürde, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için iki farklı yaklaşım vardır. Birincisi, kamu harcamaları içsel bir değişken olarak kabul edilir ve iktisadi büyüme ile belirlenir. Kamu harcamaları iktisadi büyümeye çok duyarlıdır ve eğer gerçek GSYİH genişliyorsa, o da artar. Diğer bir deyişle, milli gelir arttıkça kamu harcamaları hem miktar olarak hem de ekonomideki payı artmaktadır. Büyümeye ek olarak, kamu harcamalarındaki niteliksel ve niceliksel artış ve diğer faktörler kamu sektörünün payını etkilemektedir. Ekonomi genişlediğinden yönetim ve savunma hizmetlerine olan talep ve sosyal ve kültürel faaliyetlere olan talep artacağından ve güçlü bir piyasa yapısına sahip olmak için kamu harcamalarının da artırılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, halk arasında “kamu harcamalarını artırma yasası” olarak adlandırılan Alman Ekonomist Adolf Wagner'in teorisidir. İkinci yaklaşım tam tersini söylemektedir. Bu teoriye göre, kamu harcamaları arttıkça ekonomi genişleyecektir. Kamu harcamalarının, ekonomik büyümenin belirleyici faktörü olduğu varsayılmaktadır. Bu yaklaşım Keynesyen teoriye dayanmaktadır.

İktisadi büyüme ve hükümet harcama ilişkisi sadece teori içinde değil ampirik çalışmalarda da birbiri ile zıt sonuçları göstermiştir. Bu farkın nedenleri teorik çerçeve, ekonometrik yöntem, hükümet harcamalarının türü ve kullanılan zaman dilimi olarak

sıralanabilir. Bu sebeple çalışmanın bu kısmında kamu harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen ve yakın zamanda yapılmış ampirik çalışmalara yer verilecektir.

Güder vd. (2016), 2006-2015 dönemine ilişkin senelik verilerle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ve etki tepki analiziyle incelemiştir. Çalışma sonucunda ele alınan değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.²²¹ Yavuz ve Doruk (2018), “Türkiye Ekonomisi için Keynesyen Yaklaşım ve Wagner Yasası’nın Test Edilmesi: 1950-2017 Yılları Arasında Bir İnceleme” adlı çalışmalarında Keynes ve Wagner Yasasını Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) modellerle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye ekonomisi için Wagner Yasası’nın ve Keynesyen yaklaşımın geçerli olduğu, dolayısıyla değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.²²² Tulumce ve Zeren (2017), Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1975-2014 dönemleri için Hacker-Hatemi J ve asimetrik nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, toplam harcamalar ve transfer harcamalar için ilişkinin yönü karşılıklıdır; Keynes ve Wagner yaklaşımlarının geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir.²²³ Selen ve Eryiğit (2009), çalışmalarında 1923-2006 döneminde Türkiye’de yıllık veriler ile Lee ve Strazicich iki kırılmalı LM birim kök testi ve Johansen koentegrasyon analiziyle GSMH ve kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusu elde etmişlerdir.²²⁴

Yamak ve Küçükkale (1997), Türkiye’de 1950-1994 dönemine ilişkin senelik verilerle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerini ve Granger nedensellik

²²¹ Güder, F., Yücekaya, P. ve Şenyurt, A. (2016). “Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Keynesyen Görüş Mü? Wagner Kanunu mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi)”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), 47-60.

²²² Yavuz, H. B. ve Doruk, Ö. T. (2018). “Türkiye Ekonomisi için Keynesyen Yaklaşım ve Wagner Yasası’nın Test Edilmesi: 1950-2017 Yılları Arasında Bir İnceleme”, **Artıbilim: Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), 79-93.

²²³ Tulumce, S. ve Zeren, F. (2017). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 13 (2), 299-310.

²²⁴ Selen, U. ve Eryiğit, K. (2009). “Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?”, **Maliye Dergisi**, Sayı 156. Ocak-Haziran, 177-198.

testini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda iktisadi büyümenin kamu harcamalarını Granger anlamında pozitif olarak etki ettiği ispatlanmıştır.²²⁵ Terzi (1998), yaptığı çalışmada Türkiye’de 1938-1995 yıllarına ilişkin yıllık veriler ile kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki basit regresyon ve eşbütünleşme modeli kullanılarak ortaya koymak istemiştir. Burada çıkan sonuç ise Wagner Yasasının geçerli olduğu yönündedir.²²⁶ Işık ve Alagoz (2005), kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında potansiyel bir ilişki bulmak için Türkiye ekonomisini 1985-2003 yılları arasında analiz etmişlerdir. Çalışmada, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye ekonomisindeki ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermiştir. İlişkinin yönü tam olarak Wagner’in önerdiği şekilde bulunmuştur. Nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru çıkmıştır.²²⁷ Gacener (2005), kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Kanunu kapsamında, Türkiye için incelemiştir. ADF ve Johansen Juselius koentegrasyon testlerinin kullanıldığı çalışma neticesinde Wagner Kanunu geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir.²²⁸ Özmen (2010), çalışmasında Türkiye’de kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 1980-2008 dönemine ilişkin senelik verilerle Wagner ve Keynes teorileri açısından incelemiştir. Çalışmasında eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonları uygulanmıştır. Çalışma neticesinde Wagner Kanunu’nun uzun dönemde geçerli olduğu saptanmıştır.²²⁹ Telek (2013), Türkiye’de kamu harcamalarının iktisadi büyümedeki etkisini Wagner ve Keynes yaklaşımları bakımından araştırmıştır. Çalışmada 1998-2012 dönemine ilişkin üçer aylık verilerle VAR analizi, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Çalışma sonuçları Türkiye’de Wagner

²²⁵ Yamak, N. ve Küçükkale, Y. (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Sayı 131, ss. 5-14

²²⁶ Terzi, H. (1998). “Kamu Harcaması ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 13(142), 67-78.

²²⁷ Nihat Işık, Mehmet Alagöz, “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 24, Ocak- Haziran, 2005 , ss.63-75.

²²⁸ Gacener, A. (2005). “Türkiye Açısından Wagner Kanunu’nun Geçerliliğinin Analizi,” **DEÜ, İİBF Dergisi**, 20(1), 103-122.

²²⁹ Özmen, İ. (2010). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, S.B.E. Konya.

yaklaşımını ilgili dönem için destekler niteliktedir.²³⁰ Ünen (2015), Wagner hipotezinin Türkiye açısından geçerliliğini incelemek üzere 1998:1-2014:4 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Engle Granger eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Toda Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda Wagner hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.²³¹ Telek ve Telek (2016), çalışmalarında Wagner ve Keynes yaklaşımları kapsamında 1998-2015 yılları için üçer aylık verilerle Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlamışlardır. Bunun için VAR analizi, etki-tepki analizi, varyans ayrıştırma analizi ve Granger nedensellik testi kullanmışlardır. Çalışma sonucunda; kamu harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.²³²

Kaya, E., (2006), çalışmasında Wagner ve Keynes teorileri açısından Türkiye’de 1968-2015 dönemi verileri ile kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Bu kapsamda Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde kamu harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Bulunan sonuçların ise Keynes hipotezini desteklediği görülmüştür.²³³ Artan ve Berber (2004), kamu kesimi büyüklüğü ve iktisadi büyüme arasındaki dinamik etkileşimi, çoklu koentegrasyon yöntemiyle Türkiye için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, uzun vadede kamu kesimi büyüklüğünün iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir. Fakat, kamu kesimi büyüklüğünden iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.²³⁴

²³⁰ Telek, C. (2013). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2012)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep Üniversitesi, S.B.E. Gaziantep.

²³¹ Ünen, Ç. (2015). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi (1998-2014)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, S.B.E. Kayseri.

²³² Telek, C. ve Telek, A. (2016). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 12(12), 628-642.

²³³ Kaya, E. (2006). “Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, S.B.E. Balıkesir.

²³⁴ Artan, S. ve Berber, M. (2004). “Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Koentegrasyon Analizi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5(2), 13-29.

Uzay (2002), Türkiye’de 1971-1999 dönemine ait zaman serileri ile kamu harcamaları değişkeninin iktisadi büyümedeki etkisini iki sektörlü üretim fonksiyonu açısından analiz etmiştir. Çalışmada EKK ile kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.²³⁵ Oktayer ve Susam (2008), araştırmalarında ele aldıkları 1970-2005 döneminde Türkiye’de senelik verilerle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ancak kamu harcamaları arasında bulunan yatırım harcamalarının ekonomik büyümede tek yönlü ve anlamlı bir ilişki bulgusu elde edilmiştir.²³⁶ Fikir (2010), “Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme üzerine etkisi” adlı çalışmasında 1950-2007 dönemlerinde Türkiye’de kamu harcamalarının GSYİH’ya etkileri VAR analiziyle ölçülmüştür. Yapılan çalışma sonucunda, Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyümenin meydana getirilmesinde yeteri kadar etkili olamadığı ve meydana gelen pozitif etkinin oldukça düşük olduğu bulgusu elde edilmiştir.²³⁷ Tuğcu ve Gülşen (2018), çalışmalarında Türkiye’de 1980-2014 dönemine ait yıllık veriler ile diğer çalışmalardan farklı olarak kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkilerini incelemek için asimetrik gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (NARDL) kullanmıştır. Çalışma sonucunda ilgili değişkenler arasında asimetrik bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu ilişki kamu harcamalarındaki bir azalmanın kısa vadede reel büyümeyi arttırdığı, uzun vadede ise reel büyümeyi azalttığı şeklindedir.²³⁸

Şanlısoy ve Sunal (2016), 1980-2010 yılları arasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi kapsamında incelemişlerdir. Wagner Kanunu’nu çalışmaya ilişkin modellerle kamu

²³⁵ Uzay, N. (2002). “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, ss. 151-172.

²³⁶ Oktayer, N. ve Susam, N. (2010). “Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.

²³⁷ Fikir H. (2010). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi”, **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²³⁸ Tuğcu, C. T. ve Gülşen, M. A. (2018). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Asimetrik ARDL Yöntemiyle Analizi: 1980-2014 Türkiye Örneği, 32. **Uluslararası Maliye Sempozyumu Türkiye**, ss. 211-228.

harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda ADF birim kök testi, Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve dinamik EKK kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışma sonucunda yalnızca Peacock-Wiseman modeli için kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, diğer dört model için Türkiye ekonomisinde hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi ile uyumlu nedensellik ilişkisinin bulunduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca eşbütünleşme testi neticesinde Wagner Kanunu'nun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²³⁹

Demir ve Balkı (2019), Wagner'in geliştirmiş olduğu hipotezin 1960-2016 dönemi için Türkiye'de geçerli olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, eşbütünleşme ilişkisi için ARDL Sınır Testi ele alınırken; nedensellik ilişkisi için Granger nedensellik ve vektör hata düzeltme modeli ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, Musgrave Modelinde Wagner Kanunu kabul edilirken, Mann Modelinde Wagner Kanunu'nun geçerli olup olmadığına yönelik bir bulgu elde edilememiştir.²⁴⁰

Bağdigen ve Beşer (2009), araştırmalarında 1950-2005 dönemine ilişkin senelik verilerle Türkiye için Granger nedensellik testi ile Hsiao ve Toda Yamamoto nedensellik testlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda modellerden biri dışında diğerlerinde Wagner kanununun söz ettiği kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.²⁴¹

Halıcıoğlu (2003) çalışmasında Türkiye'de 1960-2000 yıllarına ilişkin yıllık veriler ile kamu harcamalarının büyüklüğü ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analiziyle ortaya koymak istemiştir. Sonuçlara göre, kamu harcamalarının büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olmasına rağmen Granger nedensellik görülmemiştir.²⁴² Tuna

²³⁹ Şanlısoy, S. ve Sunal O. (2016). "Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 7(17), 102-122.

²⁴⁰ Demir, İ. C. ve Balkı, A. (2019). "Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Sınanması: 1960-2016 Dönemi Analizi", **Vergi Raporu**, 234, 11-27.

²⁴¹ Bağdigen, M. ve Beşer, B. (2009). "Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 5(9), 1-17.

²⁴² Halıcıoğlu, F. (2003). "Testing Wagner's Law for Turkey, 1960-2000", **Review of Middle East Economics and Finance**, 1 (2), 129-140.

(2013), 1961-2012 dönemlerinde Türkiye’de ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişki incelemiştir. Bu kapsamda çalışmada Granger nedensellik testi kullanılmış ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.²⁴³ Ulucak ve Şentürk Ulucak (2014), 1950-2011 dönemine ilişkin senelik verilerle Türkiye’de ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Hacker-Hatemi Bootsrap nedensellik analizi kullanılmıştır. Sonuçlar ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını göstermiştir.²⁴⁴ Timur ve Albayrak (2016), çalışmalarında Wagner Kanununun Türkiye ekonomisi için 1998:01-2015:04 dönemlerinde iki farklı spesifikasyon kapsamında test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ve kişi başına kamu harcamaları ve GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.²⁴⁵

Altay ve Altın (2008), kamu harcamalarında meydana gelen artışın iktisadi büyümeye olumsuz etki ettiği ve ele alınan 1980-2005 döneminde Türkiye’de özel sektörün faktör etkinliğinin kamu sektöründen daha çok olduğu bulgularını elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra, kamu harcamalarında meydana gelen artışın kısa vadede, pozitif dışsalılıklarla toplam yatırımlara olumlu etki ettiği, uzun vadede de kamu büyüklüğünde oluşan artış nedeniyle toplam yatırımlarda dışlama etkisi meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.²⁴⁶

Taban (2010), Türkiye ekonomisi için hükümet harcamaları-ekonomik büyüme bağı 1987:1 ile 2006:4 dönemini kapsayan üç aylık verileri kullanarak yeniden araştırmıştır. Hükümet harcamalarını yakalamak için çeşitli vekil değişkeni kullanılmıştır. Bunlar: toplam hükümet harcamaları, hükümet harcamalarının GSYİH'ye oranı, hükümet yatırım harcamalarının GSYİH'ye oranı ve hükümet harcamalarının GSYİH'ya oranıdır. ARDL sınır testi yaklaşımına dayanarak,

²⁴³ Tuna, K. (2013). “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Geçerliliğinin Test Edilmesi”, **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, 1(3), 54-57.

²⁴⁴ Ulucak, R. ve Şentürk Ulucak, Z. (2014). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 10 (23), 81-98.

²⁴⁵ Timur, M. C. ve Albayrak, N. (2016). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Wagner Kanunu. Sosyal Bilimler Metinleri”, **Aralık ICOMEP Özel Sayısı**.

²⁴⁶ Altay, N. O. ve Altın, O. (2008). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 8(1), 267-285.

çalışmanın sonuçları toplam devlet harcamalarının payının ve devlet yatırım harcamalarının GSYİH'ya oranının Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁷

Aytaç ve Güran (2010), “Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz” adlı araştırmalarında 1987-2005 dönemleri için Türkiye’deki iktisadi gruplandırmaya göre kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmalar göz önünde bulundurularak nedensellik analizi ve vektör otoregresyon (VAR) analiziyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden cari harcamalara ve toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Bunun yanı sıra ekonomik büyümeyle, transfer ve yatırım harcamaları arasında bir nedensellik ilişkisi elde edilememiştir.²⁴⁸

Günaydın (2003), çalışmasında 1950-2002 ve 1970-2002 dönemlerinde Türkiye’de iktisadi büyüme ve toplam harcamaların dışında bu harcamaların farklı faktörlerindeki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Bu ilişkiyi incelemek için Engle-Granger’in iki aşamalı koentegrasyon ve hata düzeltme teknikleri ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, kişi başına yatırım ve kişi başına milli gelir hariç uzun vadede iktisadi büyümeden kamu harcamalarına ve kamu harcamalarının faktörlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁴⁹ Yılmaz ve Kaya (2008), 2001-2012 döneminde Türkiye’de kamu harcamalarının esnekliğini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, genel devlet ve merkezi yönetim harcamalarının kriz dönemlerinde esnek hale geldiği, konjonktürel yükselme dönemlerinde inelastik olduğu, Sosyal Güvenlik Kurumu ile döner sermaye harcamalarının dönem boyunca, yerel yönetim harcamalarının ise 2008 yılına kadar esnek olduğu tespit edilmiştir. Kamu kesiminin kriz dönemlerinde ekonomideki payının yükseldiği, krize rağmen Sosyal Güvenlik Kurumu, döner sermayeli ile özel bütçeli kuruluşların kamu kesimindeki paylarını yükselttikleri ve aynı zamanda krizden çıkışta olumlu etkiler

²⁴⁷ Sami Taban, “An Examination of the Government Spending and Economic Growth Nexus for Turkey Using Bound Test Approach”, **International Research Journal of Finance and Economics**, 48, 2010 , ss.184–193.

²⁴⁸ Aytaç, D. ve Güran, M. (2010). “Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz”, **Sosyo-ekonomi**, 13(13).

²⁴⁹ Günaydın, İ. (2003). “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma (1970-2002)”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 17 (3-4), 79-94.

yarattığı görülmüştür. Ayrıca, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin alanının genişlediği, krizden çıkışın aracı olarak kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁰ Altunç (2011), Türkiye’de 1960-2009 dönemine ilişkin senelik verilerle iktisadi büyüme, kamu harcamaları, kamu tüketim harcamaları ve kamu yatırım harcamaları değişkenleriyle iktisadi büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu kapsamda, ARDL sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttırdığı tespit edilmiştir. Bu bulgu Wagner Yasası’nı destekler niteliktedir. Kamu harcamalarının bileşenlerinden olan kamu yatırım harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaysa çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgusu elde edilmiştir.²⁵¹ Yüksel ve Songur (2011), toplam kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları, borç faiz ödemeleri ve transfer giderlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ettikleri çalışmalarında Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini kullanmışlardır. 1980-2010 dönemi için Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmada ekonomik büyüme ile tüm değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki belirlenmiştir (borç faiz ödemeleri hariç). Buna ek olarak, toplam kamu harcamaları ile cari harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.²⁵²

Eker Çelepçioğlu (2011), 1980-2010 dönemine ait yıllık verileri ele alarak Türkiye’de toplam kamu harcamaları, yatırım harcamaları, cari harcamalar, transfer harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisini test etmiştir. Çalışmada VAR modelinden hareketle Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda cari harcamalardan iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye için Keynes hipotezinin geçerli olduğunu doğrular niteliktedir.²⁵³ Mızırak ve Üçler (2012), çalışmalarında Türkiye’de istihdam

²⁵⁰ Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2008). “Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2).

²⁵¹ Altunç, Ö. F. (2011). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar, Yönetim ve Ekonomi”, **Yönetim ve Ekonomi**, 18(2), 145-157.

²⁵² Cihan Yüksel, Mehmet Songur, “Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”, **Maliye Dergisi**, Sayı 161, Temmuz - Aralık 2011, ss.365-379.

²⁵³ Eker Çelepçioğlu, M. (2011). “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, S.B.E. Balıkesir.

oranı, yatırım harcamaları, cari harcamalar, transfer harcamaları, özel sektör yatırım harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 1970-2009 dönemine ait veriler ile analiz etmişlerdir. Çalışmada eşbütünleşme testi ve ARDL sınır testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda özel yatırım, cari ve yatırım harcamalarının iktisadi büyümede olumlu bir etkisi olduğu saptanmıştır.²⁵⁴ Kolçak vd. (2015), transfer harcamaları, yatırım harcamaları, cari harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için Türkiye'nin 1984- 2014 dönemine ait yıllık verilerini kullanmışlardır. Bu ilişkinin test edilmesi için çalışmada Granger nedensellik testi ele alınmıştır. Araştırma neticesinde iktisadi büyüme ve cari harcamalar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.²⁵⁵ İdikut Özpençe (2017), Türkiye'de kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek üzere 1980-2015 dönemine ait verileri kullanarak Granger nedensellik testini uygulamıştır. Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme, kamu harcamalarının sebebiyken, kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.²⁵⁶

Akbulut (2017), iktisadi gelişmişlik seviyesiyle çeşitli kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda; merkezi yönetim bütçe harcamalarıyla mahalli idareler bütçe harcamalarının gelir seviyesiyle ilişkisi 2007:1-2015:3 dönemi için incelenmiştir. Araştırma sonucunda iktisadi gelişmişlik seviyesiyle merkezi yönetim bütçe harcamaları arasında gerek kısa dönem gerekse de uzun dönemde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucu elde edilmiştir.²⁵⁷

Kar ve Ağır (2003) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de 1926-1994 döneminde yıllık verilerle halk eğitimi harcamaları ile halk sağlığı harcama giderleri ve ekonomik

²⁵⁴ Mızırak, Z. ve Üçler, G. (2012). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerinde Etkisi (1970-2009)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(42), 178-202.

²⁵⁵ Kolçak, M., Kalabak, A. Y. ve Boran, H. (2015). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği", **Uluslararası Ekonomi Konferansı IRES**, ss. 1-20.

²⁵⁶ İdikut Özpençe, A. (2017). Türkiye'de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 28, 31-41.

²⁵⁷ Akbulut, H. (2017). "Ekonomik Gelişmişlik-Kamu Harcamaları İlişkisi: 2007:1-2015:3 Dönemi Türkiye Örneği", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 15 (29), 9-23.

büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki olası etkileşimin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre, halk eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Diğer taraftan, halk sağlığı harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde, belirlenen nedensellik ekonomik büyümeden halk sağlığı harcamalarına doğrudur.²⁵⁸ Afşar (2009), araştırmasında beşeri sermaye göstergesi şeklinde alınan eğitim yatırımlarıyla, ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, Türkiye bazlı ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de eğitim yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.²⁵⁹ Künü (2013), 1970-2012 dönemine ait yıllık veriler ile Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kamu harcamalarının alt kalemlerinin iktisadi büyümedeki etkisi incelenmiş, ayrıca sabit sermaye yatırımları değişkeni de analize dahil edilmiştir. Çalışmada sınır testi, hata düzeltme modeli ve ARDL analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak, tüm harcama kalemlerinin ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir.²⁶⁰ Tan vd. (2010), 1969-2003 döneminde Türkiye’de senelik verilerle kamu harcamalarından sağlık, altyapı ve eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelemişlerdir. Çalışma sonucunda gecikmesi, genişletilmiş VAR modelleriyle altyapı harcamalarından GSYİH’ya doğru tek yönlü, eğitim harcamaları ve GSYİH’ya doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve sağlık harcamaları ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.²⁶¹

Arısoy (2005), çalışmasında 1950-2003 dönemi yıllık verileriyle Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile toplam kamu harcamaları ve ekonomik sınıflandırılmaya tabi tutulmuş çeşitli kamu harcaması unsurları arasındaki ilişkiyi inceleyerek Wagner Kanunu ve Keynes hipotezinin geçerliliğini test etmiştir.

²⁵⁸ Kar, Ağır, **a.g.e.**

²⁵⁹ Afşar, M. (2009). “Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Anadolu Üniversitesi SBS Dergisi**, 9(1), 85-98.

²⁶⁰ Künü, S. (2013). “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, S.B.E. Erzurum.

²⁶¹ Tan, B. K., Mert, M. ve Özdemir, Z. A. (2010). “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 25(1), 25-39.

Çalışmada zaman serisi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda uzun dönemde ekonomik büyümeden ekonomik sınıflandırılmış kamu harcaması kalemlerine doğru tek yönlü nedensellik olduğu diğer bir ifadeyle Wagner Kanunu'nun geçerli olduğu saptanmıştır.²⁶² Başar vd. (2009), 1975-2005 dönemi senelik verilerle Türkiye'de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi sınır testi yaklaşımıyla incelemişlerdir. Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki toplam ve alt kalemlerle ele alınmıştır. Çalışma neticesinde, alt kalemlerle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı, Wagner yaklaşımının ele alınan dönem için Türkiye ekonomisi kapsamında geçerli olmadığı bulgusu elde edilmiştir.²⁶³ Altunç ve Aydın (2012), çalışmalarında 1975-2010 dönemine ait verilerle zaman serileri analizi kullanarak Türkiye ekonomisi için toplam kamu harcamaları ve harcama sınıfları için Armeý eğrisinin geçerli olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kamu yatırım harcamaları haricinde diğer harcama sınıfları ve iktisadi büyüme arasında “ters U” şeklinde bir ilişkinin olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.²⁶⁴

Türkiye için yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde kamu harcamalarının toplam olarak ya da kamu harcaması alt kalemlerinin iktisadi büyüme ile ilişkisinin incelendiği ve sonuç olarak bazı çalışmalarda ilişki bulunamadığı, bazılarında karşılıklı ilişki bulunduğu, bazılarında ise tek yönlü nedensel ilişkiler bulunduğu görülmüştür. Aşağıda Türkiye dışında yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Schaltegger ve Torgler (2006), hükümetin büyüklük-ekonomik büyüme ilişkisini, 1981-2001 yılları arasında İsviçre verilerini kullanarak sınımlardır. Kamu harcamaları, işletme bütçeleri ve sermaye bütçeleri olmak üzere iki bileşene ayrılmıştır. Devlet tarafından yapılan harcamalar ve yerel yönetimler de dikkate alınmıştır. Zaman serisi analiz araçlarını kullanarak araştırmanın bulguları, İsviçre'de hükümetin genel harcamalarının yanı sıra işletme bütçelerinden yapılan devlet

²⁶² Arısoy, İ. (2005). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003), Türkiye Ekonomi Kurumu”, **Tartışma Metni**, 15, 1-18.

²⁶³ Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M. ve Polat, Ö. (2010). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(1), 301-314.

²⁶⁴ Altunç, Ö., F., Aydın, C., (2012). “Türkiye’de Kamu Sektörü Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 23(82), 79-98.

harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir olumsuz etkisi olduğunu ortaya koymuştur.²⁶⁵ Abdiyeva ve Çetintaş (2017), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği” adlı çalışmalarında Kırgızistan’da iktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedenselliği ARDL ve Hata Düzeltme modelleriyle Kırgızistan ekonomisi için incelemişlerdir. Bu kapsamda 1995-2014 dönemine ait senelik veriler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Kırgızistan’da iktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasında uzun dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkinin olduğu ve Wagner kanununun Kırgız ekonomisi için geçerli olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.²⁶⁶

Genç ve Atasoy (2010), çalışmalarında 1997-2008 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 34 ülkede Ar&Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır ve çalışma sonucunda Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁶⁷

Gül ve Yavuz (2011), çalışmalarında AB’ye son üye olan ülkelerle Türkiye’de kamu harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisi panel veri analiziyle incelenmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak IPS ve LLC Panel birim kök testleri ardından Pedroni eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde, AB’ye son üye ülkelerde ve Türkiye’de 1996-2008 döneminde hem iktisadi büyüme ve kamu harcamaları ve hem de kamu harcamalarının alt kalemleriyle iktisadi büyüme arasında bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁶⁸ Selim vd. (2014), çalışmalarında iktisadi büyüme ile beşeri sermayenin sağlık harcaması bileşeni arasındaki ilişkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Bu kapsamda 27 AB üyesi ülke ve Türkiye’ye ilişkin 2001-2011 dönemlerinde kişi başı sağlık harcaması ve iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler

²⁶⁵ Christoph Schaltegger, Christoph Torgler, “Growth effects of public expenditure on the state and local level: evidence from a sample of rich governments”, **Applied Economics**, 38 (10), 2006 , ss.1181– 1192

²⁶⁶ Abdiyeva, R. ve Çetintaş, H. (2017). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 4(1), 19-34.

²⁶⁷ Genç, A. ve Atasoy, A. (2010). “Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, 5(2).

²⁶⁸ Gül, E. ve Yavuz, H. (2010). “AB’nin Yeni Üyeleri ile Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1996-2008 Dönemi”, **Maliye Dergisi**, 158, 164-178.

panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, kişi başı sağlık harcaması ve iktisadi büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁶⁹

Yıldız ve Sarısoy (2015), “OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma” adlı çalışmalarında OECD ülkeleri için yapılan 1980-2010 dönemine ilişkin senelik verilerle panel veri analizi kullanarak hem kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde hem de iktisadi büyümenin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin pozitif olduğu bulgusu elde etmişlerdir.²⁷⁰

Alptekin (2012), çalışmasında OECD üyesi ülkeler için savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1991-2008 dönemleri için panel veri analiziyle test edilmiştir. Çalışmada birim kök testi, Pedroni, Kao ve Johansen Fisher eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Çalışma neticesinde savunma harcamalarının iktisadi büyümede negatif etkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁷¹

Sudarsono (2010), İKT ülkeleri (İslam İşbirliği Teşkilatı) üzerinde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki etkileşimi incelemek üzere bir çalışma yürütmüştür. Çalışma 1970-2006 döneminde yapılmış ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar çeşitlidir; İran, Nijerya ve Tunus gibi ülke ekonomileri Keynesyen özelliklere sahipken, Cezayir, Burkina Faso, Suudi Arabistan, Fas, Endonezya, Libya ve Malezya gibi ülkelerde Wagner Yasasının varlığı doğrulanmıştır. Ayrıca, çoğu ülke için ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde daha etkili olduğu görülmüştür.²⁷²

²⁶⁹ Selim, S., Uysal, D., ve Eryiğit, P. (2014). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7(3), 13-24.

²⁷⁰ Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2015). “OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 33 (2), 517-540.

²⁷¹ Alptekin, Y. (2012). “Benoit Hipotezi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Ölçeğinde Panel Veriler Yardımıyla Analizi”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(2), 204-215.

²⁷² H. Sudarson, “The Relationship between Economic Growth and Government Spending: A Case Study of OIC Countries.” **Jurnal Ekonomi Pembangunan**, Vol 11(2), 2010, ss.149-159.

Esen ve Bayrak (2005), çalışmalarında geçiş sürecinde bulunan beş Türk Cumhuriyeti için 1990-2012 dönemine ilişkin kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bu bağlamda panel birim kök, panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testleriyle, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, geçiş sürecinde bulunan ülkelerde incelenen dönemde kamu harcamalarında meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği bulgusunu elde etmişlerdir.²⁷³

Lahirushan ve Gunasekara (2015), 9 gelişmiş ve gelişmekte olan Asya ülkesinde hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1970-2013 dönemine ait veriler için Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Sonuçlara göre, ekonomik büyüme ve kamu harcamalarının birbiriyle bütünleştiği görülmüştür. Ayrıca, hükümet harcamalarından ekonomik büyümeye bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Başka bir deyişle, 9 Asya ülkesi (Singapur, Tayland, Butan, Çin, Japonya, Güney Kore, Malezya, Sri Lanka ve Hindistan) için Keynesyen hipotezin geçerliliği kanıtlanmıştır.²⁷⁴

Kimaro vd. (2017), 2002-2015 dönemini kapsayan 25 düşük gelirli Sahra altı Afrika ülkesinde hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve verimliliğini ampirik olarak değerlendirmişlerdir. Kullanılan tahmin sonuçları hükümet harcamaları ve ekonomik büyümenin pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir.²⁷⁵

Leshoro (2017), Güney Afrika örneğinde, 1976-2015 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak hükümet harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi

²⁷³ Esen, Ö, Bayrak, M. (2015). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama”, **Bilig**, (73), 231-248.

²⁷⁴ K. P. Lahirushan, W. G. Gunasekara, “Impact of Government Expenditure on Economic Growth: A Study of Asian Countries”, **International Journal of Social, Behavioural, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering**, 9(9), 2015 , ss.3152-3160

²⁷⁵ Edmund Lawrence Kimaro, Choong Chee Keong, Lau Lin Sea, “Government Expenditure, Efficiency and Economic Growth: A Panel Analysis of Sub-Saharan African Low Income Countries”, **African Journal of Economic Review**, V (II), 2017, ss.34–54.

ampirik bir teste tabi tutmuştur. Hükümet harcamaları, hükümet yatırım harcamaları ve hükümet harcamaları gibi çeşitli bileşenlere ayrılmıştır. Otoregresif dağılmış gecikme (ARDL) tahmin süreci kullanarak yapılan çalışmanın sonuçları, incelenen devlet harcama bileşenine bakılmaksızın, yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu sonuçların, hem uzun hem de kısa vadede geçerli olduğu bulunmuştur.²⁷⁶

Selim vd. (2014), araştırmalarında 2000-2011 yılları arasında G20 ülkelerinde eğitim harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında panel eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanılmış olup uzun dönemli ilişkinin varlığı Pedroni panel eşbütünleşme testiyle kısa dönemli ilişkinin varlığı havuzlanmış ortalama grup regresyonu ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda, eğitim harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin pozitif ve anlamlı olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁷⁷

Lupu vd. (2018), 1995 – 2015 döneminde seçilmiş 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde, ayrıştırılmış kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ARDL yaklaşımını kullanarak test etmişlerdir. Çalışma, eğitim ve sağlık hizmetlerine yapılan kamu harcamalarının, çalışma ülkelerindeki ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.²⁷⁸

Nişancı vd. (2011), çalışmalarında D-8 ülkeleriyle ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda finansal araçların ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu bulgusu elde edilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁶ Temitope Lydia A. Leshoro, “An empirical analysis of disaggregated government expenditure and economic growth in South Africa”, **UNISA Economic Research Working Paper Series**. Working Paper 10/2017.

²⁷⁷ Selim, S, Purtaş, Y. ve Uysal, D. (2014). “G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 1(2).

²⁷⁸ Dan Lupu v.d., “The impact of public expenditures on economic growth: A case study of Central and Eastern European countries”, **Emerging Markets Finance and Trade**, 54 (3), 2018 , ss.552–570.

²⁷⁹ Nişancı, M., Karabıyık, İ. ve Uçar, M . (2011). “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme: Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 11(22), 107-118.

Panel veriler ile çeşitli ülke grupları ve dönemler için yapılmış olan çalışmaların da Türkiye için yapılmış çalışmalardaki gibi farklı sonuçlar vermiş olduğu görülmektedir. Ayrıca OECD ülkeleri için yapılmış olan çalışmaların çok fazla olmadığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada geniş bir zaman dilininde OECD ülkelerinde iktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi tercih edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME

ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yıllardır araştırmacılar ve akademisyenler arasında yoğun bir tartışmayı beraberinde getirmektedir (Paul ve Furaisha, 2017: 34). Kamu maliyesi alanında yapılan çalışmalar, ekonomik büyümenin kamu harcamalarındaki artışa neden olduğunu öngörmektedir. Makro ekonomistlerin çoğuna göre ise ekonomik büyüme, kamu harcamalarındaki değişimle mümkün olmaktadır (Başar vd., 2009: 302). Kısacası ekonomik büyümenin mi kamu harcamalarını desteklediği veya tam tersi, kamu harcamalarının mı ekonomik büyümeyi teşvik ettiği büyük bir tartışma konusudur (Paul ve Furaisha, 2017: 33). Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki çalışmalar teorik olarak Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi olmak üzere iki farklı perspektifle incelenmektedir (Tulumce ve Zeren, 2017: 300).

3.1. Wagner Kanunu

Zaman içerisinde kamu harcamalarının değişimi incelendiğinde, ülkelerin çoğunda uzun vadede reel harcamalar ve transfer harcamaları toplamının arttığı izlenmiştir. Kısa dönemde süreklilik arz etmese de 20-30 yıl gibi uzun dönemde bu artış neredeyse bütün ülkelerde görülmektedir. (Uluatam, 2003: 208). Bahsedilen artış olgusunun ekonomik büyümeye bağlı ve pozitif eğilimli olduğu görüşünü ilk olarak 19. Yüzyılda Wagner öne sürmüştür (Çakır vd., 2006: 106). Araştırmasının neticesinde ortaya çıkardığı teori “Kamu Harcamalarının Artış Kanunu”, “Wagner Kanunu” olarak da bilinmektedir (Orhaner, 2007: 104). Wagner’in yaklaşımı, ekonomik büyüme arttıkça kamu sektörünün ekonominin bütününden daha hızlı büyüdüğü ve devletin ekonomi içindeki payının arttığı yönündedir. Bu durum, kamu harcamalarına olan talebin gelir esnekliğinin 1’den büyük olduğuna işarettir (Durmuş, 2006: 259). Wagner, devletin ekonomiye müdahalesi niteliği taşıyan kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal gelişme ile arttığını öne sürmüştür. Ona göre bu

artış tesadüfi bir nitelikte değil, aksine bir sosyal yasa niteliğindedir (Çakır vd., 2006: 106).

Wagner Kanunu'na göre kamu harcamaları hem nominal hem de reel olarak artmaktadır. Kamu harcamalarında görülen nominal artışlar enflasyon, ülke topraklarının genişlemesi ve kamu hizmetlerinin maliyetinin artması vb. nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kamu harcamalarında görülen reel artışlar ise, devletin daha kaliteli ve geniş kapsamlı hizmet sunması, teknolojik ilerlemelerin ekonomiye uyumlu hale getirilmesi vb. nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Eğilmez, 2015).

Wagner, ekonomik büyüme sürecinde yaşanan kamu harcamalarındaki artışı üç nedene bağlamaktadır. Birincisi, ilk başlarda ekonomik büyüme ile birlikte sanayileşme ve modernleşme özel sektöre göre kamu sektörünün rolünün azalmasına neden olmaktadır. İzleyen dönemlerde ekonomik aktivitede bu şekilde devam eden kamu sektörünün azalan payı, özel sektörün düzenlenmesi için daha fazla kamu harcamasının yapılmasına neden olmaktadır. İkincisi, gelirdeki artışın özellikle eğitim ve sağlık olanakları gibi temel altyapıya olan talebi arttırmasıdır. Son olarak, ülkede artan tekelci eğilimleri ortadan kaldırmak ve büyük yatırımların gerekli olduğu sektörlerdeki ekonomik verimliliği artırmak için hükümetin bu özel alanlara girip yatırım yapması kamu harcamalarını arttırmaktadır (Kesavarajah, 2012: 2).

3.2. Keynes Hipotezi

Keynesyen Hipotez 1930'larda yaşanan Büyük Buhran sonucu geliştirilmiştir. Yaşanan bu kriz ile ekonomik faaliyetlerde daha önceleri rastlanmamış büyüklükte sert düşüşe rastlanmıştır. Örneğin ABD'de işsizlik oranı 1929 yılında %3,2 iken 1933'te %25,2'ye yükselmiş, reel GSMH 1929-1933 yılları arasında %30 oranında gerilemiştir (Parasız, 2000: 57). Krizin sonuçları, Klasiklerin ileri sürdüğü gibi ekonominin her zaman tam istihdam denge seviyesinde olmayacağını göstermiştir. Bu kriz Klasik iktisadi tartışmalı hale getirmiş ve Klasik iktisatçıların savundukları yaklaşımlarla krizden çıkılamayacağı yönünde fikir oluşturmuştur (Bilgili, 2010: 87).

Keynes, 1929-1930 yıllarında yaşanan Büyük Buhranın sonrasında 1936 yılında literatürde Genel Teori olarak kısaltılan “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest and Money)” isimli başyapıtını yayınlamıştır. Bu eserde yer alan görüşler 20. yüzyılın ekonomi dünyasında bir devrim yaratmış ve uzun yıllar makro iktisadın temelini oluşturmuştur (Adaçay ve İslatince, 2013: 181).

Genel Teori’de, kuralları net olmayan “Laissez-Faire (Bırakınız yapsınlar)” anlayışı eleştirilmektedir. Kuralları belirlenmemiş olan bir piyasa sistemi ona göre istikrarlı değildir ve ekonomideki tam kullanım sorununa çözüm öneremez. Keynes, kitabında liberal kapitalizmin devletin ekonomideki yerinin sınırlandırılmasını öngören “Bırakınız Yapsınlar” kuralının çelişkiler içerdiğini; tüketim, tasarruf ve yatırım oranları arasındaki dengesizliğin ortadan kaldırılması amacıyla devletin ekonomiye müdahale ederek yönlendirmesi gerektiği fikrini ileri sürmüştür (Adaçay ve İslatince, 2013: 184-185).

Keynes, kapitalist sistemin ekonomide tam istihdamı garanti eden herhangi bir mekanizmaya sahip olmadığını savunmaktadır. Ekonomi, eksik istihdamın söz konusu olduğu bir hâsıla düzeyinde veya enflasyonun söz konusu olduğu bir hâsıla düzeyinde de dengeye ulaşabilir. Tam istihdam önceden belirli bir kalıp olmaktan ziyade olası bir durumdur (Parasız, 2000: 57-58). Bir başka deyişle tam istihdam, ekonomik dengenin özel bir durumudur (Adaçay ve İslatince, 2013: 184). Eksik istihdam ve enflasyonun nedenleri büyük ölçüde tasarruf ve yatırım planlamaları gibi ekonomik kararlara bağlıdır (Parasız, 2000: 57- 58).

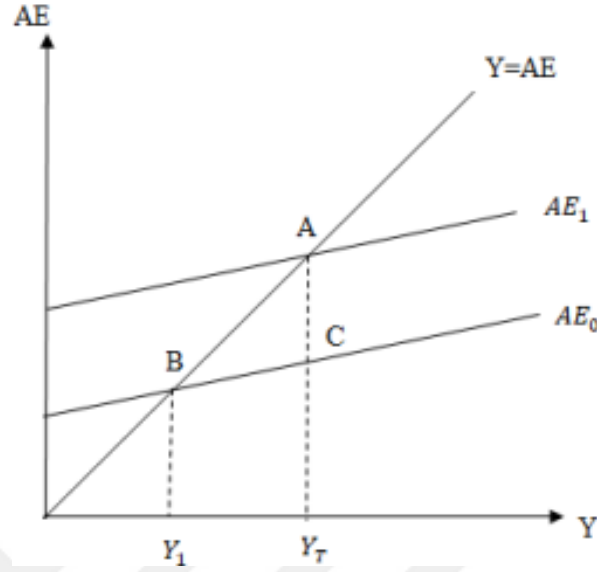
Keynes ekonomiye toplam talebi oluşturduğunu öne sürdüğü toplam harcamalar (tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve hükümet alımlar; $C+I+G$) yönünden bakmış, ekonominin eksik istihdamdan ancak talebin yani toplam harcamaların uyarılmasıyla çıkılabileceğini öne sürmüştür ve bu noktada devlete önemli sorumluluklar yüklemiştir. Keynes’e göre kamu harcamaları ve yatırımlar çarpan mekanizmasıyla gelirlerde artış yaratarak talep yetersizliğini gidermektedir (Adaçay ve İslatince, 2013: 183). Keynes, kamu harcamalarını kısa dönemli dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak görmektedir. Dolayısıyla Keynes, Wagner’in

ileri sürdüğü gibi kamu harcamalarının artmasını ekonomik büyümenin bir sonucu olarak değil, nedeni olarak görmektedir (Gül ve Yavuz, 2011: 75). Keynes'e göre kamu harcamaları dışsal (egzojen) bir değişkendir (Magazzino vd., 2015: 812).

Keynes'in teorisinde ekonominin tam istihdamda olmadığı, deflasyonist ve enflasyonist açıkların hâkim olduğu istikrarsızlık durumlarında uygulanacak politikalar şöyle özetlenebilir (Bilgili, 2010: 95-97):

- Deflasyonist Açık Durumu: Ekonomi, tam istihdam gelir seviyesinin altında bir noktada dengeye gelmiş ise deflasyonist açık söz konusudur. Fiili gelir düzeyi ile tam istihdam millî gelir düzeyi arasındaki fark, millî gelir açığı olarak adlandırılmaktadır. Deflasyonist açığın söz konusu olduğu bir durumda ekonomik istikrarın sağlanması, toplam talebi genişletici harcama politikalarının uygulanmasından geçmektedir. Bu durum şekil yardımıyla ele alınabilir. Şekil 1'de A noktası tam istihdam denge düzeyini ifade etmektedir. Ekonomide dengenin B noktasında oluştuğunu varsayalım. B noktasındaki denge, tam istihdam gelir seviyesinin altındaki bir denge olduğu için eksik istihdam dengesi söz konusudur. A ve C noktaları arasındaki fark deflasyonist açığı, Y_T ve Y_1 arasındaki fark ise millî gelir açığını ifade etmektedir. Bu durumda toplam talebi genişletici politikalar uygulandığında toplam harcama doğrusu AE_0 , AE_1 şeklinde yukarı doğru kayacak ve denge, tam istihdamı temsil eden A noktasında oluşacaktır.

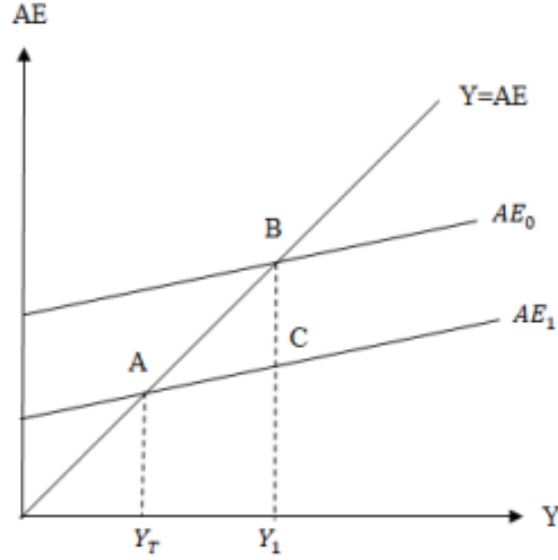
Şekil 3.1. Deflasyonist Açık

Kaynak: Bilgili, 2010: 96.

- Enflasyonist Açık Durumu: Ekonomik denge, tam istihdam gelir seviyesinin üstünde bir noktada oluşmuş ise enflasyonist açık söz konusudur. Enflasyonist açığı ortadan kaldırmak için toplam talebi daraltıcı harcama politikalarının uygulanması gerekmektedir. Şekil 2’de A noktası tam istihdam denge düzeyini ifade etmektedir. Ekonomide dengenin B noktasında oluştuğunu varsayalım. B noktasındaki dengede, fiili gelir seviyesini tam istihdam denge düzeyinin üzerine çıkarmak kısa dönemde mümkün olmadığı için enflasyonist açık söz konusu olmaktadır. B ve C noktaları arasındaki fark enflasyonist açığı göstermektedir. Bu durumda toplam talebi daraltıcı politikalar uygulandığında toplam harcama doğrusu AE_0 , AE_1 şeklinde aşağı doğru kayacak ve denge, tam istihdamı temsil eden A noktasında oluşacaktır.

Şekil 3.2. Enflasyonist Açık

Kaynak: Bilgili, 2010: 97.

Keynes'in Klasik, Marjinalist ve Neoklasik iktisadın, kısaca ana akım iktisadın bazı temel ilkelerine yönelttiği eleştiriler ana akım iktisadın kendini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Marks'ın kapitalist sistemi hedef alan devrimciliğine karşın Keynes, kapitalist sistemi koruyan serbest piyasa ekonomisinin muhafazakâr bir devrimcisidir (Bocutoğlu, 2012: 250).

Keynesyen akım ile birlikte 1930'lardan itibaren popüler olan müdahaleci devlet anlayışı uzun yıllar devam etmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde ise yaşanan negatif dışsal şoklar, petrol fiyatlarında yaşanan artış ve uluslararası ticaret hacminin genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan cari açık ve enflasyondaki artışa Keynesyen politikalarla çözüm üretilmemiştir (Oktayer ve Susam, 2008: 146).

3.3. Veri Seti ve Model

Bu bölümde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki OECD ülkeleri için panel veriler kullanılarak test edilmiştir.

3.3.1. Veri Seti

Bu çalışmada OECD ülkeleri için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1990-2019 dönemi yıllık panel veriler kullanılarak incelenmiştir. Panel veri, bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerin, belli bir dönemde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu^a: 2020, s: 2). Bu çalışmada kullanılma amacı da birden fazla OECD ülkesinin 1990-2019 yılları arasında verileri ile çalışılacak olması ve OECD ülkeleri için genel bir sonuç elde edilmek istenmesidir. OECD ülkelerinden Avustralya, Avusturya, Kanada, Kolombiya, Şile, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, Türkiye, İngiltere, ABD olmak üzere verisi olan 28 ülke analize dâhil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda analizde kullanılan değişkenler ve veri kaynakları göstermektedir.

Tablo 3.1. Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Kaynaklar
Kamu Harcamaları	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

3.3.2. Model

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veriler kullanılarak OECD ülkeleri için incelenmiştir. Panel veri analizinde Wagner Kanunu'nun Peacock Wiseman modeli (bu aşamadan itibaren M1) ve Keynes modeli (bu aşamadan itibaren M2) olmak üzere iki temel model kullanılmıştır. M1 olarak ifade edilen ve Wagner Kanunu'nun çok bilinen modeli olan Peacock Wiseman modelinde, kamu harcamaları içsel bir değişken olarak alınmaktadır. Modelin kullanılma amacı ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin olup olmadığını test etmektir. M2 olarak ifade edilen Keynes Hipotezi modelinde ise, kamu harcamalarındaki değişimin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığı analiz edilmektedir. Sonuç itibarıyla Wagner, Keynes ya da her iki hipotez de geçerli olacak veya her iki teori de geçersiz kabul edilecektir.

3.4. Metodoloji

Bu çalışmada metodoloji panel veriler kullanılarak nedensellik analizi yapılmıştır. Panel verilerle çalışılırken tıpkı zaman serileri ile çalışıldığı zaman gibi nedensellik analizine girecek değişkenlerin durağan olması gerekmektedir, bu nedenle önce birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlıkları incelenmektedir. Panel birim kök testleri ve panel nedensellik testleri panelin homojenlik durumuna ve birimler arası korelasyonlu olup olmamasına göre farklı gruplar altında incelenmektedir. Birimler arası korelasyon yoksa I. Kuşak varsa II. Kuşak testler, panel homojense homojen, heterojense heterojen testler söz konusu olmaktadır. Aşağıdaki başlıklarda bu çalışmada kullanılan homojenlik ve birimler arası korelasyon testleri ile panel birim kök ve panel nedensellik testleri ele alınmıştır.

3.4.1. Homojenlik Testleri

Panel birim kök ve panel nedensellik analizine geçilmeden önce uygun teste karar verilebilmesi için öncelikle parametrelerin homojenliği sınanmaktadır. Bu amaç için literatürde en fazla kullanılan testler Swamy'nin S testi ve Pesaran Yamagata'nın Delta testidir.

3.4.1.1. Swamy S Testi

Birimlerin homojen olup olmadığını incelemek amacıyla (Swamy, 1970) çalışmasında geliştirilen Swamy Homojenlik testi uygulanabilir. Swamy S testi kapsamında sınanacak hipotez ise aşağıdaki gibidir;

$$H_0: \beta_i = \beta$$

Bu hipotez parametrelerin homojen olduğunu belirtmektedir. Swamy'nin (1971) türetmiş olduğu test için test istatistiği aşağıdaki gibidir;

$$\hat{S} = \chi^2_{k(N-1)} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*)' \hat{V}_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*)$$

Swamy homojenlik testi sonucuna göre parametreler heterojen çıkarsa heterojen testler kullanılmalıdır (Yerdelen Tatoğlu^b, 2020, s:97).

3.4.1.2. Pesaran Yamagata Delta Testi

Pesaran ve Yamagata delta testi büyük panellerde Swamy'nin S testi gibi eğitim homojenliğini test etme amacıyla kullanılmaktadır (Pesaran & Yamagata., 2008). Pesaran Yamagata'nın delta testi için test istatistiği,

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right)$$

olarak elde edilmektedir. Burada S test istatistiği bir önceki başlıkta tanımlanmış olup, k parametre sayısı ve N birim sayısıdır. Bu testte de temel hipotez parametrelerin homojen olduğunu göstermektedir.

3.4.2. Birimler Arası Korelasyon Testleri

Panel veri modellerinde sahte regresyon ile karşılaşılması için öncelikle analizde bulunan değişkenlerin zaman serisi özellikleri yani durağan olup olmadıkları incelenmektedir. Panel birim kök sınamaları yapılmadan önce ise birimler arası korelasyonun varlığının belirlenmesi gerekmektedir, bu test çıkan sonuca göre uygun panel birim kök testlerinin seçileceği hakkında bilgi sağlamaktadır. Birimler arası korelasyon yoksa birinci kuşak, varsa ikinci kuşak testlerin sonuçları güvelir olmaktadır. Bu bakımdan birimler arası korelasyon testleri uygulamanın devamında kullanılacak diğer testlerin seçimi için gerekli görülen bir ön test niteliğindedir.

Analizde Breusch Pagan LM, Pesaran CD LM1, CD LM2 ve Bias-Adjusted LM (Adjusted Lagrange Multiplier-sapması düzeltilmiş LM test) birimler arası korelasyon analizleri ele alınmaktadır. Breusch ve Pagan'a (1980) ait LM birimler arası korelasyon testi, Pesaran (2004)'a ait CD LM1, Pesaran (2015) CD LM2 ve Pesaran Ullah Yamagata'nın (2008) sapması düzeltilmiş LM testleri birimler arası korelasyonu sınamak için en çok kullanılan birimler arası korelasyon testleridir.

CD LM1 ve CD LM2 testleri zaman periyodu, birim sayısından fazla olduğu ($T > N$) analizlerde anlamlı sonuçlar sunan test istatistikleridir; CD LM1’de N ’in küçük olması istenirken CD LM2’de N büyük olduğu durumda kullanılmaktadır. Pesaran vd. (2004) CD LM testi ise, birim sayısı zaman periyodundan yüksek iken $N > T$ kullanılabilmektedir. Bias-adjusted LM (LM_AD) testi de her iki durumda ($T > N$, $N > T$) kullanılabilen birimler arası korelasyon testleridir (Yerdelen Tatoğlu^c, 2020, s: 237).

3.4.3. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri otoregresif parametrenin heterojenliğine göre iki gruba ayrılmaktadır: homojen ve heterojen birim kök testleri. Homojen testlerden en çok kullanılanlarına örnek olarak Levin, Lin ve Chu (2002), Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000) ve Hadri (2000) panel birim kök testleri verilebilmektedir. Bu çalışmada yapılan testler sonucunda panel heterojen olduğundan metodoloji bölümünde sadece heterojen panel birim kök testlerine değinilmiştir. Heterojen testlere de Im, Pesaran ve Shin (2003), Fisher ADF ve Fisher Philips Perron testleri (Maddalla ve diğerleri (1999), Choi (2001)) örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte eğer birimler arası korelasyon varsa birinci kuşak olarak bilinen bu testlerin gücü zayıf kalmakta SUR tipi ya da faktörlere dayanan testler kullanılabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu^c, 2020, s: 67). Bu çalışmada bu testlerden Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) testi kullanıldığından bu bölümde Im, Pesaran ve Shin (2003) ve Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) testi ele alınmıştır.

3.4.3.1. Im, Pesaran ve Shin Panel Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin (1997) panel birim kök testi, farklı birim kök istatistiklerinin ortalaması üzerine temellenmekte ve otoregresif parametre δ ’nın birimden birime değiştiğini varsaymaktadır.

Test için en basit model,

$$\Delta Y_{it} = (\rho_i - 1)Y_{i,t-1} + u_{it}$$

$$\Delta Y_{it} = \delta_i Y_{i,t-1} + u_{it}$$

olarak tanımlanmaktadır. Im, Pesaran ve Shin panel birim kök testinin hipotezleri:

$$H_0: \delta_i = 0$$

$$H_1: \delta_i < 0 \quad (i=1, 2, \dots, N_i) \text{ ve } \delta_i = 0 \quad (i=N_{i+1}, N_{i+2}, \dots)$$

şeklinde kurulmaktadır. Temel hipotez tüm birimlerin birim köklü olduğunu, alternatif hipotez ise bazı birimlerin durağan olduğunu ifade etmektedir. Im, Pesaran ve Shin (1997) panel birim kök testinde N ve T sonsuza giderken test istatistiği;

$$t_{ips} = \frac{\sqrt{N} \left(\bar{t} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E[t_{iT} / \delta_i = 0] \right)}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \text{Var}[t_{iT} / \delta_i]} \sim n(0,1)$$

ile hesaplanmaktadır. Standart normal dağılım Z istatistiğinin hesaplanması için t bar istatistiğinin hesaplanması gerekmektedir. Buna göre,

$$t_{bar} = \frac{1}{N} \sum_{t=1}^N t_{iT}$$

olarak ve standart normal dağılım $\bar{Z}_{bar}$ test istatistiği ise,

$$\bar{Z}_{bar} = \frac{\sqrt{N} (\bar{t}_{NT} - E(\bar{t}_{bar}))}{\sqrt{\text{Var}(\bar{t}_{bar})}}$$

biçiminde hesaplanmaktadır.

IPS panel birim kök testinin kullanılması için panelin dengeli olması gerekmemektedir, fakat birimlere ait zamanlarda boşluklar olmamalıdır, ayrıca IPS panel birim kök testi, T ve N sonsuza gittiği durumda asimptotik olarak geçerlidir (Yerdelen Tatoğlu^c, 2020, s.44).

3.4.3.2. Yatay Kesit Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testi

CADF testi, her bir birim için standart ADF birim kök testinin gecikmeli birinci farkların yatay kesit ortalamaları ile genişletilmesi ile elde edilmektedir (Pesaran 2007: 267).

CADF testinde kullanılan ana denklem şu şekildedir;

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}$$

Yukarıdaki denklemde $i=1,\dots,N$; $t=1,\dots,T$ ve $u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it}$ 'dir. f_t gözlemlenemeyen ortak faktörleri, ε_{it} ise hataları ifade etmektedir. $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(\phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ eşitlikleri kullanılarak CADF testinde ele alınan denklem şu şekilde ifade edilebilmektedir;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

$\phi_i = 1$ iken $H_0: \beta_i=0$ (bütün i'ler için) biçiminde olup bu hipotez birim kökün varlığını ifade etmektedir. Bu son denkleme $y_{i,t-1}$ ve y_{it} 'nin birinci farkları ilave edilerek genişletilmiş regresyon denklemi elde edilmekte ve bu şekilde tahmin edilmektedir.

Bu genişletilmiş denklemden her bir birim için ADF istatistikleri (CADF) elde edilmekte ve CADF istatistik değerleriyle Pesaran (2007) kritik değeri karşılaştırılarak, istatistik değerinin tablo değerinden küçük olması halinde değişkenin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. CADF regresyonunun tahminin ardından H_0 hipotezinin geçerliliği panelin tamamı için CIPS istatistiğiyle incelenebilmektedir. $CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$ biçiminde belirtilen CIPS istatistiğinde, gecikmeli değişkenlerin t-istatistiklerinin ortalamaları alınmaktadır. Dolayısıyla CIPS testi ile her bir yatay kesite ilişkin birim kök test istatistiklerinin ortalaması olarak panelin geneli için birim kök testi yapılabilmektedir (Pesaran, 2007: 267-268).

3.4.4. Panel Nedensellik Analizi

Panel nedensellik testleri panelin homojenlik durumuna göre homojen ve heterojen panel nedensellik testleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Homojen panel nedensellik için Panel Granger nedensellik testi kullanılabilirken heterojenlik durumunda SUR tipi testler daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada panel heterojen çıktığından sadece heterojen testlerden Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi ele alınmıştır.

3.4.4.1. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Ekonometrik analizlere dahil edilen birimlerin arttığı ve dönem aralıklarının da giderek genişlediği makro paneller, son dönemlerde ağırlık kazanmaktadır (Lopez ve Weber, 2017: 2). Bu durum bir taraftan yeni tekniklerin geliştirilmesine diğer taraftan da mevcut yöntemlerin tekrar düzenlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca panellerde yer alan değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisinin sağlıklı olarak belirlenmesine yönelik çalışmaların da ön plan çıktığı gözlemlenmektedir (Hatemi-J, 2011: 2).

Panel veri analizlerinde, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü her bir kesit için ve genel olarak belirlemek amacıyla kullanılan farklı teknikler bulunmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin'in (2012) geliştirmiş olduğu nedensellik testi, zaman boyutuyla kesit boyutu arasındaki büyüklük farkına karşı duyarsız olup, zaman boyutu kesit boyutundan küçük olduğunda bile etkin sonuçlar verebilmektedir. Bu testin temel avantajlarından bir diğeri ise uygulamasının basit ve dengesiz paneller için de kullanılabilmesidir. Ayrıca birimler arası korelasyon ile heterojenliği de dikkate almaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 23).

Dumitrescu ve Hurlin, panelde yer alan değişkenler arasındaki nedenselliği ortaya koymak amacıyla aşağıdaki eşitlikte yer alan regresyon denklemini kullanmışlardır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_{ik} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_{ik} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}$$

Burada $x_{i,t}$ ve $y_{i,t}$; t döneminde her bir birim i için iki durağan değişkene ait gözlemleri temsil etmektedir. Katsayıların birimler arasında farklılık göstermesine izin verilmekte, ancak zamanla değişmediği varsayılmaktadır. Gecikme sayısının da (K) tüm birimler için aynı olduğu kabul edilmektedir.

Granger (1969)'da olduğu gibi nedenselliğin varlığını belirleme yöntemi, x'in geçmiş değerlerinin y'nin bugünkü değerleri üzerindeki önemli etkilerini test etmektir. Temel hipotez şu şekilde gösterilebilir:

$$H_0: \beta_{i1} = \dots = \beta_{iK} = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

Bu hipotez, paneldeki tüm birimler için nedenselliğin olmadığı anlamına gelmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin testi, bazı birimler için nedenselliğin olabileceğini, ancak tüm birimler için bunun gerekli olmadığını varsaymaktadır. Testin alternatif hipotezi ise şu şekildedir:

$$H_0: \beta_{i1} = \dots = \beta_{iK} = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1$$

$$H_1: \beta_{i1} \neq 0 \text{ ya da } \beta_{iK} \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N$$

$N_1 = 0$ ise paneldeki tüm birimler için nedensellik ilişkisi söz konusu olur. Diğer taraftan N_1 kesinlikle N 'den küçük olmalıdır, aksi takdirde tüm birimler için nedensellik ilişkisi ortadan kalkacak ve H_1 , H_0 'a dönüşecektir.

Dumitrescu ve Hurlin, temel hipotezi test etmek amacıyla yatay kesit birimlerine ait Wald istatistiklerinin (W_i) bulunarak ortalama Wald istatistiğinin ($\hat{W}$) hesaplanmasını önermiştir:

$$\hat{W} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N w_i$$

Zaman boyutunun, kesit boyutundan daha büyük olması durumunda Dumitrescu ve Hurlin, standartlaştırılmış $\bar{Z}$ istatistiğinin kullanılmasını önermişlerdir:

$$\bar{Z} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (\bar{W} - K) \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} N(0,1)$$

Kesit boyutunun, zaman boyutundan daha büyük olması durumunda ise yaklaşık standartlaştırılmış $\tilde{Z}$ istatistiğinin kullanılması önerilmiştir:

$$\tilde{Z} = \sqrt{\frac{N}{K} \cdot \frac{T-3K-5}{T-2K-3}} \left[\frac{T-3K-3}{T-3K-1} \bar{W} - K \right] \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} N(0,1)$$

Söz konusu istatistikler, standart kritik değerlerden büyük ise temel hipotez (H_0) reddedilmekte ve Granger nedenselliğinin varlığı kabul edilmektedir (Lopez ve Weber, 2017: 3-4).

3.5. Ampirik Bulgular

Kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeye bağlı ve pozitif yönlü olduğu görüşünü ilk olarak 19. yüzyılda Wagner öne sürmüştür. Wagner Kanunu'na göre kamu harcamaları ekonomik büyümeye bağlı olarak hem nominal hem de reel olarak artmaktadır. Keynes ise Wagner'in ileri sürdüğü gibi kamu harcamalarının artmasını ekonomik büyümenin bir sonucu değil, nedeni olarak görmektedir. Keynes'e göre kamu harcamaları dışsal bir değişkendir. Bu teorilerin geçerliliğini sınamak için panel nedensellik testlerinden yararlanılacaktır. Ancak panel nedensellik testlerine geçmeden önce OECD ülkeleri için 1990-2019 yılları arasında kamu harcamaları ve GDP'nin durağanlığı sınanacaktır.

3.5.1. Özet İstatistikler

Aşağıda çalışmada kullanılan serilerin özet istatistikleri yer almaktadır. 1990-2019 yılları arasında 28 OECD ülkesinin GSMH ortalaması 1 trilyon 420 milyar dolarken, kamu harcamaları 261 milyar dolardır. Her iki değişken de logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir.

Tablo 3.2. Özet İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	840	1.42e+12	2.68e+12	7.76e+09	1.83e+13
Harcama	840	2.61e+11	4.43e+11	1.94e+09	2.51e+12

3.5.2. IPS Panel Birim Kök Analizi Sonuçları

Serilerin durağanlık sınaması için IPS birim kök testi yapılmıştır. Yapılan IPS birim kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.3. IPS Birim Kök Testi Sonuçları

	W-t-bar	Prob.
Harcama	4.4450	1.0000
GDP	0.0896	0.5357
Δ Harcama	-13.1718	0.0000
Δ GDP	-14.5061	0.0000

Tablo 3.3'te yer alan IPS panel birim kök testi sonuçlarına göre hem kamu harcamaları hem de gelir değişkeni %1 önem düzeyinde durağan olmayan fark durağan I(1) serilerdir.

IPS testi heterojenliği dikkate almasına rağmen birimler arası korelasyon varsa dikkate almadığı için zayıf kalmaktadır. Bu nedenle birimler arası korelasyon sınanmıştır.

3.5.3. Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Birimler arası korelasyon sınaması için Pesaran (2015) testi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular aşağıda ifade edildiği gibidir;

H_0 : Zayıf birimler arası korelasyon vardır.

H_1 : Birimler arası korelasyon vardır.

Tablo 3.4. Birimler Arası Korelasyon Sınanması

	Test İstatistiği	Prob.
GDP	106.487	0.0000
Harcama	106.487	0.0000

Birimler arası korelasyon sınaması için ele alınan Pesaran (2015) testi sonuçları Tablo 3.4'te yer almaktadır. Buna göre her iki değişken için %1 önem düzeyine birimler arası korelasyonun olduğu görülmektedir.

3.5.4. CIPS Panel Birim Kök Analizi Sonuçları

Serilerin durağanlık sınaması için yapılan CIPS birim kök testi yapılmıştır. Yapılan CIPS birim kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.5. CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

	t-bar	1%	5%	10%	Z[t-bar]	Prob.
Harcama	-1.801	-2.3	-2.15	-2.07	-0.277	0.391
GDP	-2.096	-2.3	-2.15	-2.07	-1.867	0.031
Δ Harcama	-3.760	-2.3	-2.15	-2.07	-10.853	0.000
Δ GDP	-4.069	-2.3	-2.15	-2.07	-12.523	0.000

Tablo 3.5'te yer alan sonuçlara göre her iki değişken için CIPS istatistiğine göre hem kamu harcamaları hem de gelir değişkeni %1 önem düzeyinde fark durağan $I(1)$ 'dir.

3.5.5. Homojenlik Test Sonuçları

Panelin homojen olup olmadığının test edilmesi amacıyla Swamy S ve Pesaran Yamagata Delta testleri yapılmıştır. Yapılan testlere ait sonuçlar Tablo 3.6'da ifade edildiği gibidir.

Tablo 3.6. Homojenlik Test Sonuçları

	Test İstatistiği	Prob.
Swamy S Testi	321.26	0.00
Pesaran ve Yamagata'nın Δ Testi	4.505	0.00
Pesaran ve Yamagata'nın $\tilde{\Delta}$ Testi	4.758	0.00

Her iki homojenlik testinden elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyi ile karşılaştırıldığında sıfır hipotezinin reddedildiğini ve birimlerin homojen değil heterojen özellik gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre heterojen panel veri modelleri için Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizi yapılacaktır.

3.5.6. Panel Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliği araştırılacak her iki serinin de birinci farkı durağan olduğundan her iki seri de birinci farkı alınarak nedensellik analize dahil edilmiştir. Logaritmik birinci fark iktisadi büyümeyi ve kamu harcamalarının büyümesini ifade etmektedir. Öncelikle nedensellik için kullanılacak gecikme uzunluğu bilgi kriterleri kullanılarak 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3.7. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Analizi Sonuçları

	$\bar{W}$	0.8874		
$\Delta \text{Harcama} \rightarrow \Delta \text{GDP}$	$\bar{W}$	-0.4214	Prob	0.6735
	Z	-0.6427	Prob	0.5205
	$\bar{W}$	3.5018		
$\Delta \text{GDP} \rightarrow \Delta \text{Harcama}$	$\bar{W}$	9.3608	Prob	0.0000
	Z	7.7758	Prob	0.0000

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen ve heterojen panellerde kullanılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçları Tablo 3.7'de verilmiştir. İktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme kamu harcamalarının nedenidir.

Özet olarak analizde değişkenler arasındaki durağanlık sınaması için IPS ve CIPS panel birim kök testleri kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde iki test sonucunda da hem kamu harcamaları hem de gelir değişkeni %1 önem düzeyinde fark durağan I(1) olarak elde edilmiştir. Birimler arası korelasyon sınaması için Pesaran 2015 testi ele alınmıştır. Pesaran test istatistiğine göre değişkenlerin %1 önem düzeyine birimler arası korelasyonlu olduğu bulgusu elde edilmiştir. Birimlerin homojenliğinin test edilmesi amacıyla Swamy ve Pesaran Yamagata Delta testleri yapılmıştır. Homojenlik testinden elde edilen test istatistiğinin olasılık değeri 0.05 anlamlılık düzeyi ile karşılaştırıldığında sıfır hipotezinin reddedildiğini ve birimlerin homojen değil heterojen özellik gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre heterojen panel veri modelleri için Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen ve heterojen panellerde kullanılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre ise büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada kamu harcamaları konusu ve iktisadi büyüme ile arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Kamu harcamaları ve iktisadi büyüme, ülkelerin gelişmişlik düzeyini ortaya çıkaran en önemli faktörlerden ikisidir. Kamu harcamalarının zaman içerisinde gelişim durumu incelendiğinde, ülkelerin çoğunda transfer ve gerçek harcamalar olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Kamu harcama faaliyetleri ülkelerin ihtiyacı olan ve devletin kalkınma politikaları kapsamında yapmış olduğu etkinliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kısa dönem içerisinde süreklilik arz eden çalışmalar kapsamında kamu harcamalarının yapıldığı gözlemlenmektedir. OECD ülkeleri incelendiğinde kamu harcamalarının ve iktisadi büyümenin fazla olduğu ülkelerde genellikle ekonomik durumun oldukça iyi olduğu ifade edilmektedir. Küreselleşmenin etkisi, teknolojinin gelişmesi ve ülkeler arasında rekabet durumunun yoğunlaşması ile birlikte, iktisadi büyüme önemli bir konuma gelmiştir. Burada kamu harcamalarının hangi teoriler kapsamında arttığı veya kamu harcamalarına etki eden unsurlar ile ilgili araştırmalar yapmak iktisadi büyüme konusunda fikir vermektedir.

Ülke içerisinde kamu harcamalarının reel bir şekilde gerçekleştirilmesi ülkenin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Kamu harcamalarının amacına uygun bir şekilde yapılması istihdam oranlarını olumlu yönde etkilemektedir. Kamu harcamalarının yapıldığı alanlarda kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi ve iktisadi büyümeye yönelik faaliyetlerin yapılması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. İktisadi büyüme gerçekleştiren ülkelerin kamu ve özel sektördeki hizmet kalitelerinin oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir. İktisadi büyüme kapsamında dış ülkeler ile olan sanayi ve ticaret faaliyetlerinin arttırılması iktisadi büyüme alanında daha fazla akademik çalışmanın yapılması önerilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma projeleri incelendiğinde iktisadi büyüme ve kamu harcamaları üzerine geliştirici projeler yaptıkları rapor edilmektedir. İktisadi büyüme kapsamında yapılan faaliyetler genellikle ülkelerin ekonomik durumunu geliştirmek ve ekonomik kriz durumunda rekabeti avantaja çevirme hedefli yapılmaktadır. Rekabetin oldukça yoğun olarak yaşandığı günümüzde kamu

harcamalarının herhangi bir kriz durumunda önleyici şekilde kullanılması önemli bir kriter olarak ifade edilmektedir. İktisadi büyümeyi arttıran ülkelerde ekonomik krize karşı önemli bir savunma mekanizmasının oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle dünya genelindeki tüm ülkeler iktisadi büyüme ve kamu harcamaları dengesini kurma hedefli araştırmalar yapmaktadırlar.

Çalışma kapsamında konu alanı ile ilgili literatür incelemeleri değerlendirildiğinde Keynes hipotezi ve Wagner teorisi üzerinde durulduğu gözlemlenmektedir. Wagner teorisi kapsamında büyüme sürecinde meydana gelen kamu harcamalarındaki artış olgusu ekonomik büyüme ile beraber modernleşme ve sanayileşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla nedensellik teorisi ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru işlemektedir. Wagner'in teorisi sanayileşmenin hızlanması ve kişi başına düşen reel gelirin artış göstermesi sonucu kamunun sadece mutlak olarak değil nispi olarak da büyüme çalıştığını öngörür. Bu süreç boyunca kamu faaliyetleri sadece büyümekle kalmayıp, niteliksel olarak da gelişir. Sonuç olarak devletler var olan kamu hizmetlerinin derinliğini ve kalitesini arttırırken, sanayileşme sonucu ortaya çıkan geliştirici hizmetleri de yapabilmek için ek harcama yapmaya ihtiyaç duyar. Wagner devletin görevlerini üç sınıfa ayırır. Bu faaliyetlerden ilki iç ve dış güvenlidir. Ancak savunma sanayiindeki teknolojik gelişim devletin bu faaliyetini çok maliyetli hale getirmektedir. Bu maliyetin artması nüfusu yüksek ülkelerde diğer hizmetlerin kalitesini ve/veya çeşitliliğini de düşürebilmektedir. Bu durumda kamu sektörünün verimliliği ile özel sektörün verimliliği arasında gözle görülür bir fark yaşanır. Kamu sektörünün verimliliğini tekrar artırmak isteyen devlet kamu harcamalarını artırmak zorunda kalmaktadır. Devletin ikinci faaliyeti gelişmiş teknoloji ve sermaye gereksinimi olan yatırımlarında üretici rolüyle yer almasıdır. Piyasaya doğrudan girmesinin sebebi özel sektörün kaynakları verimsiz kullanmasının önüne geçmektir. Devletin üçüncü asli görevi ise eğitim, sağlık, telekomünikasyon ağı gibi sabit bir sermaye gereksinimi olan sektörlerde özel sektörün monopol olmasını önlemek adına zorunlu olarak kendisinin faaliyet göstermesidir. Wagner'e göre bu sektörlerde monopol piyasanın varlığı ekonomi için faydalı olmayacağından devlet bu görevlerde zorunlu olarak bulunmalıdır. Kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranındaki gelişmenin

temeli Wagner'in teorisine göre ekonomik ve sosyal nedenlere dayanır. Sanayileşme sonucu ekonomik birimlerin ve piyasaların karmaşıklığını gidermek için ihtiyaç duyulan sözleşmeler ve yasal düzenlemeler kamuya düzenleyici bir rol de tanımlamaktadır. Bu yeni rol aynı zamanda kamu harcamalarındaki artışa da sebep olmaktadır. Kamunun bu rolü üstlenmesindeki diğer sebep de sanayileşme sonucu ortaya çıkan kentleşme sorunudur. Devletin bu bölgelerde yer alan kamu hizmetlerinin artan nüfus yoğunluğu ile sekteye uğramaması gerektiğinden eğitim, kültür, sağlık gibi alanlarda kamu harcamasının artışı aynı zamanda gelir esnekliği ile de ilişki içerisindedir. Bir ülkede milli gelirin yükselmesi bu alanlardaki harcamaların artışına sebebiyet vereceğinden, Wagner Teorisi bu alandaki harcamaların gelir esnekliğinin yüksek olduğunu öne sürer. Sonuç olarak kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı yükselir.

Keynes hipotezi, 1930 yıllarında yaşanan büyük kriz sonrasında 1936 yılında genel teori olarak kısaltılmış ve literatüre girmiştir. Ekonomik kriz kapsamında yapılan tüm faaliyetler işsizlik oranlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Krizin sonuçları incelendiğinde, ekonominin tam bir istihdam denge seviyesinde olmadığı görülmüştür. Keynes teorisi kapsamında, ekonomiye olan toplam talebin öne sürmüş olduğu harcamalar olan yatırım harcamaları ve tüketim harcamaları ekonominin eksik istihdamdan uyarılması ile meydana gelmektedir. Bu nedenle Keynes, Wagner teorisindeki gibi kamu harcamalarının artmasını ekonomik büyümenin bir sonucu olarak değil bir nedeni olarak değerlendirmektedir. Kamu harcamalarının amacına uygun olarak yapılması ve iktisadi büyümenin gerçekleştirilebilmesi için çeşitli yaklaşımlar ve hipotezler oldukça önemlidir.

Çalışmanın uygulama kısmında bu teoriler göz önünde bulundurularak OECD ülkelerinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla panel nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve kamu harcamalarına ait veriler Dünya Bankası Kalkınma göstergelerinden derlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır, dolayısıyla

OECD ülkelerinde 1990-2019 yılları arasında Wagner kanununun desteklendiği gözlenmiştir.

İktisadi büyümenin kamu harcamalarına neden olduğu OECD ülkelerinde özellikle kamu harcama politikaları belirlenirken kamu harcamaları ile iktisadi büyümenin birbirlerini dengeleyecek özellikte olmaları sağlanmalıdır. Kamu, artan harcamalarını verdiği hizmet kalitesini arttırmaya, dolayısıyla kamu harcamalarını kaliteli ve verimli alanlara, eğitim ve sağlık gibi alt yapı yatırımlarına yöneltmelidir. Böylece ülkedeki yönetim daha iyi bir hizmet sunmak, teknolojik ilerlemelere adaptasyon sağlamak için iktisadi büyümesini gerçekleştirmiş olur ki bu da kamu ve özel sektör dengesinin kurulması için önemlidir. Böylece iktisadi büyüme sürecinde kamunun payının ve kamu harcamalarının artması durumunda kamunun payından çok işlevlerinin dikkate alınarak değerlendirilmesi, kamu harcamalarının belirlenecek politikalarda etkin bir araç olarak değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kamu harcamalarında görülen anormal artışların enflasyon ve ülke genelindeki ekonomik durumu olumsuz yönde etkilediği bilindiğinden hedeflere ulaşılırken meydana gelecek yan tesirleri de dikkate almak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDIYEVA, R. ve H. ÇETİNTAŞ: 2017 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 4(1), ss.19-34. doi: 10.17541/ optimum.285056
- ACAR, Y.: 2002 **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**. Bursa, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F.Yayınları.
- ADAÇAY, F. R. ve H. ISLATINCE: 2013 **İktisadi Düşünceler Tarihi** (Genişletilmiş 3. Baskı). Bursa, Ekin Yayınevi
- AFŞAR, M.: 2009 “Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Anadolu Üniversitesi SBS Dergisi**, 9(1), ss.85-98.
- AKBULUT, E. Y.: 1993 “Harcamaların Sıçramalı Artışı Tezi: Askeri Darbelerin Kamu Harcamalarının Artış Trendi Üzerindeki Etkileri”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, ss.245-259.
- AKBULUT, H.: 2017 Ekonomik Gelişmişlik-Kamu Harcamaları İlişkisi: 2007:1-2015:3 Dönemi Türkiye Örneği. **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 15(29), ss.9-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuyb/d/issue/43627/534281>.
- AKDOĞAN, A.: 2011 **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- AKGÜL YILMAZ, G.: 2013 “Türkiye’de Kamu Harcamaları Esnekliği: 2000 Sonrası Dönem Tahlili”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, (57), ss.29-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuamk/issue/36487/413908>.
- AKMAN, T. K.: 2011 **Kamu Maliyesine Giriş**, İzmir, İlya İzmir Yayınevi Matbaası.
- AKSOY, Ş.: 2011 **Kamu Maliyesi, Kamu Harcamaları - Kamu Gelirleri - Devlet Borçları-. Bütçe - Maliye Politikası**. 4. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- AKTAN, C. C.: 1994 **Temiz Toplum ve Temiz Siyaset**, İstanbul: T Yayınları, ss.38-39.

- ALİ, M.B., A. AMİN: 2018
“Evaluation of Revenue and Expenditure Hypotheses: Evidence from Pakistan (1972-2015) Using EViews Software”, **Journal of Computing and Management Studies**, 1(2).
- ARISOY, İ.: 2005
“Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(2), ss.63-80.
- ARTAN, S. ve M., BERBER: 2004
“Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Koentegrasyon Analizi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5(2), ss.13-29.
- ASCHAUER, D. A.: 1987
“Government Spending and the Falling Rate of Profit”, **Economic Perspectives**, 12, ss.12-15.
- ASLAN, M., M. TAŞDEMİR: 2009
“Is Fiscal Synchronization Hypothesis Relevant for Turkey? Evidence From Cointegration and Causality Tests with Endogenous Structural Breaks”, **Journal of Money, Investment and Banking**, 12, ss.14-25.
- AYTAÇ, D. ve M. GÜRAN: 2010
“Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkileri Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz”, **Sosyo-ekonomi**, 13(13). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21073/226885>
- BAĞDİGEN, M. ve B. BEŞER: 2009
“Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 5(9), ss.1-17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeb/issue/54834/750730>
- BAKKAL, H.: 2016
“Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Rolü”, **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 10, ss.125-138.
- BANGHESTANI, H., R. MCKNOWN: 1994
“Do Revenues or Expenditures Respond to Budgetary Disequilibria?”, **Southern Economic Journal**, 61(2), ss.311-322.

- BARRO, R. J.: 1979 “On the Determination of The Public Debt”, **Journal of political Economy**, 87(5), ss.940-971
- BARRO, R. J.: 1990 “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, **Journal of Political Economy**, 98(2), ss.103-125.
- BAŞAR, S. VD.: 2009 “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(1), ss.301- 314.
- BAŞAR, S., H. AKSU, M. TEMURLenk ve Ö. POLAT: 2010 “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(1), ss.301-314. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2823/38117>
- BAUMOL, W. J.: 1967 “Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis”, **The American Economic Review**, 57(3), ss.415-426.
- BERBER, M.: 2006 **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**. 3.Baskı, Trabzon, Derya Kitabevi.
- BERNHEIM, B. D.: 1987 “Ricardian Equivalence: An Evaluation of Theory and Evidence”, **NBER Macroeconomics Annual**, 2, ss.263-304.
- BİLGİLİ, Y. 2010 **İktisat Okulları** (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul, İkinci Sayfa Basım Yayım Dağıtım
- BLOMSTROM, M., R.E. LIPSEY, M. ZEJAN: 1996 “Is Fixed Investment the Key to Economic Growth?”, **Quarterly Journal of Economics**, 111.
- BOCUTOĞLU, E.: 2012 **İktisadi Düşünceler Tarihi** (1 Baskı). Trabzon, Murathan Yayınevi.
- BUCHANAN J. M., R. E. WAGNER, J. M. KEYNES: 1977 “Sonstige Nichtbeteiligte P. Democracy in Deficit: The political legacy of Lord Keynes”.
- BULUTOĞLU, K.; 2004 **Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- BÜMKO: 2018 **2019 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ekim 2018, Ankara.

- C. SCHALTEGGER, B. TORGLER: 2006 “Growth Effects of Public Expenditure on the State and Local Level: Evidence From a Sample of Rich Governments”, **Applied Economics**, 38(10), ss.1181-1192.
- CASS, D.: 1965 “Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation”, **Review of Economic Studies**, 32, ss.233- 240.
- CELEBCİOĞLU, M. E.: 2011 “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi.
- CHANG, T., Y. HO: 2002 “A Note on Testing “Tax-and-Spend, Spend-and-Tax or Fiscal Synchronization”: The Case of China”, **Journal of Economic Development**, 27(1), ss.151-160.
- CHU K., H. DAVOODI, S. GUPTA, S.: 1999 “Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries”, **IMF Working Paper**.
- ÇAKIR, V. D.: 2006 **Kamu Maliyesi** (1. Baskı). Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, A. T.: 2008 “Türkiye’de Kamu Gelirleri ve Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (20).
- ÇETİNKAYA, M., A. ÇETİNKAYA, E. AKSOY: 2017 “Askeri Harcamalar Özelinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17, ss.210-225.
- ÇOBAN, O. N. DOĞANALP, D. UYSAL: 2008 “Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Makro Ekonomik Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ss.246-255.
- DASGUPTA, M.: 2013 “Government Expenditure and Economic Growth in India: 1970-71 to 2007-08”, (**Doktora Tezi**), M.S. University of Baroda India.
- DEMİR, İ. C. ve BALKI, A., (2019). “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Sınanması: 1960-2016 Dönemi Analizi”, **Vergi Raporu**, 234, ss.11-27.

- DEMİREL, G.: 2007 “Analitik Bütçe Sınıflandırması”, **Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü**. (Çevrimiçi) < <http://www.bumko.gov.tr> < 5 Mart 2020.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI: 2006 **Dokuzuncu Bes Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Raporu.
- DEYNELİ, F.: 2010 **Kamu Maliyesi**. Eskişehir Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
- DHANASEKARAN, K.: 2001 “Government Tax Revenue, Expenditure and Causality: The Experience of India”, **Indian Economic Review**, 36(2), ss.359-379.
- DİLER, G. H.: 2011 “Kamu Harcamaları -Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama” **Doktora Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- DİNLER, Z., 2013 **İktisada Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.
- DUMITRESCU, E. I. ve C. HURLIN: 2012 “Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels”.**Economic Modelling**, 29(4), ss.1450-1460.
- DURMUŞ, M.: 2006. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Makro ve Mikro Modellere İlişkin Bir Değerlendirme. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (3), ss.251-299.
- DURMUŞ, M.: 2008 **Kamu Ekonomisi**, Ankara, Gazi Kitabevi.
- EDİZDOĞAN, N., Ö. ÇETİNKAYA, E. GÜMÜŞ,: 2012 **Kamu maliyesi**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- EDİZDOĞAN, N.: 2008 **Kamu Mâliyesi I (Kamu Ekonomisi, Kamu Harcamaları ve Bütçe)**. Basım. Bursa, Ekin Kitabevi.
- EĞİLMEZ, M.: 2015. **Wagner Yasasından Yola Çıkarsak**. <http://www.mahfiegilmez.com-/2015/09/wagner-yasasndan-yola-ckarsak.html>
- EĞİLMEZ M., E. KUMCU: 2004 **Ekonomi Politikası Teori Ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

- EKER ÇELEPÇIOĞLU, M.: 2011. “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, S.B.E. Balıkesir.
- EKER, A., K. TÜĞEN: 1995 **Kamu Maliyesine Giriş**, 6 . Bsk., Ankara, Takav Matbaası.
- EKER, A.: 2004 **Kamu Maliyesi**, İzmir, Birleşik Matbaa.
- ERASA, İ., N. ANDIÇ: 2017 “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Finansmanı Vergiler İle Mi Yoksa Borçlanma İle Mi Sağlanmaktadır? 2006-2016 Dönemine Ait Bir İnceleme”, **Uluslararası İktisat Dergisi**, 3(2), ss.123-149.
- ERDEM, M., D. ŞENYÜZ, İ. TATLIOĞLU; 2012 **Kamu Maliyesi**, 10. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- ESEN, Ö. ve M. BAYRAK: 2015 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama”, **Bilgi**, (73), ss.231-248. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25349/267632>
- EWING, B.T.: 2006 “Government Expenditures and Revenues: Evidence from Asymmetric Modeling”, **Southern Economic Journal**, 73(1), ss.190-200.
- FİKİR, H.: 2010 “Türkiye’ de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi”, **Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FRIEDMAN, M.: 1978 “The Limitations of Tax Limitation”, **Policy Review**, ss.7-14.
- GACENER, A.: 2005 “Türkiye Açısından Wagner Kanunu’nun Geçerliliğinin Analizi”, **DEÜ İİBF Dergisi**, 20(1), ss.103-122.
- GENÇ, A. ve A. ATASOY: 2010 Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, 5(2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/3477/47304>
- GHARTEY, E. E.: 2010 “Cointegration and Causal Relationship between Taxes and Spending in Kenya, Nigeria and South Africa”, **International Economic Journal**, 24(2), ss.267-282.

- GILLESPIE, W.I.: 1965 **Effect of Public Expenditures on the Distribution of Income. Essay in Fiscal Federalism**, (Eds.), Musgrave R.A., Brooking Instituon.
- GOFFMAN C. W. J.: 1968 “On the Empirical Testing of Wagner’s Law: A Technical Note”, **Public Finance**, 23(3), ss.359-364.
- GÖZE KAYA, D., A.D. KAYGISIZ, N. ALTUNTEPE: 2015 “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Toplam İstihdama Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **AKÜ İİBF Dergisi**, 17(1), ss.83-96.
- GRANGER, C. W. J. : 1969 “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, **Econometrica**, 37, ss.424-438.
- GROSSMAN G. M., E. HELPLMAN: 1991 “Quality Ladders in the Theory of Growth”, **Review of Economic Studies**, 58, ss.43-61.
- GUPTA, S. P.: 1967 “Expenditure and Economic Growth: A Time Series Analysis”, **Public Finance**, 22(4), ss.111-120.
- GÜDER, F., P. YÜCEKAYA ve A. ŞENYURT: 2016 “Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Keynesyen Görüş Mü? Wagner Kanunu mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi)”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), ss.47-60. doi: 10.31454/usb.376455
- GÜL, E. ve A. KAMACI: 2012 “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 4(3), ss.81-91.
- GÜL, E. ve H. YAVUZ: 2010 “AB’nin Yeni Üyeleri ile Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1996-2008 Dönemi,” **Maliye Dergisi**, 158, ss.164-178.
- GÜL, E. ve H. YAVUZ: 2011 “Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi”, **Maliye Dergisi**, 160, ss.72-85.
- GÜMÜŞ, , S.: 2005 **Beseri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)**, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı.

- GÜNAYDIN, İ.: 2003. “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma (1970-2002)”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 17(3-4), ss.79-94.
- GÜNAYDIN, İ.: 2004 “Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 5(2), ss.163-181.
- GÜNER, K.: 2002 “Türkiye ’de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelisimi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- HALICIOĞLU, F.: 2003 “Testing Wagner’s Law for Turkey, 1960-2000”, **Review of Middle East Economics and Finance**, 1(2), ss.129-140
- HAN, E., A.A. KAYA: 2004 **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- HEITGER, B.: 2001 “The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries”. **Kiel Working Paper No.1034**, April, (Çevrimiçi), <<http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1034.pdf>>, 1 Mart 2020.
- HENREKSON, M.: 1992 **An Economic Analysis of Swedish Government Expenditure**. Avebury.
- IM, K., M. PESARAN ve Y. SHIN: 1997 Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, University of Cambridge, Working Papers.
- IM, K., M. PESARAN ve Y. SHIN: 2003 “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, **Journal of Econometrics**, ss.53-74.
- IMF: 2001 “Sweeden Selected Issues-The Role of Government”, **IMF Country Report** No.01/169, September, (Çevrimiçi) <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15383.0>>, 1 Mart 2020.
- IŞIK, N., M. ALAGÖZ: 2005 “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, ss.63-75.
- İDİKUT ÖZPENÇE, A.: 2017 “Türkiye’de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 28, ss.31-41.

- JONES, C.: 2003 **İktisadi Büyümeye Giriş**, (Çev.:Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer) 2. Baskı, İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- KALENDEROĞLU, M.: 2013 **Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma**,14. Baskı, Ankara, Agon Bilgi Akademisi.
- KAR, M., H. AĞIR: 2003 “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi”, **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi, Derbent-İzmit, ss.181-190.
- KAR, M., S. TABAN: 2003 “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58(3), ss.145-169.
- KAYA, E.: 2006 “Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, S.B.E. Balıkesir.
- KAZGAN, G.: 2004 **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi.
- KESAVARAJAH, M.: 2012 “Wagner’s Law in Sri Lanka: An Econometric Analysis”, **International Scholarly Research Network**, 573826, ss.1-8.
- KEYNES, J. M.: 1936 **The General Theory of Employment, Interest and Money**, London, Macmillan.
- KİMARO, E.L., C.C. KEONG, L.L. SEA: 2017 “Government Expenditure, Efficiency and Economic Growth: A Panel Analysis of Sub-Saharan African Low Income Countries”, **African Journal of Economic Review**, V (II), ss.34-54.
- KOLÇAK, M., A. Y. KALABAK ve H. BORAN: 2015 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği”, **Uluslararası Ekonomi Konferansı IRES**, ss.1-20.
- KOOPMANS, T.: 1965 **On the Concept of Optimal Economic Growth, The Econometric Approach to Development Planning**, Chicago: Rand McNally.
- KÖKOCAK, A.: 2011 **Kamu Ekonomisi**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- KRUGMAN, P.: 1998 **The Role of Geography in Development.** In B. Pleskovic and J.E. Stiglitz (Çev.), Annual World Bank Conference on Development Economics, ss.89-107. Washington DC: The World Bank.
- KUTBAY, H. ve C. GEREDE: 2019 “Sıçrama Tezinin Türkiye’de Geçerliliği: Darbeler Bakımından Bir Analiz”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi** , 8(2), ss.1975-1990.
- KÜNÜ, S.: 2013 “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- LAHİRUSHAN, K. P., W. G. GUNASEKARA: 2015 “Impact of Government Expenditure on Economic Growth: A Study of Asian Countries”, **International Journal of Social, Behavioural, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering**, 9(9), ss.3152-3160.
- LANDAU, D. L.: 1986 “Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980”, **Economic Development and Cultural Change**, 35(1), ss.35-75.
- LESHORO, T. L. A.: 2017 “An Empirical Analysis of Disaggregated Government Expenditure and Economic Growth in South Africa”, **UNISA Economic Research Working Paper Series**. Working Paper 10/2017.
- LI, X.: 2001 “Evidence from China”, **Applied Economics**, 33(4), ss.485-497.
- LOPEZ, L. and S. WEBER: 2017 **Testing for Granger Causality in Panel Data.** Switzerland: IRENE Working Paper: 17-03.
- LUCAS, R. E.: 1972 “Expectations and the Neutrality of Money”, **Journal of Economic Theory**, 4, ss.103-124.
- LUCAS, R. E.: 1988 “On the Mechanics of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, 22(1), ss.3-42.
- LUPU, D., M.B. PETRISOR, A. BERCU, M. TOFAN: 2018 “The Impact of Public Expenditures on Economic Growth: A case study of Central and Eastern European Countries”, **Emerging Markets Finance and Trade**, 54(3), ss.552-570.

- MAGAZZINO, C. VD.: 2015 “Wagner's Law and Peacock and Wiseman's Displacement Effect in European Union Contries: A Panel Data Study,” **International Journal of Economics and Financial Issues**, 5(3), ss.812-819.
- MANKIW, N. G.: 2012 **Macroeconomics**, 8. Baskı, Worth Publishers Inc, ss.316-325.
- MANN, A.: 1980 “Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico, 1925-1976”, **National Tax Journal**, ss.189-201.
- MASATÇI, K.: 2004 “İktisadi Büyümede Beseri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması”, **Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- MERE, M.: 2006 “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Bir Uygulama”, **Yüksek Lisans Tezi**. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- MIZIRAK, Z. ve G. ÜÇLER: 2012 “Türkiye’de Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerinde Etkisi (1970-2009)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(42), ss.178-202.
- MTHETWA, N. R.: 1998 “Government Expenditure Growth in South Africa, 1960 - 1993”, **University of Natal**.
- MUSGRAVE, R. A., P.B. MUSGRAVE: 1989 **Public Finance: In Theory and Practice**, McGraw-Hill International, NewYork, NY, USA.
- MUTASCU, M.: 2016 “Government Revenues and Expenditures in The East European Economies: A Bootstrap Panel Granger Causality Approach”, **Eastern European Economics**, 54(6), ss.489-502.
- MUTLUER, M. K., E. ÖNER, A. KESİK: 2013 **Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- NADAROĞLU, H.: 2000 **Kamu Maliyesi Teorisi**. İstanbul: Beta Basım Yayım.

- NARAYAN, P. K.: 2005 “The Government Revenue and Government Expenditure Nexus: Empirical Evidence from Nine Asian Countries”, **Journal of Asian Economics**, 15(6), ss.1203-1216.
- NELSON, C. R.: 2006 Keynesian Fiscal Policy and the Multipliers, Macroeconomics: an Introduction, **Department of Economics**, University of Washington.
- NİŞANCI, M., İ. KARABIYIK ve M. UÇAR: 2011. Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme: Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi. **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 11(22), ss.107-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sus-ea/issue/28413/302349>.
- OBENG, S.: 2015 “A Causality Test of the Revenue-Expenditure Nexus in Ghana”, **ADRRI Journal of Arts and Social Sciences**, 11(1), ss.1-19.
- OKOYE, L.U., A.E OMANKHANLEN, J.I. OKOH, E. URHIE, A. AHMED: 2019 “Government expenditure and economic growth: The case of Nigeria”, **Proceedings of SOCIOINT 2019-6th International Conference on Education, Social Sciences and Humanities**.
- OKTAYER, N. ve N. SUSAM: 2008 “Kamu Harcamaları-Ekonomi Büyüme İlişkisi: 1970- 2005 Yılları Türkiye Örneği”. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22, ss.145-164.
- OKTAYER, N. ve N. SUSAM: 2010. “Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22(1), ss.145-164. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2693/35440>
- ORHANER, E.: 2007 **Kamu Maliyesi** (1. Baskı). Ankara, Siyasal Kitabevi.
- ÖĞRETİR, H.: 2019 **Maliye Konu Anlatımı**, Alemdar Ofset, İstanbul.
- ÖNDER, İ.: 1974 **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967**. İstanbul, İktisat Fakültesi Yayınları.
- ÖZBARAN, M. H.: 2004 “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Bes Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi”, **Sayıstay Dergisi**, 53, ss.115-138.
- ÖZBİLEN, Ş.: 2012 **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.

- ÖZMEN, İ.: 2010 “Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)”, **Yüksek Lisans Tezi**. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ÖZSAĞIR, A.: 2008 “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, **KMU İİBF Dergisi**, 10(14).
- ÖZSELÇUK, E.: 1992 “Enflasyonun Kaynakları ve Kısa Dönem Enflasyon Modeli”, **3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğler**, 1, ss.1-22.
- ÖZTÜRK, N.: 2013 **Kamu Maliyesi**, 1. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım,.
- PARASIZ, İ.: 2000 **Modern Makro Ekonominin Temelleri** (2. Baskı). Bursa, Ezgi Kitabevi
- PARASIZ, İ.: 2008 **Ekonomik Büyüme Teorileri**. Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- PASINETTI, L. L.: 1962 “Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth”, **The Review of Economic Studies**, 29(4), ss.267-279.
- PAUL, F. ve G. FURAHISHA: 2017 “Goverment Expenditure and Economic Growth Nexus: Wagner’s law or Keynesian Hypothesis for Tanzania?”, **African Journal of Economic Review**, 5(1), ss.32-46.
- PAZARLIOĞLU, M. ve Ö. KİREN GÜRLER: 2007 “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 44(508), ss.35-43.
- PEACOCK, A., J. WISEMAN: 1967 **The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom**. London, Alan and Unwin.
- PESARAN, M. H., A. ULLAH ve T. YAMAGATA: 2008 “A Bias-Adjusted LM Test of Error CrossSection Independence”, **Econometrics Journal**, 11, ss.105-127.
- PESARAN, M. H.: 2004 **General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels**, **Cambridge Working Papers in Economics**, 435, <http://www.dspace.cam.ac.uk/handle/1810/446>

- PESARAN, M. H.: 2007 “A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Crosssection Dependency”, **Journal of Applied Econometrics**, 22(2), ss.265-312.
- PHIRI, A.: 2016 “Asymmetries in the Revenue-Expenditure Nexus: New Evidence from South Africa”, **Munich Personal RePEc Archive**, ss.1-33.
- PRYOL, F. L.: 1969 **Public Expenditure in Communist and Capitalist Nations**, George Allen and Unwin, London, UK.
- RODRIK, D.: 2000 **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleşmeli.** (Çev: Sultan Gül). istanbul. Ayhan Matbaası.
- ROMER, D.: 2006 **Advanced Macroeconomics**. 3.Baskı, New York, McGraw-Hill, ss.197-203.
- ROMER, P. M.: 1986 “Increasing Returns and Long Run Growth”, **Journal of Political Economy** 94, ss.1002-1037.
- ROMER, P.: 1990 “Endogenous Technological Change”, **Journal of Political Economy**, 98, ss.71-102.
- ROSEN, H.: 1995 **Public Finance**, Chicago, IRWIN.
- ROSTOW, W.W.: 1970 **İktisadi Gelismenin Merhaleleri.** (Çev: Erol Güngör), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- SAMUELSON, P.A., W.D. NORDHAUS: 1989 **Economics**. 13. Basım, Singapore: McGraw Hill Book Company, ss.855-858.
- SANCAR, C. C. SANCAR, M. POLAT: 2016 “Kamu Yatırım Harcamaları İstihdam Düzeyini Etkiler Mi? (Tr 8 Ve Tr 9 Düzey 1 Bölgeleri İçin Bir Uygulama)”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(43), ss.2122- 2133.
- SANCAR, C.: 2012 “Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Wagner Yasası ve Keynesyen Görüş Çerçevesinde Teorik Bir Yaklaşım: Türkiye Örneği (2000-2011)”, **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), ss.1-19.

- SATTAR, Z.: 1993 “Public Expenditure and Economic Performance: A Comparison of Developed and Low-Income Developing Economies”, **Journal of International Development**, (5), No.1, ss.27-49.
- SELEN, U. ve K. ERYİĞİT: 2009 “Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?”, **Maliye Dergisi**, (156), ss.177-198.
- SELİM, S., D. UYSAL ve P. ERYİĞİT: 2014 “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7(3), ss.13-24.
- SELİM, S., Y. PURTAŞ ve D. UYSAL: 2014. “G-20 Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 1(2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/optimum/issue/21634/232462>
- SINGH, J.: 2015 **Wagner's Law of Increasing State Activity, Peacock-Wiseman Hypothesis, Theory of Public Finance.**
- SIPRI: 2019 “SIPRI Yearbook 2019”, (Çevrimiçi) <<https://www.sipri.org/>> 10 Nisan 2020.
- SLOMAN, J.: 2004 **İktisat Makro**, (çev. Ahmet Çakmak). İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi.
- SMITH, A.: 1776 **The Wealth of Nations**, Book 1. London, Methuen and Co.
- SNOWDON, B., H. R. VANE: 2005 **Modern Macroeconomics: Its Origins, Evolution and Current State**, Cheltenham, Edward Elgar, ss.63-68.
- SOLOW, R.: 1956 “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, 70(1), ss.65-94.
- SOUBBOTINE, T.P. ve K.A. SHERAM: 2000 **Beyond Economic Growth: Meeting the Challenges of Global Development**, World Bank Publications.

- SÖNMEZ, A.: 1998 “Türkiye’de 1950 Sonrası Sanayileşme Politikası Üzerine Gözlemler, Bilanço 1923 -1998”, **Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılına Toplu Bakış**, İstanbul, Uluslar arası Kongresi, Tarih Vakfı Yayınları.
- SÖNMEZ, S.: 1987 **Kamu Ekonomisi teorisi, Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı**, Ankara, Teori Yayınları.
- STOCKHAMMER, E., O. ONARAN, S. ERDENER: 2009 “Functional Income Distribution and Aggregate Demand in the Euro Area”, **Cambridge Journal of Economics**, 33(1), ss.142-143.
- STOCKHAMMER, E., Ö. ONARAN: 2012 “Rethinking Wage Policy in the Face of the Euro Crisis. Implications of the Wage-led Demand Regime”, **International Review of Applied Economics**, 26(2), ss.191-203.
- SUDARSONO, H.: 2010 “The Relationship between Economic Growth and Government Spending: A Case Study of OIC Countries”, **Jurnal Ekonomi Pembangunan**, 11(2), ss.149-159.
- SWAMY, P.: 1970 “Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model”, **Econometrica Journal of The Econometric Society**, ss.311-323.
- ŞANLISOY, S. ve O. SUNAL: 2016 “Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 7(17), ss.102-122.
- TABAN, S.: 2010 “An Examination of the Government Spending and Economic Growth Nexus for Turkey Using Bound Test Approach”, **International Research Journal of Finance and Economics**, 48, ss.184-193.
- TAN, B. K., M. MERT ve Z. A. ÖZDEMİR: 2010. “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 25(1), ss.25-39.

- TELEK, C. ve A. TELEK: 2016 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 12(12), ss.628-642. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jmeb/issue/54621/745065>
- TELEK, C.: 2013 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2012)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep Üniversitesi, S.B.E. Gaziantep.
- TERZİ, H.: 1998 “Kamu Harcaması ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, İktisat”, **İşletme ve Finans Dergisi**, 13(142), ss.67-78.
- TERZİ, H., S. OLTULULAR: 2006 “Harcama-Vergi Geliri Hipotezi: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(2), ss.1-18.
- TEZEL, S.Y.: 2000 **İktisadi Büyüme**. Ankara, İmaj Yayınevi.
- TIMUR, M. C. ve ALBAYRAK, N.: 2016. “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Wagner Kanunu”, **Sosyal Bilimler Metinleri**. Aralık ICOMEP Özel Sayısı.
- TOMANBAY, M., T. GÜMÜŞ: 2004 **Genel Ekonomi**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- TUĞCU, C. T. ve M. A: GÜLŞEN: 2018. “Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Asimetrik ARDL Yöntemiyle Analizi: 1980-2014 Türkiye Örneği”, **32. Uluslararası Maliye Sempozyumu Türkiye**, ss. 211-228.
- TUNA, K.: 2013. “Türkiye’de Wagner Kanunu’nun Geçerliliğinin Test Edilmesi”, **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, 1(3), ss.54-57. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iicder/issue/31641/347013>
- TUNCER, İ., C. YÜKSEL: 2011 **Kamu Harcamalarının Ekonomik Analizi, Kamu Ekonomisi**, Bursa, Ekin Yayınevi, ss.213-275.

- TÜLÜMCE, S. ve F. ZEREN: 2017 “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 13 (2), ss.299-310. doi: 10.17130/ijmeh.2017228685
- TÜLÜMCE, S. Y. Ve F. ZEREN: 2017 “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 13(2), ss.299-310.
- TÜMERTEKİN, E., N. ÖZGÜÇ: 2018 **Ekonomik Coğrafya Küresellesme ve Kalkınma**, 16.Baskı. Çantay Kitabevi.
- TÜRK, İ.: 2005 **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Türkiye Maliye Bakanlığı: 2015 “Merkezi Yönetim Harcamaların Fonksiyonel Sınıflandırılması Tablosu”, (Çevrimiçi), 3 Mart 2020. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/04/METAVER%C4%B0-Harcamalar%C4%B1n-Fonksiyonel-S%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1rmas%C4%B1-10.pdf>.
- ULUATAM, Ö.: 2003 **Kamu Maliyesi** (8. Baskı). Ankara, İmaj Yayınevi.
- ULUATAM, Ö.: 2012 **Kamu Maliyesi**, Ankara, İmaj Yayınevi.
- ULUCAK, R. ve Z. ŞENTÜRK ULUCAK: 2014 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 10(23), ss.81-98. doi: 10.17130/ijmeh.2014.10.23.510
- ULUSOY, A.: 2007 **Maliye Politikası**, Eflatun Matbaası, 5. Baskı, Trabzon.
- ULUTÜRK, S.: 1998 **Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelisimi ve Devletin Ekonomideki Rolü**. Ankara, Akçağ Basım Yayın Dağıtım.
- UZAY, N.: 2002 “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)”. **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19, ss.151-172.

- ÜÇLER, G.: 2011 “Kamu Harcama Çesitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)”, **Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ÜNEN, Ç.: 2015 “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi (1998-2014)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, S.B.E. Kayseri.
- ÜNSAL, M. E.: 2017 **Makro İktisat**, Murat Yayınları, İstanbul.
- ÜZÜMCÜ, A.: 2002 “İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları (Türkiye Üzerine Bir Uygulama)”, **Doktora Tezi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- VON FURTENBERG, G. M.: 1986 “Tax and Spend, or Spend and Tax?”, **The Review Of Economics And Statistics**, 68(2), ss.179-188.
- WAGNER, R. E., W.E. WEBER: 1977 “Wagner's Law, Fiscal Institutions, and the Growth of Government”, **National Tax Journal**, 30(1), ss.59-68.
- WILDAYSKY, A.: 1988 **The new politics of the budgetary process**. Scott, Glenview, Illinois.
- YAMAK, N. ve KÜÇÜKKALE, Y.: 1997. “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **İktisat, İşletme ve Finans**, 131, ss.5-14.
- YAMAK, R., Z. ABDİOĞLU: 2012 “Ampirik Bağlamda Toplam ve Alt Kalemler Bazında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 30(1), ss.173-192.
- YAVUZ, H. B. ve Ö. DORUK: 2018. “Türkiye Ekonomisi için Keynesyen Yaklaşım ve Wagner Yasası’nın Test Edilmesi: 1950-2017 Yılları Arasında Bir İnceleme”, **Artıbilim: Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2), ss.79-93.
- YENTÜRK, N.: 2011 **Kamu Harcamaları Okuma ve Yazma Kılavuzu**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YERDELEN TATOĞLU, F.: 2020^a **Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı**, Beşinci Baskı, Beta Yayınevi, No: 4068.

YERDELEN TATOĞLU, F.:
2020^b

İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı,
Dördüncü Baskı, Beta Yayınevi, No: 4025.

YERDELEN TATOĞLU, F.:
2020^c

Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı, Üçüncü Baskı, Beta Yayınevi, No: 3985.

YILDIZ, F. ve S. SARISOY:
2015.

“OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 33(2), ss.517-540.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/499/4524>

YILMAZ, B. E., N. SUSAM:
2001

“Türkiye’de Kamu harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”,16. **Maliye Sempozyumu**, Antalya, ss.410-441.

YILMAZ, Ö. ve V. KAYA: 2008

“Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2).

YÜKSEL, C., M. SONGUR:
2011

“Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)”, **Maliye Dergisi**, 161, ss.365-379.